

Liahona

**'Oku Tokolahi Ange
To'u tupu 'Oku Ō
ki he Temipalé:
Tokoni ke Nau
Teuteu, p. 18**

**Ko e Vakai ki he Ngāue
Fakafaifekau'aki ha Mata
Fo'ou, p. 42**

**Founga 'e Lava Ke Tokoni
Atu ai e Pīsopé ke ke
Fakatomalá, p. 58**

**Na'e Pehē 'e Sīsū Ke ke 'Ofa
he Taha Kotoa—Na'a Mo e
Kau Houtamakí, p. 68**

*“Neongo ‘e ngali
mole ‘etau ‘amanaki
he uhouhonga ‘o
hotau tūkunga
lolotongá, ‘oku
tala’ofa mai ‘e he
‘Otuá e ‘amanaki
lelei ‘o ‘Ene māmá—
‘okú Ne palōmesi ke
huluhulu hotau halá
mo tataki kitautolu
mei he fakapo’ulí.”*

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf,
Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi
‘Uluaki, “Ko e ‘Amanaki Lelei
ki he Maama ‘a e ‘Otuá,”
Liahona, Mē 2013, 70.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 **Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Ko Hotau Fatongia ke Fakahaofi**
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 **Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sisū Kalaisi: Tupu'angā**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 12 **Fakahoko Lelei Ho'o Tafa'aki**
Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook
'I he faingofua ange ko ia ke te fakapulí, 'oku 'i ai ha ngaahi tefito 'i mo'oni mahu'inga fekau-aki mo e 'ikai fakapulí kae tauhi mo'oni ki ho'ó tuí.

'I HE TAKAFÍ
'I mu'á: Tā fakatātā 'o e 'atá 'e Cody Bell. 'I muí:
Tā fakatātā 'o e 'atá 'e Cody Bell. Takafi mu'a 'i lotó:
Tā fakatātā 'o e 'atá 'e he iStockphoto/Thinkstock.

- 18 **To'u Tupú mo e Ngaahi Fuakava 'o e Tempalé**
Fai 'e Gary mo Susan Carter
Ko e taimi 'eni ke kamata teuteu 'i ai ho'ó fānaú ke nau hū 'i he tempalé.

- 20 **Ko Hotau Tukufakaholo Fakafaifekau Ma'ongo'ongā**
Fai 'e LaRene Porter Gaunt mo Linda Dekker Lopez
'Oku ngāue 'a e kau faifekau kotoa pē, 'i he kuo hili mo e lolotonga, mo e amanaki 'e toe lelei ange 'a e mo'ui ki he ni'ihī kehé.

- 26 **Mateuteu ki he 'Aho 'o e Taú**
Fai 'e 'Eletā Eduardo Gavarret
'E lava 'e he ngaahi tefito 'i mo'oni faingofua tahá 'o fakapapau 'i mai hotau iku'angā, neongo e ngaahi feingatau 'o e mo'ui.

- 30 **Ko Hono Fakavave'i e Ngāue 'o e Fakamo'ui**
'Oku 'uhinga e mēmipāsipi 'i he Siasi 'o e 'Eiki, ko e ui ke kau kakato atu ki He'ene ngāue

- 34 **Ko e Hoko ko ha Tangata 'o e Melinó**
Fai 'e Matthew D. Flitton
Na'e liliu 'e he ongoongolelei ha loto 'o ha tangata—mo fakataha 'i mai hono fāmili.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 **Tohi Fakamatala 'o e Konifele-nisi 'i 'Okatopá: Ngaahi Fakakaukau 'i he Konifelenisi Lahí**
Fai 'e Tina Spencer
- 9 **Ko Hono Ako'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Mo'ui Lelei Fakaesino mo Fakaelotó**
- 10 **Ngaahi Ongongo 'o e Siasi**
- 38 **Ngaahi Le'ó 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 **Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: 'Oku ou Kapekape . . .**
Fai 'e R. Val Johnson

42

42 Te u Lava Fēfē 'o Hoko ko ha Faifekau Lavame'ā?
 Fai 'e Lauren Bangerter Wilde
Na'e fakasitu 'a 'i kima'u 'i he feitu 'u kotoa, pea na'ā ku lotofō 'i. Na'e pau ke u kumi ha faka'u-hinga fo'ou ki he lavame'ā.

Vakai angē pe te ke lava 'o 'ilo 'i e Liahona 'oku fufuu 'i 'i he makasini ko 'enī. Tokoni: Vahevahe 'a e fua 'i akaú.

46 Ko e Hoko ko ha Faifekau 'o e Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei
 Fai 'e 'Eletā David A. Bednar
'E tokoni atu e ngaahi fiema'u 'e nima ko 'enī ke ke hoko ai ko ha faifekau lelei ange.

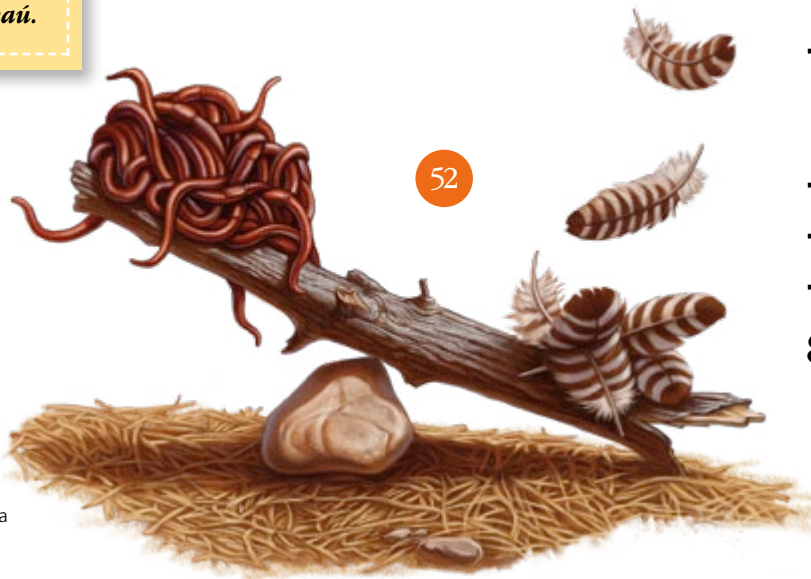
51 Malimali pē mo Talaange 'Ikai
 Fai 'e Hazel Marie Tibule
Te u lava fēfē 'o tali 'ikai ange ki he palesitēni 'o e kautahā?

52 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū: Ke ke To'a, Ke ke Mo'ui Lelei, Ke ke Poto
 Fai 'e 'Eletā Adrián Ochoa
Tui ho sū tenisī pea va'inga!

54 Molomolomuiva' e 'late la
 Fai 'e Melissa Zenteno
'E lava ke ongo tatau 'a e hoko 'o hangē ko Sisū Kalaisī mo e lēsoni fīsiki mamafā, ka 'oku kamata 'aki ia ho 'o fuofua fo'i lakā.

56 Ngaahi Fehu'i mo e Tali
Ko e hā te u lea 'aki ki he kakai te'eki siasī 'oku nau fehu 'i mai pe ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke mo'ui 'aki ai 'e he kāingalotu 'e ni'ihī 'o e Siasī 'a 'etau ngaahi tu'unga mo'ui totonū?

58 Ko e Hā Hono 'UHINGA pea Ko e Hā 'OKU FIE ma'u ai Ke u Vete ki He'eku PISOPÉ?
 Fai 'e 'Eletā C. Scott Grow
Ko e fakatomalā ko ha me'a fakatātaha ia 'i hoku vā mo e 'Eiki. Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke u toe talanoa mo 'eku pīsopé?

52

61

61 Ko Hono Fakaafe'i Mai 'o e Fakamo'ui ki Lotō
 Fai 'e 'Eletā O. Vincent Haleck
'Oku tatali mai e Fakamo'ui ke fakaafe'i mai ia ki ho'o mo'ui!

62 Tikoni Fo'ou 'Aupito
 Fai 'e Jane McBride Choate
Na'e tailiili 'a Penisī ke tufa e sākalamēnitī. Te ne lava nai 'o fai 'enī?

64 'I he Fononga'angā: Ko e Tatali 'i he Nofō'anga Fakafa'ahita'u Momokō
 Fai 'e Jennifer Maddy

66 Na'e Afe 'a e Kāingalotū he Nofō'anga Fakafa'ahita'u Momokō
 Fai 'e Arie Van De Graaff

67 Fakamo'oni Makehe: 'Oku folofola fēfē 'a Sisū Kalaisi ki he kau palōfitā?
 Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

68 Ko Hono Tokoni'i 'o Vāletī
 Fai 'e Charlotte Mae Sheppard
Na'e angakovi ma'u pē 'a Vāletī ia kia 'Ema. Ko e hā ka angalelei ai 'a 'Ema ki ai?

70 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelī ki 'Apī: Te u Vahevahe 'a e Ongoongolelei mo e Fānau Kotoa 'a e 'Otuā

72 Kamilī mei Niu 'Ioke Siti

74 Ko 'Etau Pēsī

76 Ma'ā e Fānau Īkī

81 Tā 'o e Palōfitā: Tēvita O. Makei

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētītā Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Susan Barrett, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flittton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, Jennifer Grace Jones, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu' u' o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Brad Tearle

Kou'otineita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune
Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty
Fokotu'utu' u': Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētītā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētītā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētītā Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoā 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavaha mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauotoi pe fakakolo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org, 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisiāma, Kemipoutia, PuluKālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'angofua'i), Kōloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Estitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'armōā, Silovēniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'ātu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatalā ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātāā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fēhu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

October 2013 Vol. 37 No. 10. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiafi Fakafāmilī 'i 'Apī

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitiviti' 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiafi fakafāmilī 'i 'apī. 'Oku 'oatu heni ha fakakaukau 'e ua.

TĀ FAKATĀTĀ 'O E 'ĀTĀ 'E CRAIG DIMOND

"Ko e Hoko ko ha Faifekau Malanga- 'aki 'Eku Ongongolelei," peesi 46:

Fakakaukau ke mou alea'i mo e fāmilī ha 'ulungaanga 'e nima 'o e kau faifekau 'i he *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei*. Pea feinga leva ke 'ahi'ahi fakahoko e ngaahi tefito'i mo'oni. 'E lava ke mou vaka'i i nounou ha kongā 'o e *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* pea tuku ke taufetongi e kau mēmipā 'o e fāmilī 'i he kongā ki hono ako'i e ngaahi lēsoni ngāue fakafaifekau, kae hangē pē toenga 'o e fāmilī ko ha kau fiefanongō. 'E lava ke mou alea'i e ngaahi faingata'a 'o e ngāue fakafaifekau pea mou fevahevahe'aki ha ngaahi founga ke fakatupulaki 'aki e ngaahi 'ulungaanga ne fakamatala'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinaā.

"Ke ke To'a, Ke ke Mo'ui Lelei, Ke ke Poto," peesi 52:

Hili ho'o vaka'i 'e faka-matala 'a 'Eletā 'Ōkoā, fakakaukau ke palani ha 'ekitiviti' 'e lava ai e kau mēmipā 'o e fāmilī 'o fakamālohisino fakataha. Te mou lava 'o fai ha va'inga pe luelue. Fakapapau'i ke fokotu'utu'u e 'ekitiviti' fakatatau mo e ta'ū mo e me'a 'e lava 'e he kau mēmipā 'o e fāmilī (hangē ko 'eni, te ke lava 'o kole ke tokoni e fānau lalahi angē 'i hono fakahoko e 'ekitiviti' 'e he fānau iiki angē). Hili ho'omou 'ekitiviti, alea'i fakafāmilī 'a e 'aonga 'o e mo'ui longomo'ui fakaesinō. Te mou lava foki ke palani ha ngaahi founga ke mou kei ngāue fakafāmilī ai ke muimui 'i he fale'i hotau kau palōfita mo'ui ke tokanga'i hotau sinō.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Ahi'ahi, 51, 80
Anga fakakaume'ā, 39, 40, 72
Angatonū, 12, 51
Fa'ifa'itaki'angā, 12, 56
Faingata'ā, 42, 64, 68
Fakahaā, 67
Fakamālohia, 4, 30, 38
Fakamāu, 56
Fakamolemōlē, 58, 68
Fakatomalā, 58
Fakatupū, 7
Fānau, 76
Hisitōlia 'o e Siasi, 64, 66

Kapekapē, 80
Kau paioniā, 64
Kau palōfitā, 67
Kau Pīsupē, 58
Lakanga Fakataula'eiki, 62, 76
Laumālie Mā'oni'oni, 41, 46
Lea Fakafonua, 80
Lea 'o e Potō, 9, 51, 52
Makei, Tēvita O., 81
Malanga'aki 'Eku Ongongolelei, 42, 46, 54
Mo'ui lelei, 9, 52
Ngaahi Taumu'ā, 12, 54

Ngaahi tu'unga mo'ui, 56, 80
Ngaahi 'Ulungaanga Faka-Kalaisi, 54
Ngāue fakafaifekau, 20, 30, 40, 42, 46, 61, 70, 72
Nonga, 34
'Ofa faka-Kalaisi, 4, 20, 34, 68
Sisū Kalaisi, 7, 76
Temipalē, 18, 34
Teuteū, 26
Vetehiā, 58

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

KO HOTAU FATONGIA KE Fakahaofi

Oku mahu'inga ta'engata ki he Kāingalotu 'o e Siasí, 'a e fie ma'u ko ia ke fakahaofi hotau kāinga kuo nau hē atu mei he mālohi 'i he Siasí koe'uhí ko ha fa'ahinga 'uhinga. 'Oku tau 'ilo'i nai ha kakai pehē ne nau tali kimu'a e ongoongolele? Kapau 'oku pehē, ko e hā hotau fatongia ke fakahaofi kinautolú?

Fakakaukau angé ki he ni'ihi 'oku hē atú, 'i he to'u 'o e kau toulekeleká, kau uitoú mo e mahamahakí. Lahi e taimi 'oku fa'a ma'u ai kinautolu 'i he maomaonganoa 'o e kelekele kakaá mo e ongo'i tuēnoa 'oku ui ko e ta'elatá. 'I he taimi 'oku mavahe ai e to'u tupú, hōloa mo e tu'unga mo'ui leleí, si'isi'i ange mo e mo'ui vékeveké pea faka'au ke poipoila e maama 'o e 'amanaki leleí, 'e lava ke tokoni'i mo pou pou'i hake kinautolu 'e he nima fietokoní mo e loto manava'ofá.

Ko e mo'oni 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku fie ma'u ke fakahaofi. 'Oku fefa'uhi ha ni'ihi mo e angahalá, kae hē-fano holo pē ha ni'ihi 'i he manavasi'í pe fakafiefiemālié pe ta'e'ilo. Neongo pe ko e hā e 'uhingá, kuo nau fakamavahe'i kinautolu mei ha'anau mālohi 'i he Siasí. Pea te nau mole ai pē 'o kapau he 'ikai ke fakaake 'iate kinautolu—ko e kāingalotu mālohi 'o e Siasí—ha loto holi ke fakahaofi mo fakamo'ui kinautolu.

Ha Taha ke Fakahinohino e Halá

[Ne 'i ai ha taimi ne u ma'u ai ha tohi ne fai 'e ha tangata ne hē mei he Siasí. 'Okú ne fakafofonga'i mai ha kongá lahi 'o hotau kāingalotú. Hili 'ene fakamatala'i e 'uhinga na'á ne māmālohi aí na'á ne tohi leva 'o pehē:]

["Ne lahi fau e me'a ne u ma'ú ka kuo si'isi'i fau he taimí ni. 'Oku ou loto mamahi mo ongo'i hangē kuó u tōnōnou he me'a kotoa pē. Kuo te'eki ai mavahe 'a e ongoongoleleí mei hoku lotó, neongo kuo mama'o ia mei he'eku mo'uí. 'Oku ou kolea ho'o ngaahi lotú.]

["Oua mu'a na'a ngalo 'a kinautolu hení—'a e Kāingalotu hē 'o e Siasí. 'Oku ou 'ilo'i e feitu'u 'oku

'i ai e Siasí, ka 'oku ou tui mahalo 'oku fie ma'u ha taha ke ne fakahinohino mai e halá, pou pou'i au, to'o atu 'eku ongo'i manavasi'í pea mo fakamo'oni mai kiate au.”]

[Lolotonga 'eku lau e tohí ni, ne foki 'eku manatú ki ha'aku 'a'ahi ki ha taha 'o e ngaahi fale faka'ali'ali'anga tā valivali ma'ongo'onga 'o e māmaní—'a ia 'oku 'iloa ko e Musiume Vikatōlia mo 'Alapetí 'i Lonitoni, 'Ingilani. 'Oku faka'esia makehe ai, ha tāvalivali ne fai 'i he 1831 'e Siosefa Māloti Viliami Tena. 'Oku 'asi he tāvalivalí ha ngaahi kongá 'ao fakapōpō'uli pea mo ha tahi hou 'okú ne tokateu mai ha fakatu'utāmaki mo e mate. 'Oku 'asi mai mei he mama'ó ha maama 'o ha vaka ne tukuvakā. 'I mu'a aí, 'oku felilíaki holo 'e he fisihina 'o e peaú, ha vaka fakahaofi mo'ui. 'Oku 'a'alo mālohi 'e he kau tangatá e fohé 'i he tuiaki atu e vaká ki he matangí. 'Oku tu'u he matātāhí ha uaifi mo ha fānau 'e toko ua, kuo nau viviku he 'uhá pea puhi kinautolu 'e he havilí. 'Oku nau sio loto hoha'a pē ki tahi. Ne u fakakau-kauloto pē ki ha hingoa nounou 'o e tāvalivalí. Kiate au, ne ui ia ko e 'Alu atu ke Fakahaofi.]¹

'Oku tu'unuku mai e fakatu'utāmaki 'i he uhouhonga 'o e ngaahi matangi 'o e mo'uí. 'Oku tukuvakā pea fehanga-hangai ha kau tangata, fafine, fānau tangata mo fafine mo e faka'auhá. Ko hai te ne fie 'alofaki e vaka fakahaofi mo'uí, kae tuku hono 'api fiemālié mo e fāmilí kae 'alu atu ke fai e fakahaofi?

'Oku 'ikai ta'emalava hotau fatongia. 'Oku tau 'i he ngāue 'a e 'Eikí; 'oku 'i ai 'etau totonu ki He'ene tokoní.

Lolotonga e ngāue fakafaifekau 'a e 'Eikí, na'á Ne ui ha kau tangata toutai 'i Kāleli ke nau li'aki honau kupengá kae muimui 'iate Ia, 'o Ne folofola ange, “Teu ngaohi 'a kimoua ko e toutai tangata.”² 'Ofa ke tau kau fakataha mo e kau toutai tangata mo fafiné, ke tau lava 'o fai ha fa'ahinga tokoni pē te tau lava.

Ko hotau fatongia ke ala atu 'o fakahaofi 'a kinautolu kuo nau mavahe atu mei he malu'anga ko e mālohi he Siasí, kae lava 'o fakafoki mai kinautolu ki he tēpile mahu

'a e 'Eikí ke nau keinanga 'i He'ene folofolá, fiefia 'i he takaua 'o Hono Laumālié pea 'ikai kei hoko ko ha "kau muli mo e kau 'āunofo 'a ki-moutolu, ka ko e kaungā kolo mo e kāinga mā'oni'oni, pea mo e fale 'o e 'Otua."³

Ko e Tefito'i Mo'oni 'o e 'Ofá

Kuó u ma'u ha 'uhinga mahu'inga 'e ua 'o e foki mai ha taha 'o mālohi he Siasí pea mo liliu hono 'ulungāngā, tō'onga mo'uí mo 'ene ngāué. 'Uluakí, 'oku foki mai ha taha koe'uhí ne fakaha'a'i ange 'e ha taha 'a honau ngaahi faingamālie ta'engatá mo tokoni ke nau fili ke lava 'i kinautolu. He 'ikai kei fakafiefiemālie ai pē 'a e tokotaha māmālohí he taimi 'oku nau vakai ai te nau lava 'o a 'usia 'a e haohaoá.

Uá, 'oku foki mai 'a e ni'ihí kehé koe'uhí na'e 'i ai hanau 'ofa'anga pe "kaungā kolo mo e kāinga mā'oni'oni" kuo muimui ki he na'ina'i 'a e Fakamo'uí, 'o 'ofa ki honau kaungā'apí 'o hangē pē ko kinautolú,⁴ pea nau tokoni ki he ni'ihí kehé ke fakahoko 'enau faka'ānauá mo a'usia e me'a kuo nau faka'amuá.

Ko e founa ke fakahoko 'aki 'ení—pea ko e founa 'e hokohoko

atu hono fai iá—ko e tefito'i mo'oni ko ia 'o e 'ofá.

Ko hono mo'oni, ko e ni'ihí ko ia ne tukuvakā he loto tahi peaua 'o e tāvalivali 'a Tēnā, 'oku nau tatau kinautolu mo ha tokolahi 'o hotau kā-ingalotu māmālohí, 'oku nau tatali mai ke fakahaofi kinautolu 'e ha ni'ihí 'i ha ngaahi vaka fakahaofi mo'ui. 'Oku nau 'unaloto mai ki ha tokoni. 'Oku lotua 'e he ngaahi fa'eé mo e tamaí honau ngaahi fohá mo e 'ofefiné. 'Oku kōlenga e ngaahi uai'í ki langi ke a'utaki e tokoní ki honau husepānití. 'Oku lotua 'e he fānaú 'enau mātu'á he taimi 'e ni'ihí.

'Oku ou lotua ke tau ma'u ha holi ke fakaafe'i 'a e kau māmālohí pea fakafoki mai kinautolu ki he fiefia 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí,

ke nau lava 'o kau kakato mo mālohi mo kitautolu ki he feohi'anga 'o e ongoongolelei.

'Ofa ke tau ala atu 'o fakahaofi 'a e kakai hē 'oku nau 'ākilotoa kitautolú: 'a e toulekeleká, kau uitoú mo e mahamahakí, 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia fakaesinó, 'a e māmālohí, kae pehē kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau tauhi e ngaahi fekaú. 'Ofa ke tau fakamafao atu ha nima fietokoni mo ha loto manava'ofa. 'I he'etau fai iá, te tau 'omi ai ha fiefia ki honau lotó pea te tau a'usia ha ongo'i fiemālie fungani 'oku lava ke tau toki ongo'i pē he taimi 'oku tau fetokoni'aki ai 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e hingo kakato 'o e tāvalivalí ko e *Life-Boat and Manby Apparatus Going Off to a Stranded Vessel Making Signal (Blue Lights) of Distress*.
2. Mātiu 4:19.
3. 'Efesō 2:19.
4. Vakai, Mātiu 22:39.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Fakakaukau ke ke fehu'i ki he kakai 'okú ke 'a'ahi ki ai pe 'oku nau 'ilo'i ha taha 'oku faifeinga ke ha'u ki he lotú. 'E lava ke mou fili ha tokotaha pea mou alea'i e founa ke fakaha'a'i 'aki e 'ofá, hangē ko hano fakaafe'i mai ke kau ki ha efiafi fakafāmilí 'i 'api pe ma'u me'atokoni.

Ko e Me'a'ofa ko Sení

Fai 'e Josi S. Kilpack

Ne u fai ha ngaahi fili hala 'i he ta'u hono ua 'o 'eku 'i he ako mā'olungá. Na'e iku e ngaahi fili ko iá ki ha ngaahi nunu'a mamafa pea mo e loto mamahi, pea ne u pehē ke u faka'aonga'i e tutuku 'a e akó 'i he fa'ahita'u māfaná ko ha taimi ke kamata fai ai ha ngaahi liliu. 'I he toe kamata mai e akó, ne u kai 'eku me'akai ho'ataá 'i fale kaukau pe faka-faletoló kapau 'oku 'ikai ha taha ai, ke u faka'ehi'ehi mei he ngaahi feohi kovi 'oku nau talitali aú.

Kuo te'eki ai ke u ongo'i ta'elata pehē.

Ne foaki mai leva 'e he 'Otuá ha me'a'ofa: Na'á ne 'omi 'a Sení. Na'e 'ikai ke ne teitei fakamaau'i 'eku ngaahi fehalāki pea na'á ne poupou'i au he hala totonú. Na'e tokoni 'eku 'ilo te ne 'i he akó ke hokohoko atu 'eku lau folofolá mo tanu-maki 'eku fakamo'oni. 'I he hoko mai e tånaki tu'ungá, ne u 'osi fakamo'oni'i kuó u tukupá ke liliu.

'Oku ou fa'a fifili pe ne u mei 'i fē nai he 'ahó ni kapau na'e 'ikai tokoni'i au 'e Sení. Ne u mei lava nai 'o tauhi totonu 'eku ngaahi tefito'i mo'oni ka ne ta'e'oua ia? Me'a mālie, he 'ikai ke u teitei 'ilo'i he na'á ne 'i ai 'aki hono lotó kotoa mo mateuteu ke tokoni'i au.

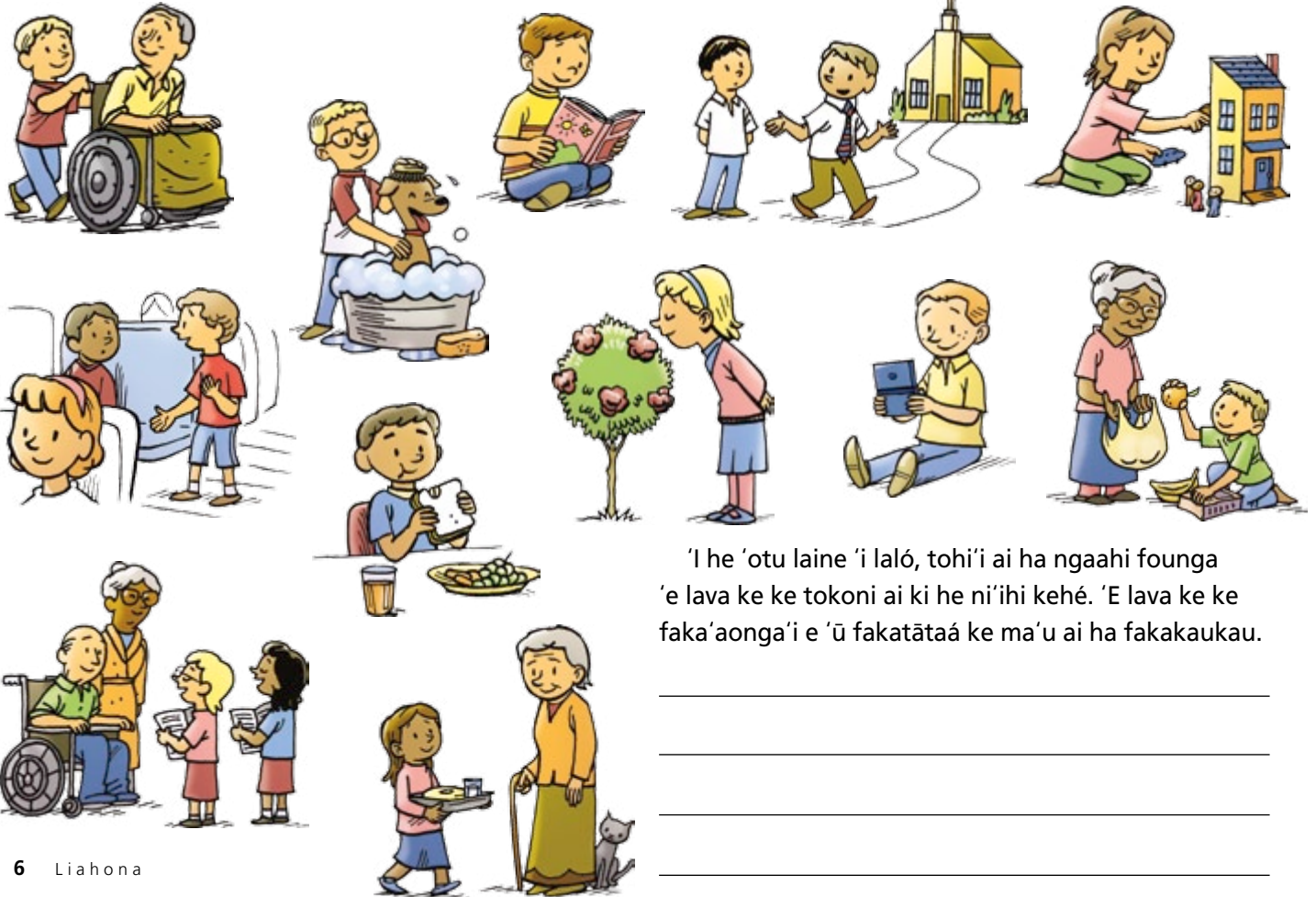
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

FĀNAÚ

Ngaahi Founga ki he Fakahaofi

'Oku ako'i mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'oku totonu ke tau tokoni ki he ni'ihí kehé, kau ai e kau toulekeleká, kau uitoú, kau maha-mahakí, māmalohi pea mo kinautolu 'oku fie ma'u

ha tokoni makehé. Vakai ki he ngaahi fakatātā 'i laló peá ke siakale'i e ngaahi fakatātā ko ia 'oku 'asi atu ai e ngaahi me'a te ke lava 'o fai ki he ni'ihí kehé.

'I he 'otu laine 'i laló, tohi'i ai ha ngaahi founga 'e lava ke ke tokoni ai ki he ni'ihí kehé. 'E lava ke ke faka'aonga'i e 'ū fakatātaá ke ma'u ai ha fakakaukau.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni, pea feinga ke ke 'ilo 'i e me'a ke vahevahe ki he kau fafine 'okū ke 'a'ahi ki ai. Ko e hā ha founga 'e hoko ai ha mahino e mo'ui mo e misiona 'a e Fakamo'ui, ke ne fakatupulaki ho'o tui kiate Iā mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga 'i? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisi: Ko e Tupu'angá

Ko e fuofua fakamatala 'eni 'i ha ngaahi fakamatala hokohoko 'i he Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahi, 'e 'oatu fekau'aki mo e misiona 'o e Fakamo'ui.

Na'e fakatupu 'e Sīsū Kalaisi 'a e "ngaahi langi mo e māmani" (3 Nifai 9:15). Na'á ne fai ia 'o fakafou he mālohi 'o e lakanga fakataula-eiki, pea fakatatau mo e fakahino-hino 'a 'etau Tamai Hēvaní (vakai, Mōse 1:33).

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Hono 'ikai totonu ke tau fakafeta 'i hono fa'u 'e he Tupu'anga potó ha māmani pea tuku kitautolu heni . . . kae lava ke tau foua ha taimi 'o e sivi'i mo ha faingamālie ke fakamo'oni 'i ai kitautolu, kae lava ke tau taau mo e me'a kotoa pē kuo teuteu 'e he 'Otuá ke tau ma'ú."¹ 'I he 'etau faka'aonga 'i 'etau tau'atāina ke filí ke talangofua ai ki he 'Otuá mo fakatomalá, 'oku tau taau ai ke toe foki 'o nofo fakataha mo Ia.

Na'e lea 'a Palesiteni Tietā F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'o pehē:

"Ko kitautolu e 'uhinga na'á Ne fakatupu ai e 'univēsī! . . .

"Ko ha lea 'eni kau ki he tangatá: ko e me'a noa pē 'a e tangatá 'i hono

fakafehoanaki ki he 'Otuá, neongo iá, 'oku tau mahu'inga lahi ki he 'Otuá."² 'E lava 'o tokoni 'etau 'ilo na'e fakatupu 'e Sīsū Kalaisi 'a e māmani ma'atautolú 'o tokoni ke fakatupulaki 'etau 'ofa kiate Kináu koe'uhí he 'oku tau mahu'inga ange 'i ha toe me'a ki he Tamai Hēvaní.

Mei he Folofolá

Sione 1:3; Hepelū 1:1–2; Mōsaia 3:8; Mōse 1:30–33, 35–39; 'Ēpalahame 3:24–25

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Ko e Pue 'o e Mo'ui," *Liahona*, Mē 2012, 91.
2. Dieter F. Uchtdorf, "Okū ke Mahu'inga Kiate Ia," *Liahona*, Nōvema 2011, 19.
3. Siosefa Sāmita, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Histōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 197.
4. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá* 195.
5. Joseph Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 195.

Tuí, Fāmili, Fakafiemālie

Mei Hotau Hisitōliá

Kuo fakatupu kitautolu 'i he tatau 'o e 'Otuá (vakai, Mōse 2:26–27), pea 'oku 'i ai ha tu'unga fakalangi te tau maa'usia. Na'e na'ina 'i e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he Fine'ofá ke nau "faka'aonga 'i [honau] faingamālie."³ 'I he hoko e fakalotolahi ko iá ko ha fakava'é, kuo ako 'i ai 'a e hou'eiki fafine 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke nau mo'ui ke nau a'usia honau tu'unga fakalangi 'aki hono fakahoko e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá kiate kinautolú. "'I he mahino kiate kinautolu pe ko hai 'a kinautolú 'a ia ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, pea na'e fā'ele 'i mai pē kinautolu—ke nau lava 'o 'ofa mo lehilehi 'i—'oku nau a'usia ai 'a e me'a te nau malavá ko ha kau fafine anga mā'oni'oni."⁴

"'I he taimi ní kuo tuku 'a kimoutolu 'i ha tu'unga 'e lava ke mou ngāue ai 'o fakatatau ki he ngaahi ongo 'i 'ofa kuo tuku 'e he 'Otuá 'i homou lotó. Hono 'ikai lahi mo naunau'ia kapau te mou mo'ui fakatatau mo e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'eni!—kapau te mou mo'ui fakatatau mo e ngaahi faingamālie ni, he 'ikai lava 'o ta'ofi 'a e kau 'āngeló mei ha'anau hoko ko [homou takauá]."⁵

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'Oku hanga fēfē 'e he feinga ke mahino hotau natula fakalangi 'o fakatupulaki 'etau 'ofa ki he Fakamo'ui?

2. Te tau lava fēfē 'o fakahaa 'i 'etau fakahounga 'i e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá?

NGAAHI FAKAKAUKAU 'O E KONIFELENISI LAHÍ

Fai 'e Tina Spencer

“Mate'i Mai pe Ko Hai 'Oku Ha'u ki he Ma'ume'atokoni Efiafi?”

I he toe ma'u pē ha 'aho 'e hongo-fulu mā nima ki he konifelenisi lahí, 'oku hanga homau fāmilí 'o tautau 'emau faka'ilonga 'o fakahā ai e kamata'anga 'o e “Mate'i mai pe ko hai 'oku ha'u ki he ma'ume'atokoni efi-afi?” Hili ia pea mau tñnaki atu mo e ngaahi tā 'o hotau kau palōfitá, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma'u fakahā mei he makasini 'o e konifele-nisi kimu'a 'a e Siasí.

'Oku ou teuteu 'aki ha'aku fekumi fekau'aki mo e palōfita te mau talitali 'i he pō ko iá. 'Oku ou kumi he taimi 'e ni'ihí ha ngaahi me'a 'i he falé ke ne fakafongā 'i ha fanga ki'i me'a si'i ne u 'ilo, peá u hili ia 'i ha pe-leti. 'I he'eku fai e ngaahi talanoá he lolotonga 'o e ma'u me'atokoni efiafi fekau'aki mo e me'a takitaha, 'oku feinga e taha kotoa ke mate'i pe ko hai ia. 'Oku ou fai ha talanoa 'e taha pe ua he taimi 'e ni'ihí na'e fai 'e he palōfitá 'i he konifelenisi lahi kimu'á.

'Oku ou fakatumutumu 'i he ngaahi me'a 'oku manatu'i he'eku fānaú kau ki hotau kau palōfita mo e kau 'apo-setolo 'ofeiná, pea 'oku ou 'ilo kuo toe fakatupulaki foki 'e he ki'i va'inga faingofuá ni 'eku 'ofa mo 'eku 'ilo ki he kau tangata ma'ongo'ongá ni.

Ko 'Eku Tatau 'A'aku 'o e Konifelenisi

Ko e taimi na'e 'a'ahi mai ai 'a 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá mo hono uaifi ko Kefí, he lolotonga 'emau konifelenisi faka-siteikí, na'e fai ai 'e Sisitā 'Enitasoni ha talanoa kiate kimautilu. Na'á ne pehē lolotonga 'ena nofo 'i Falaniseé, na'á ne 'ai ha tatau 'o e ngaahi malanga konifelenisi ma'a 'ena fānaú takitaha—'o a'u ki he fānau iiki tahá. Na'e 'ohovale 'i he taimi na'á ne 'ilo ai e totongi 'o e ngaahi tataú, he na'e fu'u mamafa 'aupito. Fāifai pea ha'u ha fakakaukau ki hono 'atamaí: “Ko e hā hano mahu'inga kiate koe ke

ma'u ho fāmilí e ngaahi lea 'a e kau palōfitá?”

Na'e ongo mo'oni kiate au e talanoá ni, peá u fakapapau'i ai 'oku ma'u 'e he taha kotoa 'i homau fāmilí ha'ane tatau 'o e ngaahi malanga konifelenisi. Na'e mātu'aki fiefia 'ema fānau fefiné. Na'a mau faka'aonga 'i kinautilu ki he efiafi fakafāmilí 'i 'apí mo e lolotonga 'o e ako folofolá. Na'á ku sai'ia ke mamata ki hono lau 'e ha taha 'o e fānau fefiné 'iate ia pē 'a e ngaahi malangá mo faka'ilonga 'i 'aki 'ene peni faka'ilongá. Ko ha ta'ahine 'e taha, ne toki papí ni pē, na'e kole ia ke u lau mo ia tokotaha pē 'a e ngaahi malangá.

Tukupā 'o e Konifelenisi

Na'á ku fakatukupaa 'i 'a e fefine kotoa pē, 'o hoko ko e kongā 'eku lēsoni 'i he Fine'ofá, ke nau takitaha toe vakai 'i 'a e ngaahi malanga mei he konifelenisi ki mu'á; na'e toe lau 'e he kakai fefine 'e ni'ihí 'a e ngaahi malangá, pea ko ha ni'ihí na'a nau mamata ai 'i he 'initaneti. Na'e fakahaai 'e ha kau fefine 'e ni'ihí 'a 'enau ongo 'i mateuteu ange ki he konifele-nisi ka hoko maí. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Uāsingatoni, USA.

MO'UI LELEI FAKAESINO MO FAKAELOTÓ

'Oku hoko e ta'e faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui lelei fakaesinó ki ha to'u tupu 'e ni'ihí ko ha palopalema lahi 'i he fakakaungāme'á mo e feinga'i ke lotolahí. 'Ikai ngata ai, 'oku mātu'aki mahu'inga 'a e mo'ui lelei fakaesinó mo fakaelotó ka 'oku fa'a hoko ko ha tafa'aki 'oku 'ikai ngāue'i 'i he teuteu ki he ngāue fakafaifekaú. 'Oku fakamatala'i 'e 'Eletā 'Atiliane 'Ōkoa [Adrián Ochoa] 'o e Kau Fitungofulú 'i he peesi 52–53 'o e makasiní ni, 'a e lava ke malu'i 'etau mo'ui fakaesinó mo fakaelotó 'e he tauhi fakalelei hotau sinó. 'Oku fakamanatu mai ke tau fakamālohisino mo talangofua ki he Lea 'o e Potó (vakai, T&F 89) koe'uhí ke tau mo'ui lelei ange mo fiefia ange. 'I ho'o tokoni ko ia ke ako mo faka'aonga'i 'e ho'o fānaú 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui lelei fakaesino mo fakaelotó, te nau lava leva ke fakatupulaki ange 'enau loto lahí mo teuteu ke ngāue 'i he kaha'ú.

Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā 'Ōkoá: "Oku toe tāpuaki'i foki 'e he tokanga'i ho sinó 'a ho 'atamaí mo tokoni ke ke manatu'i ko e fānau koe 'a e 'Otuá pea te ke lava 'o loto lahi mo fiefia. 'Oku fehokotaki kotoa 'etau ngaahi tafa'aki fakaelotó, fakatu'asinó, mo fakalaumālié."

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Lau fakataha e fakamatala 'a 'Eletā 'Ōkoá pea fokotu'u ha

palani fakamālohisino fakafāмили mo ha ngaahi taumu'a fakamālohisino pau mo mo'oni.

- Lau mo ho'omou fānau ta'u hongofulu tupú 'a e kongā ki he mo'ui lelei fakaesino mo fakaelotó 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (peesi 25–27). Alea'i hono 'uhinga 'o e mo'ui lelei fakaelotó.
- Hiva'i fakataha e "Ka Faingata'a Ho Halá" (*Ngaahi Himi*, Fika 60) pea alea'i e me'a 'oku ako'i mai 'e he toetu'ú ki hono mahu'inga 'o hotau sino fakamāmaní.
- Ako e ngaahi potufolofola 'oku lisi 'i he fakamatala ko 'ení pea alea'i e me'a 'oku nau ako'i fekau'aki mo e mo'ui lelei fakaesinó mo fakaelotó.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

- Faka'ali'ali ki ho'o fānaú ha fakatātā 'o e temipalé. Alea'i hono 'uhinga hono ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá ko hotau sinó ko e "temipale 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (1 Kolinitō 6:19) mo e founga 'e lava ai 'e he 'ilo ko 'ení 'o tokoni'i kitautolu ke tau tokanga'i hotau sinó mo 'etau fakakaukaú.
- 'Ai ha lisi 'o ha ngaahi 'ekitiviti fakatupulaki 'e sai'ia ho'o fānaú ke fakahoko fakafāмили. Hili ia pea fa'u ha palani ki he founga 'e ngaohi ai 'a e ngaahi 'ekitiviti

NGAAHI POTUFOLOFOLA FEKAU'AKI

Lea Fakatātā 16:32

Tanielā 1:3–20

Luke 21:19

Loma 12:1–2

1 Kolinitō 6:19–20

1 Tesalonaika 5:14

'Alamā 38:12; 53:20

Tokāteline mo e Ngaahi

Fuakava 88:15; 89

ko 'ení ko ha kongā 'o e mo'ui fakafāмили.

- Alea'i ha ngaahi founga ke mahino mo mapule'i ai e lotó, kau ai 'a e 'itá pe loto mamahí. Hiva'i 'a e "I He'etau Tokoni" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 108), "Oku Ou Feinga ke Hangē ko Sísuú" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 40), pe ko ha toe hiva fekau'aki mo e lotó mo hono fai 'o e ngaahi fili leleí. ■

ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo lahi ange mo e me'a 'oku hoko 'i he Siasí.

Lava e Kāingalotú 'o Kole ha Fakahokohoko 'o e Laine Ma'u Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Fai 'e Ryan Morgenegg

Ongoongo 'o e Siasí

'Oku lava 'e he Siasí he taimí ni 'o tuku mai ha fakamatala 'o e fakahokohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha tokoni ki he kāingalotú, 'o kapau te nau kole ia. Ko e fakahokohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha fakahokohoko ia 'o e ngaahi fakanofu 'oku lava ke fakatoto'lo'i kimui ki he kamata'anga 'o e Siasí pea ki hono tumutumú ko e Fakamo'uí.

Neongo 'e lava ke kau ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he tu'unga ko e Fitungofulú 'i he hohoko ma'u mafai 'o e mēmipá, ka 'oku 'ikai ha laine hohoko ma'u mafai kehe ia 'e tauhi ma'á e tu'unga ko e Fitungofulú. 'Ikai ngata aí, ko e hohoko 'o e laine ma'u mafai fakataula'eiki ki hono fakanofu 'o e kau pīsopé mo e pēteliaké, 'e lava ke fakatoto'lo'i ia 'o fakafou 'i hono fakanofu taula'eiki lahi kinautolú.

Ko e fakamatala pē kau ki he hohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'oku lava ke kole mei he Siasí; 'oku 'ikai lava ke ma'u atu 'a e hohoko ia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'E ala kole 'e he kāingalotú 'a e fakamatala hohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki ma'anautolu pē, ha ki'i tamasi'i 'oku nofo 'i 'api, pe ki ha faifekau kei

talavou 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau. 'Oku 'ikai hoko e ngaahi tohi ko 'ení ko ha lekooti faka'ofisiale ia 'a e Siasí.

Kapau 'okú ke fie kole ho'o hohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, fakakau atu ho hingoa fakalao kakató, 'aho fā'ele'í, fika lekooti memipasipí (ma'u ia 'i ha lekomeni temi-pale pe mei ho'o kalake fakauōtí), hingoa 'o e tokotaha na'á ne fakanofu koe ki he tu'unga ko e kaumātu'á pe taula'eiki lahi (kapau 'oku 'ilo), pea mo ho tu'asila ke 'oatu ki ai e talí mo e fika telefoní pe tu'asila 'imeilí.

'Ave ho'o kolé ki he:

Priesthood Line of Authority

Global Service Center

120 North 200 West

Salt Lake City, Utah 84103-1514, USA

Fax: 1-801-240-6816

Telefoni: 1-800-453-3860, extension 2-3500

'Īmeili: 'Ave ha 'imeili ki he lineofauthority@

ldschurch.org mo e PLA 'i he subject line. 'I hono fakafoki atú te ke ma'u ha foomu ke fakafonu pea fakafoki ('oku 'i ai ha tali 'oku 'oatu he taimi pē ko iá ki ha fa'ahinga pōpoaki pē 'oku 'asi ai 'a e "PLA" 'i he laine ko e subject). ■

'Oku lava 'o fakatoto'lo'i kimui 'o a'u ki he Fakamo'uí 'a e fakahokohoko 'o e laine ma'u mafai 'o e lakanga fakataula'eiki ma'anautolu 'oku nau fakahoko e ngaahi ouaú.

Ko hono fa'u 'e he kau faivá e mata'ifika ko e "20" lolotonga e faiva ke kĀtoanga'i e ta'u 20 'o e Siasí 'i Mongikōliá.

Kātoanga'i 'e Mongikōlia e Ta'u 20 'o e Siasí

'I he 'aho Mōnite, 15 'o 'Epeleli 2013, ne fakataha hake ai ha kāingalotu 'e toko 300 tupu 'o e Siasí ki he Mo'unga Saisaní 'i 'Alanipatā, 'i Mongikōliá, ke fakamanatu e ta'u 20 'o e 'i he fonuá 'a e Siasí. Ne hiva ai ha kuaea ko ha toko 50 pea na'e fakafanongo e falukunga kakai ko 'eni ki hono fakatapui 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele (1926–2004) 'o Mongikōlia ke malanga'i ai e ongoongoleléi 'i he 1993.

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Tai Kuoki Ueni, ko ha mēmipa mālōlō 'o e Kau Palesitenisí 'o e 'Ēlia 'Ēsiá ka na'á ne kaungāfononga fakataha mo 'Eletā Mekisuele ki Mongikōlia 'i he 1993, ki he founga "kuo kau ta'etūkua mai ai e to'ukupu 'o e 'Eikí ki He'ene ngāue ko 'eni 'i He'ene ngoueivainé."

Na'e fai ha ngaahi 'ekitiviti kehekehe 'i he uiké kakato ke faka'ilonga'i 'aki e makamailé ni. Na'e toe uki foki mo ha fakataha ne kau atu ki ai ha ni'ihí 'osi ngāue fakafaifekau 'e toko 200. Kuo 'i ai ha kakai Mongikōlia 'e toko 1,000 tupu kuo nau ngāue fakafaifekau taimi kakato—'a ia ko e meimei toko 1 ia mei he mēmipa 'e toko 10 kotoa pē 'i Mongikōlia. Na'e fakahoko foki mo ha ngaahi ouau papitaiso 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'i Mongikōlia 'i he efiāfi Falaité; na'e papitaiso ai ha toko 24 he 'aho ko iá. Na'e lea 'a Mele N. Kuki ne toki tukuange mei he kau palesitenisí lahi 'o e Kau Finemuí, 'i ha fakataha lotu ma'á

e Kau Finemuí pea na'e fai ha 'oupeni hausí 'a e hisitōlia fakafāmilí pea hulu'i ai ha fo'i vitiō ko ha ngaahi fakahinohino ki he polo-seki fo'ou ko e Fu'u 'Akau Fakafāmilí. Ne fai foki mo ha faka'alí'ali faiva fakafonua 'o e ngaahi anga fakafonua tu'ukimu'a 'o Mongikōliá pea mo e ngaahi talēniti 'o ha kāingalotu tokolahí 'o e Siasí.

Kātoanga'i 'e he Kāingalotu 'o Haití 'e Aho FakamanAtuá, Tokoni ke Tō 'Akau

'I he 'aho 1 'o Mē 2013, ne kau atu ai e kāingalotu 'o e Siasí 'i Haití ki ha polo-seki tō 'akau lahi mo'oni 'i he funga 'o e fonuá. Ne lahi ha fanga kí'i 'akau ne tō he 'uluaki 'aho 'o e ngāue pea 'e tō ha 'akau lahi ange 'amui. 'I he kakato e ngāué, 'e 'i ai ha 'akau fo'ou 'e 400,000 nai 'e tupu hake 'i Haití, 'o kau ai e lēmaní, molí, niú, lesí mo e 'oké.

Na'e fakatau mai 'e he Siasí ha 'ū 'akau ko e konga 'ene tokoni ta'etūkua ki he fakaakeake 'o Haití mei he mofuiké. Na'e 'oatu foki 'i he ngāué ni ki he kāingalotú ha faingamālie ke fai ha ngāue tokoni ke fakamanatua 'aki hono kĀtoanga'i 'o e ta'u 30 e Siasí 'i he motú ni. 'I he ta'u 'e tolungofulu kuo 'osí 'i he kei hoko 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni—ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá,—na'á ne 'a'ahi ki Haití 'o fakatapui e fonuá ki hono malanga'i 'o e ongoongoleléi kuo toe fakafoki maí.

Na'e 'i ai tonu 'a 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he taimi na'e kĀtoanga'i ai e 'aho fakamanatú ni pea na'á ne pulé'i ai 'a hono tatata e maka fakamanatu ke faka'ilonga'i 'aki e kamata'anga 'o e Siasí 'i Haití.

Foaki 'e he Siasí ha Me'akai Pāuni 'e Taha Miliona ki Hono Fafanga'i 'o 'Ameliká

'I Mē 2013, na'e hanga ai 'e he Siasí 'o foaki ha me'akai pāuni 'e taha miliona 'o fakafou 'i hono ngaahi Va'a Tokoni 'Ofa fakaetangatá, ki he Feeding America (Fafanga'i 'o 'Ameliká), ko e kautaha tokoni 'ofa lahi taha ia ki hono tokoni'i 'o e fiekaia 'i he 'lunaiteti Siteití. Na'e kau he tokoní ha me'akai ne fa'o kapa hangē ko e fua'i'akau, vesitapolo mo e piini pea 'e tufaki ia ki ha ngaahi fāmilí faingata'a'ia 'i ha ngaahi tukui kolo kehekehe mo e nofo'anga ki he kau tukuhausiá 'i he 'lunaiteti Siteití.

Na'e pehē 'e Popi 'Aikeni ko e palesiteni mo e 'ōfisa pule lahi 'o e kautaha Feeding America, 'e lava ha ma'um'e'atokoni 'e 625,000 mei he me'akai ni.

Ko e tō 'akau ha kau faifekau mo e kāingalotu 'i Haití 'i he 'otu mo'unga 'i 'olunga hake 'i he kolomu'a ko e Poata Pilinisi, 'a ia 'oku hā mei muí.

FAITĀ 'A JASON SWENSEN

LATITĀ 'I HE ANGALELEI 'A E MISIONA MONGIKŌLIA 'ALANIPATĀ

Fai 'e 'Eletā
Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

FAKAKAHO KO LELEI HO'O TAFATAKI

Na'e fa'a fakamatala 'e Palesiteni Tēvita O. Makei (1873–1970) ha me'a na'e hoko lolotonga 'ene hoko ko e faifekau 'i Sikotilaní. Na'e ta'elata hili pē ha'ane 'i he ngāue fakafaifekau 'i ha ki'i taimi nounou pea fakamoleki ai ha ngaahi houa si'i ke 'eve'eva ai 'o mamata 'i he Kāsolo Sitēlingí (Stirling Castle). Hili 'ene foki mai mo hono hoá mei he kāsoló, ne na fakalaka mai 'i ha fale na'e tongitongi 'i he fo'i maka he funga matapaá ha kupu'i lea, na'e fa'a pehē ko e lea 'a Seikisipia, 'a ia na'e pehē, "Ko e Hā Pē Ho Fatongí, Fai Ia Ki he Lelei Tahá."

Na'e fakamatala 'e Palesiteni Makei 'i he'ene manatu'i e a'usia ko 'ení: "[Na'á ku pehē pē kiate au, pe ko e Laumālie na'e 'iate aú, 'Ko e mēmipa koe 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau

*Anga mā'oni'oni. Fa'u ha fāmili.
Kumi ha founa taau ke tokonaki ai.
Ngāue hangē ko hono ui koé. Teuteu
ke fe'iloaki mo e 'Otuá.*

Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Ikai ngata aí, 'okú ke 'i heni ko e fakafongā 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Na'á ke tali 'a e fatongia ke hoko ko e fakafongā 'o e Siasí.' Peá u fakakaukau leva ki he me'a ne mau fai 'i he pongipongi. Na'á mau 'eva 'o mamata; ne mau ma'u ha fakahinohino mo ha fakamatala fakahisitōlia, pea 'oku mo'oni, pea na'á ku fiefia ai. . . . Neongo ia, na'e 'ikai ko ha ngāue fakafaifekau ia. . . . Na'á ku tali e pōpoaki na'e foaki mai kiate au he funga maka ko iá, pea mau feinga mei he momeniti ko iá ke fakahoko homau fatongia ko e kau faifekau 'i Sikotilani.]"¹

Na'e mātu'aki mahu'inga e pōpoaki ni ki ai mo ongo pehē fau 'o faka'aonga 'i ai ia 'e Palesiteni Makei ko ha tatakī fakalaumālie 'i he toenga 'o 'ene mo'uí. Na'á ne fakapapau 'i ai ko e hā pē ha fatongia 'okú ne ma'u, te ne fai hono lelei taupotu tahá.

Faka'ehi'ehi mei he Tō'onga Ta'engali

'I he'eku vakai ki he fu'u ivi lahi ki he lelei 'oku ma'u 'e kimoutolu to'u tangata kei talavou 'o e Siasí, ko e hā ha'aku toe hoha'a ki homou kaha'ú? Ko e hā ha fale'i te u lava 'o fai? 'Uluakí, te mou fehangahangai mo ha teke mālohi ke mou fai hala—'o a'u 'o mou fakapuli—'o hoko ko ha taha 'oku 'ikai ke hāsino mo'oni mai ai ho tu'unga totonú pe me'a 'okú ke fie a'usía.

'I he kamata'anga 'o hotau hisitōlia he Siasí, na'e 'i he faama Sionisoní ai 'a e Palōfita ko Siosefá, 'Ema pea mo 'ena ongo māhanga taki māhina 'e 11, 'a Siosefa mo Sūlia, 'i Hailame 'i 'Ōhaiō. Na'e fakatou puke 'a e ongo ki'i tamaikí 'i he miselē. Na'e mohe pē 'a Siosefa mo hono ki'i foha sí 'i ha henga ofi ki he matapā 'i mu'á.

'I he lolotonga 'o e poó, ne fe'ohofi mai ha kau tangata 'i he matapaá, kuo vali 'ulí'ulí honau matá 'o toho 'a e Palōfitá ki tu'a, 'o nau tā mo hua 'i 'iate ia mo Sitenei Likitoni ha valitā.

Ko e kongā fakamamahi taha 'o e 'oho tokolahi ko 'ení he na'e hū ai e 'ea momokó ki he ki'i pēpē ko Siosefa pea puke ai 'i he momokó he lolotonga hono toho ki tu'a 'ene tamaí. Ko hono olá, ne sí 'i mālōlō 'i ha ngaahi 'aho sí 'i mei ai.²

TĀ 'O ELETA QUENTIN L. COOK NA'E FAI 'E CRAIG DIMOND; NGAĀHI TĀĀ NA'E FAI 'E SCOTT DAVIS

Na'e toe hanga foki 'e kinautolu na'a nau kau he Fakapoongi 'o e Palōfitá mo hono tokoua ko Hailamé, 'o vali'uli honau matá ke fufuu'i ke 'oua na'a 'ilo kinautolu.³

'Oku ou tui, 'oku toe faingofua ange 'i hotau kuongá ke tau fakapuli, pea 'oku 'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga fekau'aki mo e 'ikai tui ha fakapulí kae ["fai pau ki he tui . . . na'e mate ai 'a e kau mate fakama'atá."]⁴

Ko e taha homou malu'i lelei taha mei he fai 'o e ngaahi fili 'oku koví ke 'oua na'a mou teitei tui ha fakapuli. Kapau 'e faifaiangé peá ke fakatokanga'i 'okú ke fie fai 'eni, kātaki

Na'e fakahoko lelei 'e 'Eletā L. Tomu Peuli hono fatongiá lolotonga 'ene 'i Siapani.

'o 'ilo'i ko ha faka'ilonga fakatu'utāmaki ia 'oku kovi pea ko ha taha ia 'o e ngaahi me'angāue 'a e filí ke ke fakahoko ai ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai totonu ke ke fai.

'Oku angamaheni 'aki he kuongá ni ke fakapuli pe ko hai kita 'i he taimi 'oku fai 'e ha taha ha tohi tāufehi'a, fakatupu mamahi, mo ha ngaahi fetu'utaki laulanu fakapulipuli 'i he 'Initanetí. 'Oku ui ia 'e ha ni'ihí ko e *tū-mo-hokohoka*.

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá:

"Oua na'a kākāa'i 'a kimoutolu: ko e ngaahi talanoa kovi 'oku fakahala'i 'a e ngaahi anga 'oku lelei.

"Ā hake ki he mā'oni'oni, pea 'oua na'a fai angahala; [he] 'oku te'eki ma'u 'e he ni'ihí 'a e 'ilo'i 'a e 'Otuá" (1 Kolinitō 15:33–34).

'Oku mahino ko e ngaahi fetu'utaki koví 'oku 'ikai ko ha ngaahi 'ulungaanga kovi 'ata'atā pē. Ka fakahoko ia 'e he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní, te ne lava 'o uesia

lahi kinautolu 'oku 'ikai ha'anau 'ilo ki he 'Otuá pe ha fakamo'oni ki he Fakamo'uí.

'Oku fulikivanu pē hano fa'ahinga ngāue'aki ia 'o e 'Initanetí ke fakamālohi'i, maumau'i ha ongoongo, pe 'ai ha taha ke ngali kovi. Ko e me'a 'oku tau fakatokanga'i 'i he sōsaietí, ko e taimi 'oku fakapuli ai 'a e kakaí ke 'oua na'a 'iló, 'oku meimei ke nau mo'ua 'i he fa'ahinga 'ulungaanga ko 'ení, 'a ia 'oku mātu'aki fakatupu maumau ki he kakaí. 'Okú ne toe maumau'i foki mo e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga na'e ako'i 'e he Fakamo'uí.

Na'e fakamatala'i 'e he Fakamo'uí na'e 'ikai ha'ú ke fakamala'ia'i 'a māmani ka ke fakahaofi 'a māmani. Hili ia peá ne toki fakamatala'i hono 'uhinga 'o e fakamala'ia'i:

"Pea ko e mala'ia'angá 'eni, koe'uhí kuo ha'u 'a e māmá ki māmani, pea 'ofa lahi 'a e kakaí ki he po'ulí 'i he māmá, koe'uhí 'oku kovi 'enau ngaahi ngāue.

"He ko ia fulipē 'oku fai koví 'oku fehi'a ki he māmá, pea 'oku 'ikai ha'u ia ki he māmá, telia na'a fakahā ai 'ene ngaahi ngāue.

"Ka ko ia 'oku fai ki he mo'oni, 'oku ha'u ia ki he māmá, koe'uhí ke fakahā ai 'ene ngaahi ngāue, 'oku fai ia 'i he 'Otuá" (Sione 3:19–21; vakai foki, veesi 17–18).

'Oku 'ikai fie ma'u 'a e kau mā'oni'oni ia ke nau fakapuli ke fufuu'i ai pe ko hai kinautolu.

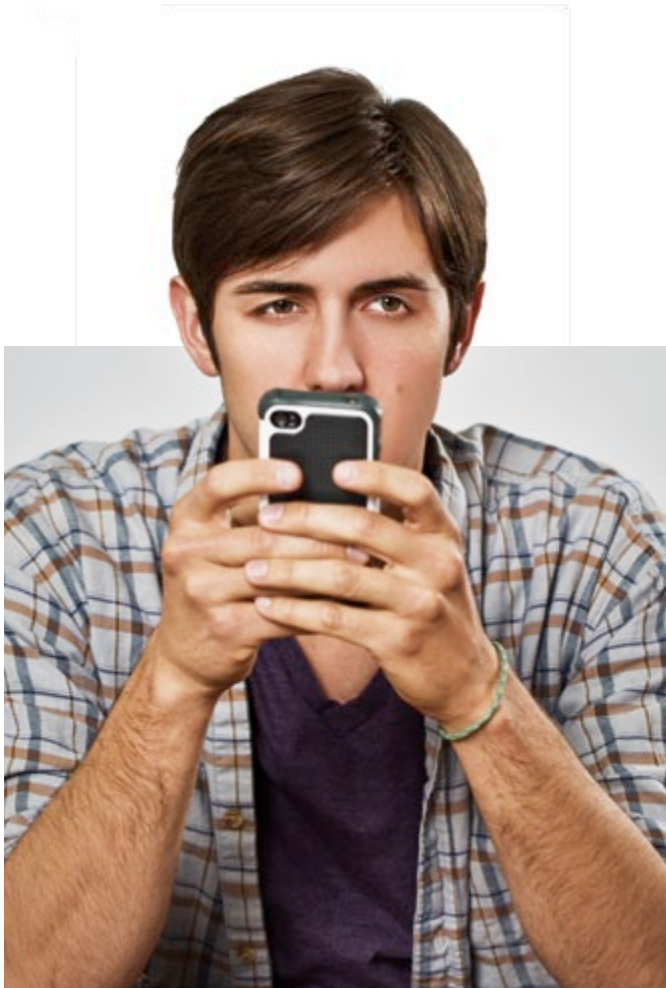
Ngāue Fakatatau mo Ho'o Tui Mo'oni

'Okú ke ngāue fakatatau mo ho'o tui mo'oni 'aki ho'o fakamoleki ho taimí 'i he ngaahi me'a te ne langa hake mo fakatupulaki ho 'ulungāngá mo tokoni ke ke anga fakakalaisi lahi ange. 'Oku ou fakatauange 'oku 'ikai hamou taha te ne lau e mo'uí ko ha me'a fakakata mo e va'inga pē ka ko ha taimi ke "teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá" ('Alamā 34:32).

'Oku ma'u ha sipinga lelei hono fakahoko ho fatongiá mo hono faka'aonga'i lelei 'o e taimí mei he mo'ui 'a 'Eletā L. Tomu Peuli 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, he ko e taimi na'e kei hoko ai ko e sōtiá, na'e kau he kongā kau 'Amelika na'a nau pule'i 'a Siapani 'i he 'osi 'a e Tau Lahi 'a Māmani Hono II. Na'e vahevahe 'e 'Eletā Peuli 'a e fakamatala ko 'ení 'i he taimi na'á ne lekooti ai 'ene fakamo'oni makehe ki he Fakamo'uí.

Ne u kau he fuofua kau Sōtia 'Amelika ne tū'uta ki Siapani hili hono fakamo'oni'i e talite melinó he 'osi 'a e Tau Lahi 'a Māmani Hono II. Ko e me'a fakaloloma taha ki he'eku mo'uí 'a e mamata ko ia ki hono faka'auha e kolo ko Nakasakí. Ne 'auha ha kongā lahi 'o e koló. Kuo te'eki ai tanu ha kau pekia 'e ni'ihí. Koe'uhí ko e kau sōtia ngāue

*Ko e taha homou
malu 'i lelei taha mei he
fai 'o e ngaahi fili 'oku
kovi ke 'oua na'a mou
teitei tui ha fakapuli.*

kimautolu, ko ia ne fokotu'u leva homau 'ulu'i 'apitangá ka mau ngāue.

“Ne fu'u fakamamahi e tükungá, pea tokosi'i ha ni'ihi 'iate kimautolu ne fie ngāue. Ne mau 'alu ki he'emaui fai-fekau' 'o kole ha ngofua ke toe langa hake e ngaahi falelotu faka-Kalisitiané. Koe'uhí ko e fakangatangata ne fai 'e he pule'angá lolotonga e taimi taú, ne 'ikai toe ngāue e ngaahi siasí ia. Kuo maumau lahi honau ngaahi falelotú. Na'a mau loto ke fakalelei'i mo palasitaa'i e ngaahi falelotú ni 'i homau taimi 'ataá kae toe lava ke fai ki ai ha lotu.

“. . . [Ne mau ma'u e kau faifekau na'e 'ikai ke nau lava 'o ngāue he lolotonga 'o e taú pea mau fakalotolahi'i kinautolu ke nau foki ki honau ngaahi tu'unga malangá. Ne mau ma'u ha ngaahi a'usia faka'ofa'ofa mo e kaka'i ni 'i he'enua toe ma'u e tau'atāina ke mo'ui'aki 'enua ngaahi tui aka-Kalisitiané.

“He 'ikai toe ngalo 'iate au ha me'a 'i he 'amanaki ke mau mavahe mei Nakasaki ke foki ki 'apí. 'I he'emaui heka ko ia ki he lēlue te ne 'ave kimautolu ki homau vaka ke foki ki 'apí, na'e fakamatalili'i kimautolu 'e ha kau sōtia tokolahi kehe. Na'a nau 'i ai mo honau ngaahi kaume'a fefiné pea ne nau fakamāvae mo kinautolu. Ne nau kata'i kimautolu mo pehē ne 'ikai ke mau ma'u e fiefia 'o Siapaní. Kuo mau maumau'i tokua homau taimí 'i he ngāue mo e palasitaa'i 'o e ngaahi holiší.]

“'I he fakalalahi 'enua taukaé, ne fakafokifā 'a e 'asi mai mei he fo'i mā'olunga ofi ki he tau'anga lēlué ha kau Kalisitianie Siapani 'e toko 200 mei he ngaahi 'apisiasi ne mau monomonó, 'o hiva'i 'a e 'Laka Atu, 'E Kāinga ki he Taú. Na'a nau ha'u mo e ngaahi me'a'ofa lahi. Pea nau tu'u laine he halanga lēlué, pea 'i he kamata ke lele 'a e lēlué, na'a mau ala atu ki honau nimá. Na'e 'ikai ha lea; ne fu'u ongo mālohi mo'oni ia kiate kimautolu. Na'e hounga kiate kimautolu 'a e lava ke mau fai ha ki'i tokoni 'i hono toe fokotu'u e lotu faka-Kalisitiané 'i he pule'angá ni hili e taú.”⁵

Kātaki 'o fakakaukauloto pea ngāue leva ke fili e founga te ke faka'aonga'i ki ai ho taimí. Hangē ko ia 'okú ke lava 'o fakatokanga'i 'i he sīpinga 'a 'Eletā Peulí, 'oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ke ke fakahāhā takai ho'o tui fakalotú pe fakalingali 'okú ke faivelenga. 'E lava 'o fakamā ia kiate koe mo e Siasí. Ko 'eku 'uhinga 'eni ke ke hoko ko e taha 'oku totonu ke ke a'usiá.

Fokotu'u ha Ngaahi Taumu'a Lelei

Ko e 'eku fale'i hono tolú 'oku fekau'aki ia mo ha ngaahi taumu'a 'e ni'ihi 'oku totonu ke ke fakakaukau'i. 'I he meimei taimi tatau na'e 'i Siapani ai 'a 'Eletā Peuli mo e kau

sōtiá, ne ngāue ‘a Palesitēni Poiti K. Peekā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ia ‘i Siapani he laulāpuná ‘i he ‘osi ‘a e Tau Lahi ‘a Māmani Hono II.

Na‘á ku kaungā fononga mo Palesitēni Peekā mo ha ni‘ihi kehe ki Siapani he 2004. Na‘á ne ma‘u ha faingamālie ke toe muimui‘i ai hono halá mo fakakaukau ki ha ni‘ihi ‘o e ngaahi a‘usia mo e ngaahi fili na‘á ne fai he taimi ko iá. Kuó ne fakangofua au ke u vahevahe ha ni‘ihi ‘o ‘ene ngaahi fakakaukau mo e ongo na‘á ne ma‘ú.

Na‘e fakamatala‘i ‘e Palesitēni Peekā ha ngaahi a‘usia

Kuo tāpuekina ‘a Palesitēni Poiti K. Peekā ‘i he‘ene fokotu‘u e ngaahi taumu‘a mā‘oni‘oni.

ne hoko ‘i ha motu he matāfanga ‘o ‘Okinauá. ‘Okú ne lau ‘eni ko e tumutumu ‘o ‘ene ‘i he maomaonganoá. Ne fakamālohia ‘ene tui ki he ngaahi akonaki ‘o e ongo-ongolelei ‘e he‘ene teuteu fakafo‘ituitui mo fe‘iloaki mo e kau mēmipa kehé. Ko e me‘a na‘e ‘ikai ke ne ma‘ú ko ha fakapapau‘i—ko ha ‘ilo pau ‘o e me‘a kuó ne ‘osi ongo‘i na‘e mo‘oní.

Ne fakamatala‘i ‘e he taha fai-piokāla‘i ‘o Palesitēni Pēká ‘a e me‘a na‘e hokó: “[Fehangahangai mo e nonga ‘o e fakafiēmālie na‘e feinga ki aí, na‘á ne fetaulaki mo e ha‘aha‘a fakalilifu ‘o hono tau‘i e tonuhiá. ‘I he‘ene feinga ke ma‘u ha nonga mo ha taimi ke fakakaukau, na‘e kaka ai ‘i ha ‘aho ‘e taha, ki ha fo‘i tafungofunga mā‘olunga hake mei he tahí. Na‘á ne ‘ilo ai ha toetoenga ‘o ha fale ‘o ha taha ngoue, na‘e ‘i he tafa‘akí pē ha ngoue kumala na‘e vaoa. Na‘á ne fakatokanga‘i ‘i he lotolotonga ‘o e ngoue kuo maté ha sino pekia ‘o ha fa‘ē

mo ha‘ane fānau ‘e toko ua na‘e fakapoongi. Na‘e hanga ‘e he me‘a na‘á ne mamata ki aí ‘o fakafonu ia ‘aki ha loto mamahi lahi, tuifio mo ha ngaahi ongo ‘o e ‘ofa ki hono fāmili pea mo e fāmili kotoa pē].”⁶

Na‘e toki hū ai ki ha loki ‘i lolofonua, ‘o ne fakakaukau, fakalaululoto, pea mo lotu. Na‘e fakamatala‘i ‘e Palesitēni Peekā, ‘i he‘ene vakai atu ki he me‘a ko ‘eni ne hokó, ko ha me‘a ia te u ui ko ha fakamahino fakalaumālie. Na‘á ne ongo‘i na‘e ue‘i ia ki he me‘a ‘oku totonu ke ne fai he‘ene mo‘uí. Na‘e ‘ikai foki ha‘ane lavelave‘iloa ‘e ui ia ki he uiui‘i mā‘olunga mo toputapu ‘okú ne ma‘u he taimi ní. Ko ‘ene visoné ke hoko ko ha faiako, ‘o fakamamafa‘i e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo‘uí. Na‘á ne fakapapau ai hono lotó ‘e mo‘ui angatonu.

Na‘e hoko mai kiate ia ‘i ha founga mafatukituki kuo pau ke ne kumi hano uaifi angatonu pea te na ohi hake fakataha ha fāmili tokolahi. Na‘e fakatokanga‘i ‘e he sōtia kei talavou‘i ni ‘e hanga ‘e he‘ene ngāue ma‘u‘anga mo‘ui te ne filí ‘o ‘omai ha kihi‘i me‘a si‘i pea ‘e fie ma‘u hono hoa ‘ofe-iná ke tatau pē mo ia ‘ene ngaahi me‘a ‘oku fakamu‘omu‘á mo loto fiēmālie ke mo‘ui ta‘e-kau ai ha ngaahi me‘a fakamāmani ‘e ni‘ihi. Na‘e hoko, pea ‘oku hoko ‘a Sisitā Toona Peekā ko e hoa haohaoa kia Palesitēni Peekā. Na‘e ‘ikai ke teitei lahi ha‘ana pa‘anga hulu, ka na‘e ‘ikai ke na ongo‘i ne na masiva ‘i ha fa‘ahinga founga. Na‘á na ohi hake ha fānau ‘e toko 10, peá na feilaulau. ‘Okú ‘i ai hona makapuna ‘e toko 60 mo e makapuna ua ‘e 80 tupu.

‘Okú ou fakamatala atu e fakamatala mo‘oni ko ‘ení koe‘uhí he ‘oku fu‘u lahi ‘etau fakava‘e ‘etau ngaahi tau-mu‘á ‘i he me‘a ‘oku fakamahu‘inga‘i ‘e he māmani. ‘Okú matu‘aki faingofua ‘etau ngaahi ‘elemēniti mahu‘ingá ki he kau mēmipa kuo ‘osi ma‘u honau ngaahi ouau fakamo‘uí. Anga mā‘oni‘oni. Fa‘u ha fāmili. Kumi ha founga taau ke tokonaki ai ma‘anautolu. Ngāue ‘o hangē ko hono ui koé. Teuteu ke fe‘iloaki mo e ‘Otuá.

Na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí “ko e mo‘ui ‘a e tangatá ‘oku ‘ikai ‘i he lahi ‘o e ngaahi me‘a ‘okú ne ma‘ú” (Luke 12:15).

Langa Homou Founa mo e Koló

Makehe mei he ngaahi ‘ulungaanga fakafo‘ituitui, ngaahi tu‘unga lelei, mo e ngaahi filí, kapau ‘oku fie ma‘u ke mou hoko ko e to‘u tangata ‘oku fie ma‘u ke mou a‘usiá, te mou langa homou fonua mo e kolo ‘oku mou nofo aí. ‘E fie ma‘u homou to‘u tangatá ke mou malu‘i ‘a e angamā‘oni‘oní mo e tau‘atāina fakalotú. ‘Okú ‘ikai ngata pē ‘i he mahu‘inga ‘o e tukufakaholo Faka-Siu mo Faka-Kalisitiane ‘oku tau ma‘ú ka ‘oku toe fie ma‘u ia ki he palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. ‘Okú fie ma‘u ke tau

*‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i he mahu-
‘inga ‘o e tukufakaholo Faka-
Siu mo Faka-Kalisitiane ‘oku
tau ma’u ka ‘oku toe fie ma’u
ia ki he palani ‘a ‘etau Tamai
Hēvaní. ‘Oku fie ma’u ke tau
fakatolonga ia ki he ngaahi
to’u tangata ‘i he kaha’ú.*

fakatolonga ia ki he ngaahi to’u tangata ‘i he kaha’ú. ‘Oku fie ma’u ke tau fetākinima mo e kakai lelei, kau ai mo kinautolu ‘i he ngaahi tui fakalotu kotoa pē—pea tautautefito kiate kinautolu ‘oku ongo’i ha’isia ki he ‘Otuá ‘i honau ‘ulungāngā. Ko e kakai ‘eni ‘e mahino kiate kinautolu ‘a e fale’i “ko e hā pē ho fatongiá, fai ia ki he lelei tahá.” ‘E hanga ‘e hano fakalelei’i lelei ‘o e ngaahi me’a mahu’inga ‘o e tui fakalotu Faka-Siú mo Faka-Kalisitiane mo e tau’atā-ina fakalotú, ‘o faka’ilonga’i homou to’u tangatá ko e to’u tangata ma’ongo’onga taha ‘oku fie ma’u.

‘I he ngaahi faingata’a ‘oku hoko ‘i māmani he ‘aho ní, ‘oku mātu’aki hoha’a ai ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ke mou kau fakalelei ‘i he ngaahi me’a fakapolitikale ‘i he fonua ‘oku mou nofo aí. ‘Oku ‘ikai kau ‘a e Siasí ki ha fa’ahi ‘i he ngaahi fe’au’auhi fakapolitikale pea ‘oku ‘ikai ke ne pou pou’i ha kau kaniteiti pe ngaahi fa’ahi. Neongo ia, ‘oku tau ‘amanaki, ‘e kau kakato hotau kāingalotú ‘i he pou pou’i ‘o e kau kaniteiti mo e ngaahi fa’ahi ‘oku nau filí ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi tefito’i mo’oni te ne malu’i ‘a e pule lelei. ‘Oku mahino pē ‘etau tokāteliní: ‘oku totonu ke kumi kiate kinautolu ‘oku, “angatonu. . . mo anga fakapotopotó” (T&F 98:10).

‘Oku mau falala lahi atu kiate kimoutolu. ‘Oku tui mo’oni e kau taki ‘o e Siasí te mou lava ‘o langa ‘a e pule’angá ‘o laka ange ‘i ha toe to’u tangata ki mu’a. ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i ho’omou ma’u ‘emau ‘ofá mo ‘emau falalá kae pehē foki mo ‘emau ngaahi lotú mo ‘emau ngaahi tāpuakí. ‘Oku mau ‘ilo ko e ikuna homou to’u tangatá ‘oku matu’aki mahu’inga ia ki he hokohoko atu hono fokotu’u ‘o e Siasí pea mo e tupulaki ‘o e pule’angá. ‘Oku mau fakatauange te mou fakahoko lelei ho’omou fatongiá pea faka’ehi’ehi mei he tui ha fakapulí, ngāue fakatatau mo homou tu’unga totonú, fokotu’u ha ngaahi taumu’a taau, pea langa hake homou fonuá mo homou koló. ■

Mei ha faeasaiti ‘a e Potungāue Ako ‘a e Siasí ma’á e kakai lalahi kei talavou’u na’e fai ‘i he ‘Univēsi Pilihihami ‘Iongi–‘Aitahoó he ‘aho 4 ‘o Mā’asi 2012. Ke ma’u kakato e leá ‘i he lea faka-Pilitāniá, ‘alu ki he lds.org/broadcasts/archive/ces-devotionals/2012/01?lang=eng.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, ‘i he Francis M. Gibbons, *David O. McKay: Apostle to the World, Prophet of God* (1986), 45.
2. Vakai, Mark L. Staker, “Remembering Hiram, Ohio,” *Ensign*, Oct. 2002, 32, 35.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 27.
4. “Tauhi ‘a e Mo’oni,” *Ngaahi Himí*, fika 157.
5. L. Tom Perry, ‘i he “Joy—for Us and Others—Comes by Following the Savior,” <http://lds.org/prophets-and-apostles/what-are-prophets-testimonies?lang=eng>.
6. Lucile C. Tate, *Boyd K. Packer: A Watchman on the Tower* (1995), 58–59.

TO'U TUPÚ mo e NGAAHI FUAKAVA 'o e TEMIPALÉ

Fai 'e Gary mo Susan Carter

Ne ma ma'u e tāpuaki 'i he'ema ngāue he temipalé, ke fe'iloaki mo ha kakai lalahi kei talavou 'oku omi ki he temipalé ke ma'u honau 'enitaumení. Ne ma 'ilo ai na'e 'aonga kiate kinautolu ha kalasi teuteu hū ki he temipalé, ka ko e ivi tākiekina 'o e mātu'á mo e kau takí na'e mahu'inga ange ia 'i hono tokoni'i ke nau teuteu ke fai e ngaahi fuakava 'o e temipalé. 'I he'etau hoko ko e mātu'a mo e kau takí, 'oku fie ma'u ke tau tokoni'i e to'u tupú ke 'oua na'a ngata pē 'i he'enu teuteu ke ngāue fakafaipekau taimi kakató, he 'oku meimei ko ha ngaahi māhina si'i pē ia, ka ki he fakahoko mo hono tauhi 'o e ngaahi fuakava 'o e temipalé, 'a ia 'oku a'u ki 'itānití. 'E lava ke kamata kei iiki pē 'a e 'uluaki sitepú.

Ko Hono Teuteu 'o e Fānaú

'E lava ke fakahaa'i 'e he mātu'á ki he'enu fānaú hono mahu'inga 'o e temipalé 'aki 'enua lotu 'i he temipalé pea mo vahevahe 'enua fakamo'oni ki he ngāue fakatemipalé. Na'a mo e ngaahi feitu'u 'oku 'ikai malava ai ke toutou ō ki he temipalé, 'e kei lava pē ke fakatō 'e he mātu'á ki he'enu fānaú ha holi ke ō ki he temipalé.

Na'e ako'i 'e Palesitani Hauati W. Hanitā (1907–95) 'a e ngaahi mātu'á: "[Tuku ke tau vahevahe mo 'etau fānaú 'a e ngaahi ongo fakalaumālie 'oku tau ma'u 'i he loto temipalé. Pea tuku ke tau ako'i kinautolu 'o fakamātoato ange mo lelei ange 'i he ngaahi me'a te tau lava 'o fakamatala'i fekau'aki mo e ngaahi taumu'a 'o e fale 'o e 'Eikí]."¹ 'Oku fie ma'u he'etau fānaú ke nau 'ilo ko e temipalé ko ha potu ia 'oku ma'u ai e tali 'o 'etau ngaahi lotú mo tau ongo'i ai e 'ofa 'a e 'Otuá.

'I hono tuku hifo ko ia e ta'u 'o e fie ma'u ki he ngāue fakafaipekau taimi kakató, 'oku fakahoko ai he taimi ni 'e ha to'u tupu lalahi 'e laumano 'a e ngaahi fuakava toputapu 'o e temipalé.

'E lava foki 'e he ngaahi mātu'á ke ako'i 'enua fānaú ke nau 'amanaki atu pea mo'ui taau ke ma'u ha'anau lekomeni fakangatangata pea taau ke ma'u 'a e faingamālie ko iá 'i he teu ke hoko honau ta'u 12. Pea 'i he hokosia 'a e taimi ke hū ai 'a e to'u tupú ki he temipalé, 'oku tau vakai ki he laukau mo e fiefia 'i hono to'o hake 'enua lekomeni 'i he temipalé.

Ko Hono Teuteu 'o e To'u Tupú

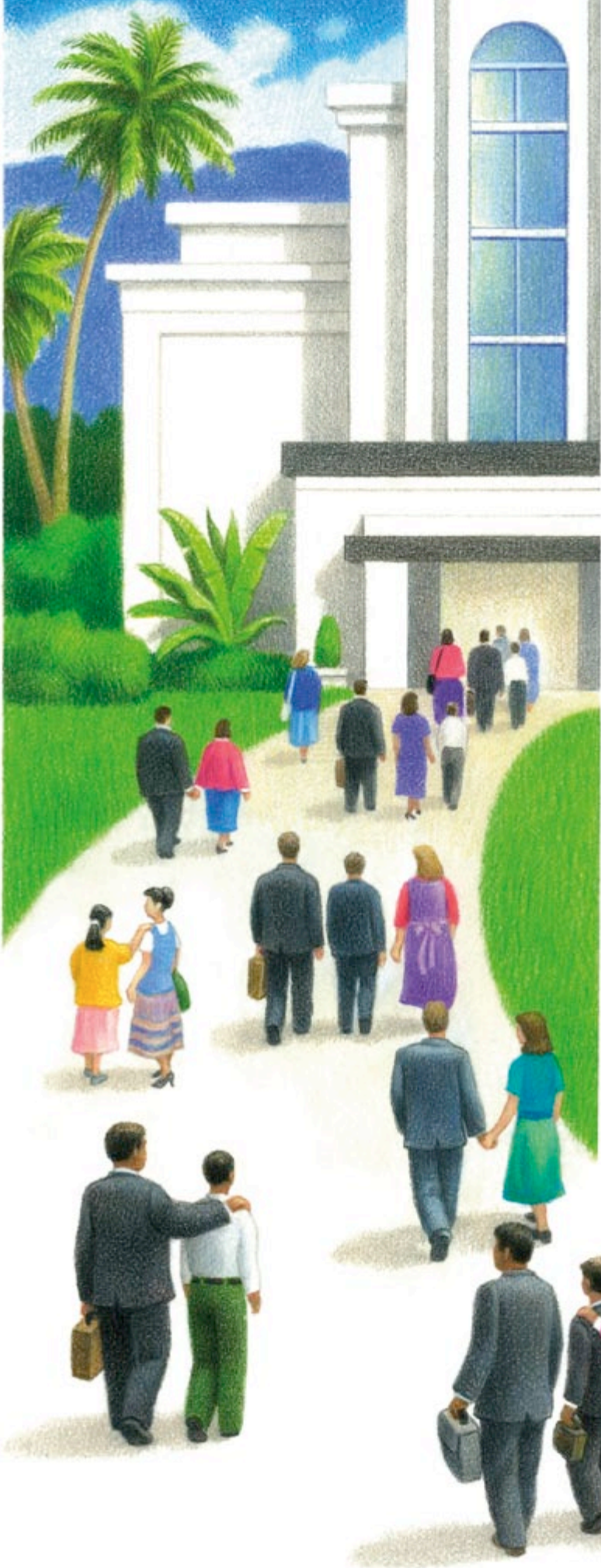
'E lava e mātu'á 'o tokoni'i 'enua fānaú ke nau kau 'i he fekumi ki honau hisitōlia fakafāmilí koe'uhí ka hoko honau ta'u 12, te nau lava 'o 'ave

'enua ngaahi hingoa fakafāmilí ki he temipalé. Na'e tala'ofa 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā ki he to'u tupu 'oku nau fai iá: "E tupulaki 'a ho'omou 'ofa mo e hounga'ia 'i ho'omou ngaahi kuí. 'E loloto mo tolonga ho'omou fakamo'oni mo e ului ki he Fakamo'uí. Pea 'oku ou palōmesi atu 'e malu'i 'a kimoutolu mei he ivi tākiekina mālohi 'o e filí."²

Kuo tau māta'ia ha ngaahi sīpinga lahi 'o hono fakahoko e tala'ofa ko 'ení. Na'e fakahā mai 'e ha finemui kiate kinautolu na'e hili 'ene fakatotolo'i e hingoa 'o 'ene kui fefiné, na'e ha'u leva ki he temipalé ke fakahoko e ngāue ki ai. Na'á ne pehē ko e taimi na'e papitaiso ai 'o fakafofonga'i iá, na'á ne ma'u ha ongo mahino 'e talitali ia 'e he'ene kui fefiné 'i he mo'ui kaha'ú. 'Oku fakamālohia 'e he ngaahi a'usia hangē ko 'ení 'a e ngaahi fakamo'oni mo fakatupu ha holi ke tau kau lahi ange ki he ngaahi ouau 'o e temipalé.

'Oku fehangahangai ha to'u tupu tokolahi mo e 'ahi'ahi 'o e teunga ta'etāú. Ko e taimi 'oku tui ai 'e he mātu'á mo e kau takí 'a e vala faka'ofa'ofa mo tāú, 'e fakatokanga'i

'e he to'u tupú te nau lava mo kinautolu 'o fai pehē. 'Oku fie ma'u ke mahino ki he to'u tupú 'e lava he'enua founa teuteú mo e me'a 'oku nau fai ki honau sinó 'o fakafōtunga honau tu'unga fakaākongá.

'E lava e mātu'á 'o tokoni'i e to'u tupú ke nau teuteu ke hū he temipalé 'aki ha'anau tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi fuakava te nau fakahokó. 'Oku kau 'i he ngaahi fuakava 'o e temipalé ha ngaahi palōmesi ke "tauhi 'a e fono 'o e angalelei mo e angama'á, pea ke anga'ofa mo manava'ofa, fa'a kātaki mo lotoma'a; ke foaki 'a e talēnití mo e ngaahi koloá ki hono fakamafola 'o e mo'oní pea ki hono langaki hake 'a e fa'ahinga 'o e tangatá; ke tauhi ma'u e mo'ui lí'oa 'aki 'a e ngāue 'o e mo'oní; pea ke feinga 'i he founa kotoa 'e lavá ke tokoni 'i he fu'u teuteu lahi ko ia ke teuteu'i 'a e māmaní ke ne tali 'a hono Tu'i—ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí."³ 'E lava ke fakamo'oni'i 'e he mātu'á 'e ma'u 'e he to'u tupú ha ngaahi tāpuaki fakafo'ituitui mo lelei 'i he'enua mo'uí kotoa, 'i he'enua tauhi e ngaahi fuakava ko 'ení, pea 'e toe mahu'inga mālie ange e ngaahi fuakava ko 'ení ki he to'u tupú ka tokoni 'enua mātu'á ke mahino kiate kinautolu 'oku lava ke fakatou ma'u 'a e ngaahi tāpuakí mo e ngaahi fuakavá tu'unga he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

'Oku lahi ha ngaahi founa te tau lava 'o tokoni ai hono teuteu 'etau fānaú ke ma'u e ngaahi tāpuakí 'o e temipalé. Ko e lahi ange 'enua mateuteú, 'oku ngalingali ko e lahi ange ia 'enua nonga mo ongo'i e Laumālié mo malava ke ma'u ha ngaahi a'usia fakalaumālie lahi ange 'i he'enua ma'u honau 'enitaumení. 'E hanga 'e ha a'usia langaki mo'ui he temipalé 'o 'ai ke nau hoko ko ha kau ākongá mateaki lahi ange 'a Kalaisi mo ha kau faifekau lelei ange—kuo fakaivia ke nau tokoni ki he ni'ihi 'oku nau ako'í ke nau teuteu ke ma'u honau ngaahi ouau fakatemipale toputapú. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Howard W. Hunter, "Follow the Son of God," *Ensign*, Nōvema 1994, 88.

2. David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 26–27.

3. James E. Talmage, 'i he *Teuteu ke hū ki he Temipale Mā'oni'oni* (2002), 40–42.

KO HOTAU Tukufakaholo Fakafaifekau

MA'ONGO'ONGÁ

'Oku ngāue 'a e kau faifekau kotoa pē, 'o e kuo hilí pe lolotongá ni, mo 'amanaki 'e toe lelei ange ai e mo 'uí ki he ni'íhi kehé.

Fai 'e LaRene Porter Gaunt
mo Linda Dekker Lopez
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku fakahoko 'e he kau faifekau 'o e 'aho ní 'a e tukufakaholo ma'ongo-onga 'o hono fakafonu e māmani 'aki e 'ilo ki he 'Eikí (vakai, 'Isaia 11:9). 'Oku hoko e kau faifekau 'i he folofolá mo e hisitōlia 'o e Siasí ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei ki he kau faifekau fakaonopōnī, 'o kamata meia 'Ēpalahame kia Paula kia 'Amoni, kia Uilifooti Utalafi.

Te tau lava 'o ma'u ha lototo'a mo ha ue'i fakalaumālie mei he ngaahi sīpinga ko 'ení, tatau ai pē pe ko ha kāingalotu ngāue fakafaifekau kitautolu, pe teuteu ke ngāue fakafaifekau, pe lolotonga ngāue fakafaifekau, pe foki mai mei he ngāue fakafaifekau.

Ko Hotau Tukufakaholo Fakafaifekau 'i he Tohi Tapú mo e Mata'i Tofe Mahu'ingá

Na'e ui 'a e kau faifekau 'o e Fuakava Motu'á, hangē ko Sioná, ke nau 'oatu ha le'o 'o e fakatokanga ki he kakaí (vakai, 'Isikeli 3:17–19). 'Oku tau 'ilo he sīpinga 'a Sioná hono mahu'inga 'o e fakatomalá mo e talangofuá. 'Oku ako'i kitautolu 'e he talanoa 'o 'Ēpalahamé ki he tohi hohokó mo e mālohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.

Na'e ngāue e kau faifekau 'o e Fuakava Fo'ou, hangē ko Pita mo Paulá, ke paotoloaki e ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisí. Neongo ia, ne a'u ki ha taimi na'e hē ai 'a māmani mei he mo'oní. Kuo toe fakafoki mai 'e he 'Otuá 'a e ongoongoleléi 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku tau ngāue he taimí ni, hangē ko e kau faifekau ko iá, ke fakatolonga mo vahevahe 'a e ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisí.

©2002 DANIEL A. LEWIS.

Ko Siona he Matātahi 'o Ninivé, tā 'e Taniela A. Lewis. Na'e fakatomala 'a Siona pea 'alu 'o malanga mo fakamo'oni 'i 'oku pule 'a Sihova 'i he potu kotoa pē pea 'oku 'ikai fakangatangata 'a 'Ene 'ofá ki ha pule'anga pe kakai pē taha (vakai, Siona 1–4).

KO HA LE'O 'O E FAKATOKANGA

"Tupu mei he angalelei 'a e 'Eikí, 'okú Ne uiui'i ha kau tamaio'eiki ke fakatokanga ki he kakaí telia e fakatu'utāmakí. . . . Fakakaukau angé kia Siona. Ne 'uluaki hola ia mei hono ui 'e he 'Eikí ke fakatokanga ki he kakai 'o Ninivé, 'a ia ne fakakuihi kinautolu 'e he angahalá mei he fakatu'utāmakí. Na'á ne 'ilo'i na'e fakafisinga'i pea tāmāte'i e kau palōfita 'i he taimi 'e ni'íhi, 'e he kakai angakovi he ngaahi kuongá. Ka 'i he 'alu atu 'a Siona 'i he tuí, na'e tāpuaki'i ia 'e he 'Eikí ke ne malu pea ke lava lelei 'ene ngāué."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Tau Hiki Hake Hotau Le'o 'o e Fakatokangá," Liahona, Sānuali 2009, 3.

Ko Pita mo Sione he ‘ao ‘o e Kau Pule ‘i Selusalemá, tā ‘e Simon Vedder. Na ‘e taki mai ‘a Pita mo Sione ki he ‘ao ‘o e fakamaau ‘angá, pea fehu ‘i ange ‘e he kau taula ‘eiki lahi kiate kinaua, “Ikai na ‘a mau mātu ‘aki fekau kiate kimoutolu ke ‘oua na ‘a mou ako ‘i he hingoá na? pea, vakai, kuo mou fakapito ‘a Selusalema ‘aki ho ‘omou akonaki. . . . Pea toki lea ‘a Pita . . . ‘o pehē, ‘Oku totonu ‘emau talangofua ki he ‘Otuá, [kae ‘ikai ko e] tangatá” (Ngāue 5:28–29).

Ko e ‘Aposetolo ko Paulá, tā ‘e Karel Skreta. Na ‘e fai ‘e Paula ‘i he ‘ene ngaahi fefononga ‘aki mo ‘ene ngaahi tohi ha fakamo ‘oni mālohi ki he Fakamo ‘ui ‘i ‘Esia Mino mo e kongala lahi ‘o e māmani ne ‘iloa he kuonga ko iá.

BPK, BERLIN / GEMÄLDEGALERIE ALTE MEISTER, STAATLICHE KUNSTSAMMLUNGEN, DRES / EIKE ESTEL / HANS-PETER KLUT / ART RESOURCE, NY

Ko e Tāpuaki ‘i ‘e Meleki-sēteki ‘a ‘Epalame [‘Ēpalahame], tā ‘e Walter Rane. Na ‘e tāpuaki ‘i ‘e Meleki-sēteki ‘a ‘Epalame (vakai, Sēnesi 14:18–20) mo ne toe ‘oange foki kiate ia ‘a e lakanga fakataula ‘eiki (vakai, T&F 84:14). Na ‘e hā ‘a e ‘Eiki ‘i ha taimi ‘e taha kia ‘Epalame ‘o folofola ange, “Kuo u tu ‘utu ‘uni . . . pea ngaahi koe ko e tamaio ‘eiki ke to ‘o hoku hingoá ‘i ha fonua fo ‘ou. . . . Pea te ke hoko ko e monū ‘ia ‘anga ki ho hakó ki mui ‘iate koe, koe ‘uhí ke nau ‘ave ‘i honau nimá ‘a e ngāue mo e Lakanga Fakataula ‘eiki ko ‘eni ki he ngaahi pule ‘anga kotoa pē” (‘Ēpalahame 2:6, 9).

© GARY L. KAPP, OJUA NA'A HIKI HANO TATAU

**KO HONO
AKO'I 'O E
KAKAI TA'ETUI**

“Na’e ‘alu atu ‘a e ngaahi foha ‘o Mōsaiá . . . ‘i he lotolotonga ‘o e kakai Leimaná. Ne nau ako‘i ha kakai na’e ‘ikai fenāpasi ‘enua tala-tupu‘á mo e tupulaki fakalaumālié, ka na’e tokoni ‘a e kau faifekau faivelengá ni ke fakahoko ha fu‘u liliu lahi ‘i he kakai Leimaná ni. ‘Oku tau ‘ilo . . . ‘ko e tokolahí ‘o e kau Leimaná na’e tui ki he ‘enua malangá, pea nau ului ki he ‘Eikí, na’e ‘ikai ke nau toe hē’ (‘Alamá 23:6).”

‘Eletā James B. Martino ‘o e Kau Fitungofulú, “Repentance That Brings Conversion,” *Ensign*, Sepitema 2012, 58.

Ko ‘Āmoni ‘i he ‘ao ‘o e Tu‘i ko Lamonaí, tā ‘e Gary L. Kapp. Na’e fakahaofi ‘e ‘Āmoni, ko e taha ‘o e ngaahi foha ‘o Mōsaiá, ‘a e ngaahi tākanga ‘a e tu‘i ko Lamonaí. Ko e taimi ne ‘eke ai ‘e he tu‘i kia ‘Āmoni pe na’e fekau‘i mai ia ‘e he ‘Otuá, ne talaange ‘e ‘Āmoni na’e fekau‘i mai ia ‘e ha taha ‘oku ui ko e Laumālie Mā‘oni‘oni ke ako‘i e ongoongolelé “ki he kakai [‘o Lamonaí], koe‘uhí ke lava ai ‘o fakatafoki ‘a kinautolu ki he ‘ilo‘i ‘o e me‘a ‘oku totonu mo mo‘oni” (‘Alamá 18:34).

**Ko Hotau Tukufakaholo Fakafaifekau
‘i he Tohi ‘a Molomoná**

Ko ‘Alamá, ‘Amuleki, ngaahi foha ‘o Mōsaiá, mo Samuela ko e tangata Leimaná, ko ha ni‘ihi tokosi‘i pē ia ‘o e kau faifekau fa‘ifa‘itaki‘anga ma‘ongo‘ongá ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku tau fakatokanga‘i ‘iate kinautolu ha ngaahi sīpinga ‘o e fakatomalá, tuí, talangofuá, mo e lototo‘á. Te tau lava ‘o hangē ko kinautolú, ke falala ki he ue‘i fakalaumālié mo e fakahā mei he ‘Otuá ke tataki ‘etau ngāue fakafaifekau.

Na‘á Ne ‘Omi ha Ngaahi Ongongo ‘o e Fiefiá ki Hoku Laumālié, tā ‘e Walter Rane. Na’e ‘a‘ahi ha ‘āngelo kia Samuela ko e tangata Leimaná ‘o ‘omai “ha ngaahi ongoongo fakafiefia ki he laumālie ‘o [Samuelá]” fekau‘aki mo e hā‘ele mai ‘a e Fakamo‘uí (Hilamani 13:6–7). Na’e kaka ‘a Samuela he ‘ā ‘o e kolo ko Seilahemalá mo vahevahe ‘a e ongoongo fakafiefia ko ‘ení mo e kakaí, ko ha kongā ia ‘o hono ui ke malanga ki he kakai Nīfai.

**Ko Hotau Tukufakaholo Fakafaifekau
i he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá**

Hili hono toe fakafoki mai 'o e Ongongolelei, na'e fie ma'u leva ha kau faifekau. Na'e hanga 'e ha kau faifekau hangē ko Teni Sōnasí, 'Oasoni Haiti, mo Pa'ale P. Palati, 'o vahevahe atu 'a e Tohi 'a Molomoná mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Ne 'i ai ha ni'ihi, hangē ko Samuela ko e tokoua 'o e Palōfita ko Siosefá, na'e ngāue ofi pē ki honau feitu'ú. Ko ha ni'ihi na'e fononga mama'o ke vahevahe 'a e

ongoongolelei 'i ha ngaahi feitu'u hangē ko Tailení, mo e 'Otu motu Sanuisí (Hauai'i), Tenima'ake, mo 'Ingilani.

Na'e fa'a ngāue lōloa mo tātu'olahi 'a e kau faifekau ni, Na'e tuku 'enau mātu'á, ngaahi 'ofa'angá, uaifí, fānaú, mo e ngaahi makapuná 'o hangē ko ia 'oku tau faí. 'Oku nau hoko ko ha sipinga kiate kitautolu he 'ahó ni 'i he tuí, lototo'á, talangofuá, kātakí, mo e faivelengá.

Kau Malanga Māmongá, tā 'e Arnold Friberg, makatu'unga 'i ha tā kimu'a ne fai 'e Christen Dalsgaard. Ko e 'ata 'eni 'o ha 'uluaki faifekau 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he'ene ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki ha fāmili Tenima'ake ne fakataha hake ki honau 'api 'utá, 'a ia na'e angamaheni 'aki 'i he ngāue fakafaifekau he senituli 19. Na'e toe faiaako foki 'a e kau faifekau 'i he ngaahi tuliki halá pe 'i kolo 'i he ngaahi holo fakataha'angá.

Ko e Teuteu 'a Uilifooti Utalafi ki he Papi-taiso he Faama Penipou, tā 'e Richard A. Murray. Na'e taki 'e he 'Eiki' a Uilifooti Utalafi 'i he 1840 tupú ki he faama 'a Sione Penipou 'i Hiafootisaea 'i 'Ingilani. Na'e tohi 'e Uilifooti, "Na'e 'i ai ha kakai 'i ai ne nau lotua 'a e fa'unga 'o e ngaahi me'a he kuonga mu'á. Ko hono olá, na'á ku papitaiso ha toko onongeau 'i he 'uluaki 'aho' e tolungofulu hili 'eku a'u ki ai. . . . Na'á ku 'omi ha toko tahamano valuafē ki he Siasi 'i ha ngāue pē he mähina 'e valu he fonua ko iá. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he na'e 'i ai ha kakai kuo 'osi mateuteu ki he Ongongolelei" ("Discourse," Deseret Weekly, Nōvema 7, 1896, 643).

© IRI, 'I HE ANGALELEI' A. ARNOLD FRIBERG

'I HE ANGALELEI' A E MUSIUME HISTOJUA 'O E SIASI

Na'e papitaiso 'e he kau faifekau toki tū'uta atū e kakai tu'ufonua 'i he 'Otu motu Sanuisi (Hauai'i) kamata mei he 1851. Ne toki 'ai e tā ia ko 'eni kimui 'aupito pē ia.

'OJIA NA'A HIKI HANO TATAU

Langa 'i Hotau Tukufakaholo Fakafaifekau

Na'e fakahā 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012 'e lava 'a e kau talavou mo e kau finemu' ke 'ō 'o ngāue fakafaifekau 'i ha ta'u kei si'i ange, kuo fakatefua ai ha kau talavou mo ha kau finemui 'e laumano 'o e Siasī ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau.

Na'e tānaki atu 'e 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'a 'ene fakamo'oni ki he ngāue fakafaifekau he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013, mo pou pou 'i kitautolu takitaha ke tau hoko ko ha konga mahu'inga 'o e mana ko 'eni 'oku hokó

'aki ha'atau tokoni ke 'ilo kinautolu 'oku mateuteu ke fanongo ki he ongoongolelei: "I hono ue'i 'e he 'Eiki ha kau faifekau tokolahi ange ke ngāue, 'okú Ne toe faka'aaki e 'atama'i mo fakaava e loto 'o ha kakai lelei mo faitotonu tokolahi ange ke nau tali 'Ene kau faifekau. 'Oku mou 'osi maheni mo kinautolu pe te ke toki maheni mo kinautolu. 'Oku nau 'i homou fāmilī pea nofo 'i homou feitu'ú. 'Oku nau fakalaka hake 'iate koe he halá, tangutu 'i ho tafa'akí he 'apiakó, 'oku mou fetu'utaki he 'initaneti'" ("Ko ha Mana," *Liahona*, Mē 2013, 78). ■

Ko e Vahevahe 'o e Ongoongolelei 'i he Ngaahi Halá, tā 'e Ken Spencer. 'Oku vahevahe 'e he ongo faifekau ni 'a e ongoongolelei mo ha tangata 'i mu'a 'i ha faletohi 'i Niu Palanisuiki, Niu Sēsi, USA.

'I HE ANGALELEI 'A E MUSIUME HISTOLIA 'O E SIASI

KO HO PINE FAKAFAIFEKAU

"Kapau 'oku 'ikai ko ha faifekau taimi kakato koe 'oku 'i ai hao pine faifekau 'e fakapipiki 'i ho koté, ko e taimi 'eni ke tohi'i ia 'i ho lotó—pea tohi'i 'o hangē ko e lau 'a Paulá, "oku 'ikai tohi 'aki 'a e vaitohi, ka ko e Laumālie 'o e 'Otu mo'uí.' "

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, "Ko ha Mana," *Liahona*, Mē 2013, 77.

THE ANGALELEI 'A E MUSIUME HISTOIUA 'O E SIASI

'E Matala 'a e Kakai Leimaná 'o Hangē ha Losé, tā 'e Joselito Jesus Acevedo Garcia. 'Oku puke 'e he 'imisi ko 'ení 'a e laumālie 'o e ngāue fakafaifekau 'i he kakai lea faka-Sipeiní. 'Oku teuteu ha ongo faifekau ke na ako 'i 'a e ongoongolelei kae femo 'uekina 'a e kakai 'i honau ngaahi ngafu faka'ahó. 'Oku fakafongā 'i 'e he Temipale Lima Peluu, 'a ia 'oku tu'u he lotolotonga 'o ha ngaahi 'api tiki mo e fanga monumanu 'o e fonuá, 'a e tupulekina 'a e Siasi.

Kau Faifekau Ta'ehō-
loa, tā 'e Juei Ing Chen.
'Oku hangē kāingalotu
'o e Siasi 'i Taiuaní, ko
e kau mēmipa faifekau
'i he potu kotoa pē,
'o feinga ke vahe-
vahe 'enau fiefia 'i he
ongoongolelei pea mo
e ngaahi folofolá. Ko e
folofolá 'oku 'i he funga
tēpilé, pea 'oku hā 'i
he me'a fa' o'anga 'o e
ngaahi takainga tohi
ha fakatātā 'o e Temi-
pale Taipei Taiuaní.

THE ANGALELEI 'A E MUSIUME HISTOIUA 'O E SIASI

Kau Faifekau 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i Siela Lione, tā 'e Emile Wilson. Na'e fokotu'u 'a e fuofua misiona 'i Siela Lioní 'i Filitauni he 'aho 1 'o Siulai 2007. Ne hoko 'a Filitauni ko e siteiki ia hono 3,000 'i he Siasi he 'aho 2 'o Tisema 2012.

Fai 'e 'Eletā Eduardo Gavarret

'O e Kau Fitungofulú

MATEUTEU KI HE 'AHO 'O E TAÚ

*Fakatauange te tau mateuteu, 'i he 'etau falala
ki he Fakamo'ui, ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú,
kae 'ikai tūkia 'i he mala'e taú.*

Na'e 'i he taloni 'o Pilitāniá 'a Lisiate III 'i he 1485. Ko ha taimi ia 'o e ngāngā-
'ehu fakapolitikale, pea ne pau ke malu 'i 'e Lisiate hono kalauní 'o tu' o lahi.
Ka ko ha taukei ia 'i he mala'e 'o e taú, ko ha taha tau ta'eufi mo pōto'i ne
'i ai ha'ane kautau ko ha kau sōtia 'i he vaha'a 'o e toko 8,000 mo e 10,000.

'I he ta'u tatau pē, na'e fakafepaki 'i ai 'e ha fie tu 'i ko Henelī Tiuta (Henry Tudor),
ko e Hou'eiki 'o Lisimoni, pea fehanga hangai mo Lisiate 'i ha feitu'u ne ma'u mei ai
e hingoa 'o e taú: Mala'e Posiuefī (Bosworth). Na'e 'ikai tatau 'a Henelī mo Lisiate,
he na'e si'i 'ene taukei he mala'e taú, pea ko 'ene kau taú na'e toko 5,000 pē. Ka
na'e 'i hono tafa'akí ha kau fale'i lelei—ko ha kau tangata faka'ei'eiki ne nau 'osi
kau 'i ha ngaahi tau peheni, kau ai mo ha ngaahi tau mo Lisiate. Ne hokosia 'a e
pongipongi 'o e taú, pea na'e hangē ko Lisiate te ne ikuná.

'Oku fakamatala 'i nounou 'e ha talanoa 'iloa 'a e ngaahi me'a ne hoko he 'aho
22 'o 'Aokosi 1485. Na'e teuteu 'a e Tu 'i ko Lisiaté mo 'ene kau tangatá 'i he pongi-
pongi ko iá ke fehanga hangai mo e kau tau 'a Henelí. 'E hoko 'a e ikuna 'o e taú
ko e tu 'i ia 'o 'Ingilaní. Toe si'i pea kamata 'a e taú, kuo fekau atu 'e Lisiate ha
tamaio'eiki ke vakai pe kuo mateuteu 'a e hoosi na'e sai'ia taha aí.

Ne tu'utu'uni 'e he tamaio'eikí ki he tufunga ukameá, "Fakasū ke vave. 'Oku finangalo e tu'í ke mu'omu'a he'ene kau taú."

Ne tali ange 'e he tufunga ukameá kuo pau ke ki'i tatali. Talaange 'e ia, "Ne u fakasū e fanga hoosi 'a e kongakaú kotoa 'i he ngaahi 'aho si'i kuo hilí, pea ko 'eni, kuo pau ke u 'omi ha ukamea lahi ange."

Na'e pehē 'e he tamaio'eiki ta'e-fa'atatalí he 'ikai toe lava ia 'o tatali. Na'á ne talaange, "'Oku laka mai he taimí ni 'a e ngaahi fili 'o e tu'í, pea kuo pau ke tau fakafetau-laki'i kinautolu 'i he mala'e taú. Ngāue'aki pē me'a 'okú ke 'osi ma'ú."

Pea hangē ko hono tu'utu'uni atú, ne fai 'e he tufunga ukameá hono lelei tahá, 'o ngaohi ha sū hoosi 'e fā mei ha konga ukamea. Hili 'ene tuki e ngaahi suú, ne ne tuki leva ha sū 'e tolu ki he va'e 'o e hōsí. Neongo ia, 'i he'ene feinga ke fakama'u 'a e sū hono faá, na'á ne fakatokanga'i 'oku si'isi'i e fa'ó.

Na'á ne talaange leva ki he tamaio'eikí, "'Oku ou fie ma'u ha fo'i fa'o 'e taha pe ua, pea 'e fie ma'u ha taimi ke tuki ai kinautolu."

Neongo ia, na'e 'ikai toe lava 'o fa'a tatali 'a e tamaio'eikí. Na'á ne talaange leva, "'Oku ou fanongo he taimí ni ki he ngaahi talupité. He 'ikai ke ke lava 'o faka'aonga'i pē me'a 'okú ke ma'ú?"

Tali ange 'e he tufunga ukameá te ne fai pē hono lelei tahá ka he 'ikai ke ne lava 'o fakapapau'i pe 'e fu'u ma'u fēfē 'a e fo'i fa'o hono faá.

Tu'utu'uni ange leva 'e he tamaio'eikí, "Fai mo tuki. Pea fakavavevave, telia na'a houhau e Tu'i ko Lisiate kiate kitaua fakatou'osi."

Na'e 'ikai fuoloa kuo kamata 'a e taú. Na'e heka atu 'a Lisiate 'o hifo atu ki he mala'e taú ke fakalotolahi'i 'ene kau sōtiá, 'o tau mo fakalotolahi'i kinautolu 'aki e kalanga, "Vilitaki atu! Vilitaki atu!"

Ka 'i he vakai atu 'a Lisiate ki he mala'e taú, na'á ne fakatokanga 'i 'oku holomui ha ni'ihi 'o 'ene kau sōtiá. Na'e talua atu 'ene hōsí ki he feitu'u na'e kamata holomui ai 'ene kau sōtiá, 'i he'ene manavasi'i na'a kamata mo 'ene kau sōtia kehé ke holomui, ke ne fakalotolahi'i kinautolu ke nau tau. Ka, ki mu'a pea a'u atu 'a Lisiate kiate kinautolú, ne humu 'ene hōsí 'o tō, pea tō ai 'a e tu'í ki he kekekelé. Na'e homo ha sū 'e taha 'o e hōsí, 'o hangē ko e manavasi'i 'a e tufunga ukameá, 'i he lolotonga 'o e talua atu e hoosi 'a e tu'í.

Na'e puna hake 'a Lisiate mei he kekekelé 'i he tu'u 'ene hōsí 'o lelé. 'I he laka mai e kautau 'a Henelí, ne hiki mā'olunga 'e Lisiate 'ene heletaá ki 'olunga, mo kaila, "Ha hoosi! Ha hoosi! Te u fetongi hoku pule'angá ke ma'u mai ha hoosi!"

Ka na'e fu'u tōmui. 'I he taimi ko iá, ne 'osi hola e kau sōtia 'a Lisiate 'i he'enau ilifia he lakamai 'a e kau tau 'a

**MANATU'I 'A
E FANGA KI'I
ME'A IKI**

“Talangofua ki he ngaahi akonaki fakapalōfita 'oku finangalo 'a Kalaisi ke ke muimui ki

ái. 'Oua te ke tukuange ho'o fiefia he kaha'ú 'aki ha'o feinga ke ke halatu'usi 'o 'ikai ke ke faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongolelé. Manatu'i: ko e fanga ki'i me'a iki 'oku iku ia ki he ngaahi me'a lalahi. 'E lava ke iku e ngaahi tō'onga ta'efakapotopotó pe ta'etokangá ki ha ngaahi palopalema 'oku lahi ange. Kae mahu'inga angé, ko e iku'anga 'o e tō'onga mo'ui faingofuá, ta'eue'ia mo leleí, ko ha mo'ui mahutafea 'i he ngaahi tāpuaki.”

'Eletā Richard G. Scott 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 29.

Henelií, pea kuo ulungia e taú. Talu mei he taimi ko ía mo hono lea'aki 'e he kakaí 'a e palōveape:

*Ne homo ha sū, ko e 'ikai ha fo'i fa'ó,
Ne mole ha hoosi ko e fie ma'u ha suú,
Ne ulungia e taú, ko e fie ma'u ha hōsí,
Ne mole ha pule'anga ko e ulungia he taú
Pea ko e tupu kotoa ia he 'ikai ha fo'i fa'ó
ki he sū 'o e hōsí.¹*

Ko Hono Fakama'u 'Etau Ngaahi Tefito'i Mo'oni

'I he'eku fakakaukau ki he talanoa ko 'ení, 'oku ou fakakaukau ki he lava 'e ha fa'ahinga me'a si'isi'i hangē ko ha fo'i fa'o ne 'ikai fakama'u lelei 'i ha sū 'o ha hoosi, ke ne liliu e hisitōliá. Te tau lava 'o fakatatau e fo'i fa'o ne homó ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. 'E lava 'e ha 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé mo honau ngaahi mahu'ingá pea mo e ngaahi ngāue ke tau ta'e-ma'u ai ha tokoni 'i he mala'e taú 'i he'etau fehangahangai mo e 'ahi'ahi pea mo e koví.

Ko e hā ha ngaahi ngāue 'oku 'ikai fakahoko 'i he'etau mo'uí mo hotau ngaahi fāmilí? 'Oku tau fakali'eli'aki e lotu fakafa'ituituí pe lotu fakafāmilí? 'A e ako faivelenga 'o e folofolá? 'A e efiāfi fakafāmilí 'i 'api ma'u peé? 'A e totongi kakato 'o e vahehongofulú? 'A e tokoni ki hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné? 'A e tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni? 'A e lotu 'i he tempalé? 'A e 'ofa ki hotau kaungā'apí?

Te tau takitaha lava 'o vakai'i 'etau mo'uí 'o 'ilo 'a e me'a 'oku 'ikai ke tau fakahokó—pe ko e hā 'a e tefito'i

mo'oni pe ngāue 'oku fie ma'u ke tau *fakama'u* ke ma'u ange 'i he'etau mo'uí pea 'i hotau ngaahi fāmilí. Pea, ka hili 'etau 'ilo'i e tefito'i mo'oni pe ngāue ko ía, te tau lava 'o ngāue faivelenga mo lotu fakamāatoato ke *fakama'u 'a e fo'i fa'ó*—ke mo'ui kakato 'aki e tefito'i mo'oni ko ía pea mo teuteu lelei ange kitautolu mo hotau ngaahi fāmilí ke taukave'i e me'a 'oku totonú.

'Oku fale'i mai 'e he 'Eiki 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, "Pea 'ai mo e tatā 'o e fakamo'uí, pea mo e heletā 'o hoku Laumālié, 'a ia te u lilingi hifo kiate kimoutolu, pea mo 'eku lea 'a ia 'oku ou fakaha kiate kimoutolú, pea . . . faivelenga kae 'oua ke u ha'u" (27:18).

Kuo 'osi tala'ofa 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau tamaio'eiki faivelengá, "Pea 'e hoko 'a honau nimá ko hoku nima, pea te u hoko ko honau pā mo e fakaū; pea te u nono'o 'a honau kongalotó, pea te nau tau ngalitangata ma'aku; . . . pea te u malu 'i 'a kinautolu 'aki 'a e afi 'o 'eku 'itá" (T&F 35:14).

'Ofa te tau manatu'i 'e tatau ai pē kapau "oku teuteu 'a e hōsí ki he 'aho 'o e taú," hangē ko hono fakamatala 'i 'e he Lea Fakatātaá, "ka 'oku mei [he 'Eiki] 'a e fa'a ikuná" (21:31). 'Ofa te tau muimui he fakaafe 'a Molonai ke "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia" (Molonai 10:32). Pea 'ofa te tau mateuteu, 'aki ha'atau falala ki he Fakamo'uí, 'a ia ko e 'Eiki 'o e ngaahi kautaú, kae 'ikai tūkia 'i he mala'e taú 'i hono tau 'i 'o e koví. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "For Want of a Horseshoe Nail," 'i he William J. Bennett, ed., *The Book of Virtues: A Treasury of Great Moral Stories* (1993), 198–200.

KO HONO Fakavave i E NGĀUE ‘O E FAKAMO‘UÍ

The ‘etau fakaafe‘i, ‘ofa‘i, pea mo tokoni‘i e ni‘ihi kehé, ‘oku tau hoko ai ko ha kau ākonga mo‘oni ‘a Sīsū Kalaisi pea tokoni ke fakavave‘i e ngāue ‘o e fakamo‘uí.

Neongo ‘oku ‘i ai e loto vēkeveke ‘i hono faka‘aonga‘i ‘e he kau fai-fekau taimi kakatō ‘a e ‘Initanetī pea fakahoko mo ha takimamata ki he ngaahi ‘apisiasí, ko e liliu ko iá, ko ha konga si‘i pē ia ‘o e ngāue fakalūkufua ‘o e fakamo‘uí. ‘Oku toe mahu‘inga ange ‘a e anga ‘o ‘etau kau atu ko ia ki hono fakavave‘i e ngāue ‘o e fakamo‘uí. ‘Oku ‘ikai kole mai ke tau kau atu ki ha polokalama fo‘ou. ‘Oku pou pou‘i pē kitautolu ke tau hoko ko ha kau ākonga mo‘oni ‘a Sīsū Kalaisi. Ko hotau fatongiá ke ngāue faka‘utumauku ‘i he ‘ofa pea tokoni‘i e ni‘ihi ‘oku tau feohí—‘o fakafiemālie‘i ha kaungāngāue ‘oku faingata‘a‘ia, fakaafe‘i hotau kaungāme‘á ki ha papitaiso, tokoni‘i ha kaungā‘api toulekeleka ‘i he‘ene ngāue ‘i tu‘a ‘i hono ‘apí, fakaafe‘i ha mēmipa māmālohi ki ha houa ma‘ume‘atokoni, pe tokoni‘i ha kaungā‘api ‘i he‘ene ngāue hisitōlia fakafāmilí. Ko ha ngaahi founa fakanatula mo fakafiefia kotoa ‘eni ke fakaafe‘i ‘aki ha mēmipa māmālohi pe ha ni‘ihi ‘oku ‘ikai ke tau tui tatau ke tau feohi pea ‘e hoko ai mo hono ‘omi ki he maama ‘o e ongoongoleléi. ‘E lava ke hoko ‘etau vahevahe mo kinautolu e taimi fakafiefia mo toputapu ‘o ‘etau mo‘uí ko e founa lelei taha ia te tau lava ai ‘o “ngāue ‘i [he] ngoue vaine [‘a Sīsū Kalaisi] ki hono fakamo‘uí ‘o e ngaahi laumālie ‘o e tangatá [mo e fefiné]” (T&F 138:56).

Ko e Hā ‘a e Ngāue ‘o e Fakamo‘uí?

Ko e ngāue ‘o e fakamo‘uí ko e ngāue ia ‘a e Tamai Hēvani ke “fakahoko ‘a e mo‘uí ta‘e-fa‘a-mate mo e mo‘uí ta‘engata ‘a e tangatá” (Mōsese 1:39). ‘Oku kau ‘i he ngāue mahu‘inga ko ‘ení ‘a e ngāue fakafai feaku ‘a e mēmipá, pukepuke ‘o e uluí, fakamālohia e kau mēmipa māmālohi, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, pea mo hono ako‘i ‘o e ongoongoleléi.¹ ‘Oku tau fa‘a fakakaukau ‘oku ‘ikai ha fekau‘aki ‘a e ngaahi tafa‘aki ko ‘eni ‘o e ongoongoleléi. Ka ‘i he *Ko e Ngāue ‘o e Fakamo‘uí: Fakamafofa Fakatakimu ‘a Fakaemāmani Lahi* ‘o e ‘aho 23 ‘o Sune 2013, ne ako‘i ai ‘e ‘Eletā Lāsolo M. Nalesoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko e “‘oku ‘ikai fakamavahevahe‘i ‘a e ngāue ni. ‘Oku ‘ikai ko ha ngaahi ngāue mavahevahe ‘eni; ko e konga kotoa kinautolu ‘o e ngāue ‘o e fakamo‘uí.”²

TĀ FAKATĀTAI ‘O E ‘ATA ‘E DAVID STOKER

Ko e kupu'i lea ko ia ko e “Fakavave'i e Ngāue 'o e Fakamo'uí”—'a e hingoa 'o e fakamafola 'oku 'alu fakataha mo e uepisaiti (hasteningthework.lds.org)—'oku 'uhinga ia ki he tala'ofa 'a e 'Eikí: “Vakai, te u fakavavevave'i 'a 'eku ngāue 'i hono taimí” (T&F 88:73).

'Oku hoko 'a e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula-'eiki mahu'ingá—'a e papitaisó, hilifakinimá, fakanofa ki he lakanga fakataula-'eikí 'a e hou'eiki tangatá, pea mo e ngaahi ouau 'o e temipalé—ko ha makamaile 'i hotau halá 'i he'etau foki ki he'etau Tamai Hēvaní. 'I he'etau kau ki he ngāue 'o e fakamo'uí, 'oku tau muimui pea ue'i e ni'ihi kehé ke nau muimui 'i he hala ko 'eni 'o e fuakavá.

'Oku Ngāue Fakataha 'a e Kāingalotú mo e Kau Faifekau 'i he malumalu 'o e Ngaahi Kí 'o e Lakanga Fakataula-'eikí

Kuo hokosia e taimi ke toe fai ai e tokanga ki he tefito'i mo'oni mahu'inga ko ia ko e taimi 'oku tau kau ai ki he Siasi 'o e 'Eikí kuo ui kakato ki He'ene ngāue 'o e fakamo'uí. 'Oku ma'u 'e he kau palesiteni fakasiteikí mo e kau pīsope 'a e kī 'o e lakanga fakataula-'eiki ki he ngāue fakafaifekau 'i honau 'iuniti 'i he Siasí³ pea tokoni'i e kāingalotú ke fakahoko 'a ia 'oku fakahoko 'e he kau ākonga mo'oni 'a Kalaisí—'a hono vahevahe 'o e maama 'o e ongoongolelé. 'Oku ma'u 'e he kau palesiteni fakamisioná 'a e kī 'o e lakanga fakataula-'eikí 'a ia te nau lava ai 'o tataki e ngāue 'a e kau faifekau 'oku nau takí.⁴

‘Oku ako’i e kau faifekau taimi kakatō ke ako’i ‘a kinautolu kuo nau mateuteu ke tali e ongoongolelei. ‘Oku nau tokoni’i e kāingalotū ‘i he’enua ngāue fakafaifekau, ka ‘oku ‘ikai ko e kāingalotū ki he faifekau. Ko ia ‘oku hoko ‘a e kau faifekau taimi kakatō mo e kau mēmipa ngāue fakafaifekau ko ha hoa ngāue ‘i hono ‘oatu e ongoongolelei ki he mo’ui ‘a kinautolu kuo teuteu’i ‘e he ‘Eiki ke ma’u iá.

Lolotonga e fakamafolá, ne pehē ai ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “Ko e taimi ‘eni ke ngāue fakataha ai e kāingalotū mo e kau faifekau, ke nau ngāue ‘i he ngoue vaine ‘a e ‘Eiki ke ‘omai e ngaahi laumālie kiate Ia. Kuó Ne teuteu e founa ke tau vahevahe ‘aki e ongoongolelei ‘i ha founa lahi, pea te Ne tokoni’i ‘etau ngāue kapau te tau ngāue ‘i he tui ke fakahoko ‘Ene ngāue.”⁵

Ne lea ‘a ‘Eletā Niila L. ‘Enitaseni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o kau ki he mahuinga ‘o e ‘ofá. Na’á ne pehē, “Oku tau ngāue fakataha ‘i he tui mo e uouangataha—‘o tui ‘e tataki hotau halá‘e he ‘Eiki, pea fengāue‘aki pea mo e kau faifekau, ‘o paotoloaki ma’u

pē ‘e he’etau ‘ofa kia [Sisū Kalaisi], ‘etau fe’ofa‘aki, mo ‘etau ‘ofa kiate kinautolu ‘oku tau tokoni’i.”⁶

Fakahoko Ngāue e Fakataha Alēlea Fakauōtí, Fakafekau‘aki e Taki Faifekau Fakauōtí

‘I he malumalu e fakahinohino ‘a e pisopé, ‘oku fakahoko ngāue leva e fakataha alēlea fakauōtí, pou pou‘i, pea fakafekau‘aki ‘e ngāue ‘a e kāingalotu ‘o e uōtí ‘aki hono palani mo taki e ngāue ‘o e fakamo‘uí ma‘á e uōtí.⁷

‘I ho‘omou hoko ko ha mēmipa ‘o e fakataha alēlea fakauōtí, ‘oku hanga ai ‘e he taki faifekau fakauōtí ‘o “fakafekau‘aki ‘a e ngāue [‘a e uōtí] ke kumi, ako‘i pea papitaiso e kau fiefanongó. Te ne fakafekau‘aki e ngāue ko ‘ení mo e ngāue ‘a e kau faifekau taimi kakatō.”⁸

Na’e lea ‘a ‘Eletā Nalesoni ki he kau taki faifekau fakauōtí ‘o pehē: “Tokoni’i [e kau faifekau] ke fakafonu ‘enua tohi ‘apoinimení ‘aki ha ngaahi ‘apoinimeni ‘aonga ke ‘oua na’a toe ‘i ai ha taimi ke nau tukituki ai ‘i he ngaahi matapaá ‘o kumi ha kakai ke ako’i. . . . [Ko kimoutolu ‘a

e fehokotaki'anga 'i he vaha'a 'o e kau faifekau, fakataha alēlea fakauōtī pea mo e kāingalotu 'o e uōtī].”⁹

Ko e Fua Totonu 'o e Lavame'á

'I he'etau hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí, 'oku tãpuekina ai kitautolu ke mo'ui 'i he kuongá ni 'i hono fakavave'i 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngāue. Koe'uhí 'oku 'i ai ha taumu'a 'a e 'Otuá ki hono tuku mai kitautolu ki māmani he kuonga ní, 'oku tau malava ai ke fai ha me'a lahi ange 'i he me'a 'oku tau fakakaukau te tau malavá. Kuo pau ke tau ikuna, 'o kapau te tau ala atu 'i he anga'ofa mo e 'ofa kiate kinautolu 'oku nau fie ma'u 'etau anga fakakaungāme'á mo e tokoní. Ko e lavame'a 'i he ngāue fakafaifekau 'e ma'u ia 'i he muimui ki he ue'i fakalaumālie 'oku tau ma'u 'i he'etau fakakaukau mo hotau lotó pea 'i hono fakaafe'i e ni'ihī kehē ki he'etau mo'ui 'oku fakatefito 'i he ongoongoleléi. 'Oku faka'ilonga'i 'e he fakaafé 'a e lavame'á, kae 'ikai ko e papitaiso 'a e kakaí pe koe mālohi 'i he Siasí. Hange ko ia ne lea 'aki 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he kau tau faka'ofa 'o e kau faifekau 'oku nau hū ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau: “Kuo hoko mai e taimi kuo pau ke tau pehē, 'Ko kinautolu 'eni.' Kuo pau ke tau palani pea faka'aonga'i e ma'u'anga tokoni fakalangí ni 'i he founga 'e 'aonga taha aí.”¹⁰

Kuo taimi ke toe mahino ange kiate kitautolu kotoa hotau fatongia 'i hono fakavave'i e ngāue 'o e fakamo'uí. 'I he'etau 'ai ke hoko 'a e ngāue fakafaifekau 'a e mēmipá, pukepuke 'o e uluí, fakamālohia e kāingalotu māmālohí, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, mo hono ako'i 'o e ongoongoleléi ko ha konga fakanatula 'o 'etau mo'uí, te tau a'usia ha fiefia lahi pea fakakoloa'i kitautolu 'aki e ngaahi me'afokasi fakalaumālie 'oku tau fie ma'u ke fakamālohia e Siasí 'i he senituli 21. ■

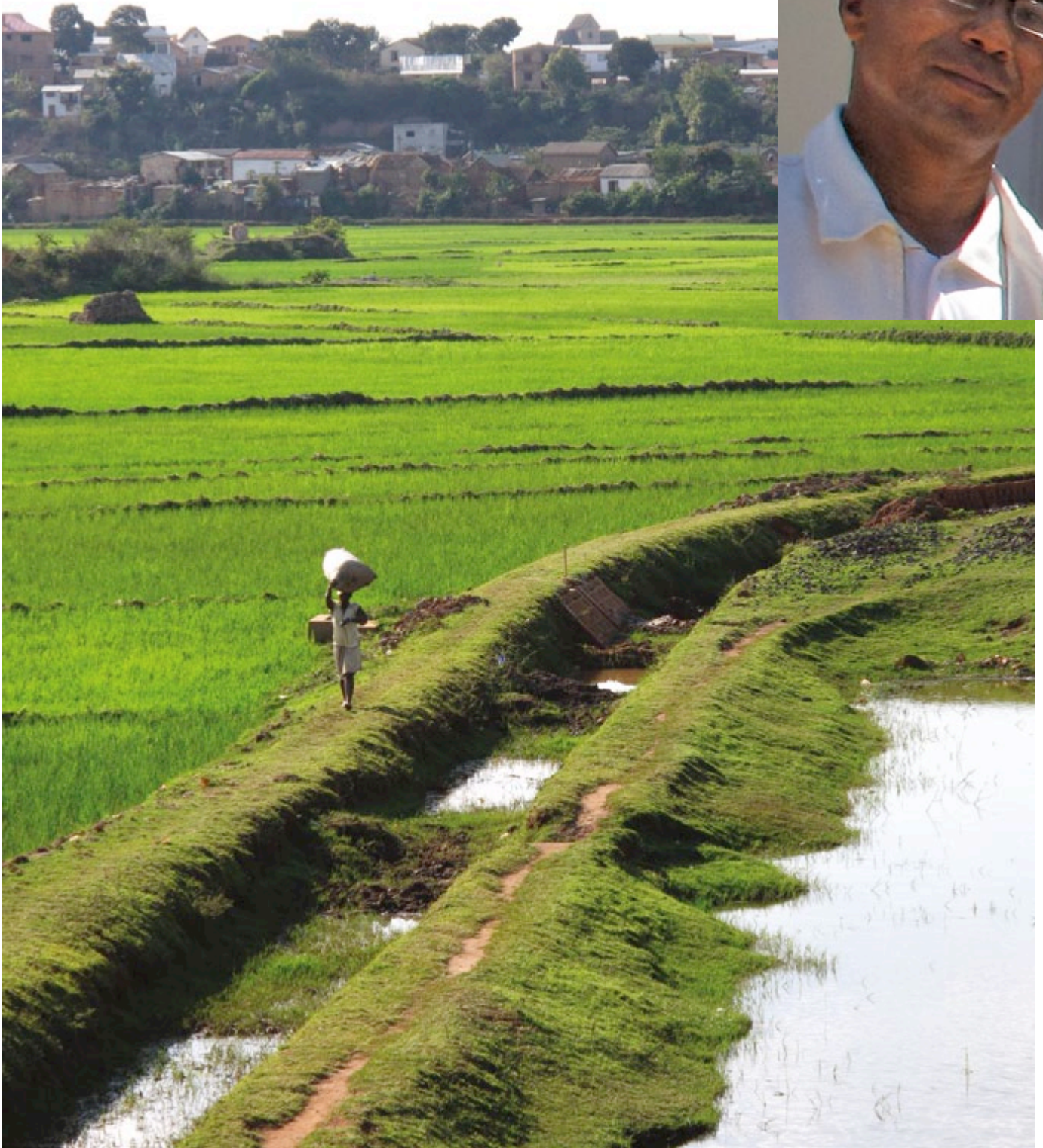
MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), vahe 5.
2. Russell M. Nelson, *Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí: Fakamafola Fakatakimu'a Fakaemāmani Lahi*, 23 Sune, 2013, hasteningthework.lds.org.
3. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 5.1.6; 5.1.9.
4. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 5.1.6.
5. Thomas S. Monson, *Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí*, hasteningthework.lds.org.
6. Neil L. Andersen, *Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí*, hasteningthework.lds.org.
7. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 5.1.2.
8. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 5.1.3.
9. Russell M. Nelson, *Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí*, hasteningthework.lds.org.
10. Jeffrey R. Holland, *Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí*, hasteningthework.lds.org.

Ke ma'u e vitiō 'o e Ko e Ngāue 'o e Fakamo'uí: *Fakamafola Fakatakimu'a Fakaemāmani Lahi* 'i ha lea fakafonua 'e 26, hū ki he hasteningthework.lds.org. Te ke lava foki 'o ma'u 'a e fakamafolá kuo 'ākaivi 'i ha lea fakafonua 'e 59 'i he lds.org/broadcasts. 'E lava ke ma'u e *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* 'i ha lea fakafonua 'e 29 'i he lds.org/manual/handbook.

Na'e hoko hono fakaheka 'e Lousa Lenitilialisoni e ongo faifekau 'i he tekisii ko e kamata'anga 'o e hala ki he tu'unga fakaakongá.

HOKO KO HA Tangata ‘o e Melino

Na’e tokoni ‘a e temipalé, ngāue fakafaipekaú, mo e ngāue tokoni kia Lousa mo hono fāmili ke nau laka atu ‘o hoko ko ha fāmili ta’engata.

Fai ‘e Matthew D. Flitton

Ngaahi Makasini ‘a e Siasi

Na’e fakatokanga ‘i ‘e Lousa Lenitilianalisoni (Roger Randrianarison) ‘oku mole ha me’a mei he mo’ui hono fāmili. Na’á ne pehē, “Na’á ku lotu ki he ‘Otuá ke tokoni mai ke u ma’u ha me’a ke taki ‘aki hoku fāmili. Na’á ku lotu ke taki hoku fāmili ki ha me’a ‘oku lelei, ha me’a ‘e fakaiku ki he hala totonú.”

Na’e hoha’a ki ha founga ke ohi hake ai ‘ene ki’i fānau ‘e tokotolú—hono ongo foha ko Lenitiliananilí mo Senitilinaná, mo hono ‘ofefine ko Niliná. Na’e mamahi he ‘oku fakatupu he’ene ‘ita vavé ‘a e ngaahi palopalema ki hono fāmili. Na’e lotu ke hoko ko ha mātu’a anga’ofa ange.

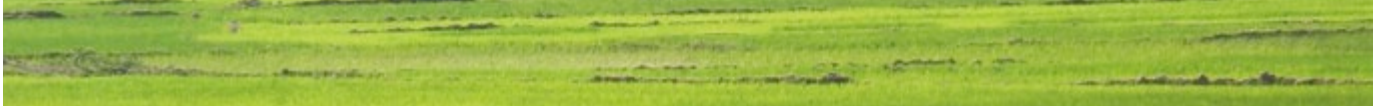
Na’á ne pehē, “Na’á ku pehē ko au ‘a e taha ‘oku fie ma’u ke liliú koe’uhí he na’á ku fakatokanga ‘i e tu’unga kuó u ‘i ai’.”

Na’e mate e pisinisi langa ‘a Lousá ‘i ha ngaahi ta’u si’i ki mu’a atu pea ngāue leva ko ha taha faka’uli tekisi ‘i ‘Anatanalivo ‘i Matakasikā. Na’á ne fakaheka ‘i ha ‘aho ‘e taha ha ongo faifekau fefine.

Na’á ne pehē, “Ko ‘ena heka mai pē ki lotó, ne na ‘eke hoku hingoá pea ‘oku ‘i ai haku fāmili. Na’á na ‘eke pe ‘oku ou ‘ilo ‘a e ‘Otuá pea ‘oku ou lotu nai ki Ai.”

Na’e hiva ‘i ‘e he ongo faifekau mo Lousa ha ngaahi hiva ‘i he lolotonga ‘enau fononga me’alelé pea fakaafe ‘i ia ki he lotú. Na’e fa’a ki’i feinga ke ‘alu ka na’e ‘ikai ke ne teitei lava ‘o fakahūhū lelei ‘ene taimi ngāué mo e ngaahi houalotú, pea ‘ikai toe fetu’utaki ai mo e ongo faifekau.

‘Osi nai ha māhina ‘e ‘nima mei ai, lolotonga ha ngāue ‘a Lousa ‘i hono ‘apí ‘i ha ‘aho ‘e taha, kuo fanongo atu ki ha talanoa ‘a ha ongo faifekau mo ha taha ‘i hono ve’e ‘aá. Na’e ‘ilo ‘e Lousa te na ō mai ke nau talanoa. Na’á ne ongo ‘i ‘oku totonu ke tali ‘io ki ha fehu ‘i pē te na fai ange ki ai.

Kuo tokoni hono ako fakafāmilī 'e he fāmilī Lenitilianalisonī e ongoongoleleī ke nau vāofi ange ai.

Hili 'ena fakafe'iloaki ange kinauá, ne 'eke ange leva 'e he ongo faifekauí ki ai pe 'oku 'ilo ki he 'Otuá. 'Io. 'Oku fie lotu ki he 'Otuá? 'Io. 'Oku fie talanoa mo e kau faifekauí? 'Io. 'A fē? He taimí ni. Na'e talaange leva 'e he ongo faifekauí te na foki mai 'i ha 'osi ha miniti 'e 20. 'I he'ena foki maí, na'á na ō mai mo ha mēmipa na'e nofo ofi mai pē.

Na'e ako'i tu'o lahi 'e he ongo faifekauí 'a Lousa 'i hono 'apí 'i ha māhina 'e taha. Ka koe'uhí ko e me'a ne nau fanongo fekau'aki mo e Siasí, na'e 'ikai ke loto ai e toenga 'o e fāmilí ke ako mo e ongo faifekauí. Hili ha māhina e ako 'a Lousa ki he ongoongoleleí, na'e 'alu leva mo e ongo faifekauí ki he lotú. Na'e ongo ki ai hono talitali lelei iá. Na'á ne pehē ai, "Na'e talitali au 'e he kāingalotú 'o hangē ne nau 'osi 'ilo fuoloa aú."

Ne foki 'a Lousa mei he lotú 'o fakahā ange ki hono fāmilí 'e papitaiso ia 'i ha māhina 'e taha mei ai ka 'oku nau tau'atāina pē ke fili pe te nau kau ki he Siasí pe 'ikai. Na'á nau kole ke talitali koe'uhí ke nau kau fakataha mo ia. Na'a nau kamata ō leva ki he ngaahi houalotú pea na'a nau 'ohovale lahi foki.

Ko e fuofua taimi na'e 'alu ai e foha lahi 'o Lousa ko Lenitilianitilí ki he ngaahi houalotú 'a e Siasí, na'e ongo mo'oni kiate ia. Na'á ne pehē, "Ko e fuofua taimi na'á ku ha'u ai ki he lotú, na'á ku 'ohovale lahi koe'uhí he na'e mātu'aki loto fakatōkilalo 'a e kakaí. 'Uluakí, na'a nau teunga lelei ki he lotú. 'Ikai ko ia pē, na'á ku fakatokanga 'i

na'a nau 'i ai mo'oni ki ha taumu'a, kae 'ikai ko ha fiehā pē ki he kakai kehé."

Na'e papitaiso 'a e fāmilī Lenitilianalisoní fakataha 'i he 'aho 20 'o Fēpueli 2003. 'I he taimi ko iá na'e ta'u 8 'a Nilina, ta'u 17 'a Setinilina, pea ta'u 19 'a Lenitiliananitili. Na'e 'ikai toe ngāue 'a e fāmilí he 'aho Sāpaté pea na'a nau fakamu'omu'a hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí.

Ngaahi Liliú

Na'e pehē 'e 'Alelina ko e uaifi 'o Lousá, "Na'á ku fakatokanga 'i ha ngaahi liliu lahi 'i homau 'apí, 'i he hili hoku papitaisó. Na'e hoko ia ko ha 'api fakalaumālie, pea mo ha ngaahi tāpuaki lahi, fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi 'oku ma'u mei hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleleí."

'Oku tuku 'e Lousa e lāngilangí ki he Tamai Hēvaní, 'i he tafa'aki fakatu'asinó, 'i He'ene tokoni 'i ia ke toe langa 'ene pisinisí. Hili ha ta'u 'e ua 'o 'ene faka'uli tekisí mo fai e me'a kotoa na'á ne lava ke tokonaki ma'a hono fāmilí, kuó ne toe kamata ke ma'u ha ngaahi aleapau langa. Na'á ne pehē, "Oku ou tui 'oku tāpuekina ma'u pē au 'e he 'Otuá 'i he taimi 'oku ou pehē ai ke u muimui 'iate Iá."

Ka 'oku pehē 'e hono ongo fohá ko e liliu lahi taha kuó na fakatokanga 'i ko e liliu 'i he 'ulungaanga 'o 'ena tamaí. 'Okú ne fakamatala 'i ia he taimí ni ko ha fa'ifa'itaki- 'anga 'o e loto fakatōkilaló mo e anga'ofá. Pehē 'e Lousa ne fakaloto 'i ia 'e he ongoongoleleí kuo pau ke liliu. Talu

mei he'ene kamata ako iá, mo e feinga 'a Lousa ke fakafonu 'aki 'ene mo'uí e ngaahi me'a leleí.

Na'á ne pehē, "Kuo 'ikai ke u teitei toe 'ita, ko'euhí ko e ngaahi akonaki 'o e ongoongoleleí. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a fakatupu'ita he taimi 'e ni'ihi, ka kuo 'i hoku lotó 'a e ongoongoleleí, mo hoku laumālié. 'Okú ne tokoni'i au ke u fa'a kātaki."

Ko e taimi 'oku hoko ai ha me'a fakatupu'itá, ko Lousa 'okú ne ta'ota'ofi e fāmilí mo fakamanatu ange ke nau fai 'o hangē ko ia ne mei fai 'e he Fakamo'uí.

Na'e pehē 'e Senitilina, "Kuo loto fakatōkilalo 'eku tamaí pea 'okú ne tokanga'i 'eni homau fāmilí 'i he 'ofa. Ko e taimi 'oku ou vakai ai ki he liliu 'iate iá, 'oku ou mātu'aki fakamālō ki he Tamai Hēvaní, 'i he ongoongoleleí, pea mo 'emau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí."

Ko ha Fāmilí Ta'engata

Na'e ō 'a Lousa mo 'Alelina ki Sohānisipeki 'i 'Afilika Tonga he 2006, 'i he tokoni 'a e Pa'anga Tokoni Fakalūkufua ki he Pataloni 'o e Temipalé, ke na sila 'i he temipalé.

Na'e ngāue fakafaifekau 'a Setinilina mo Lenitilianitili mei he 2009 ki he 2011 ki 'Afilika Tonga—ko Setinilina 'i Keipi Tauhi mo Lenitilianitili 'i Sohānisipeki. Ko ha kongā 'o e me'a na'á ne faka'ai'ai ke na ngāué ke tokoni'i ha ngaahi fāmilí kehe ke liliu, hangē ko e liliu honau fāmilí.

Na'e pehē 'e Lenitilianitili, "E lava ke hoko ha mana hangē ko 'ení koe'uhí he na'e omi 'a e kau faifekau ki homau 'apí. Ko ia, kuó u ma'u ai ha holi ke fai e me'a tatau ma'á ha fāmilí 'i ha potu pē."

Na'e 'omi 'e he filí ni ha tāpuaki 'e taha ki he fāmilí Lenitilianalisoní. Na'e 'i ai ha vaha'a taimi 'aho 'e hiva ke 'i he Senitā Ako'anga Fakafaifekau Sohānisipeki ai 'a Setinilina mo Lenitilianitili. Na'e fokotu'utu'u 'e Lousa ke puna mo 'Alelina mo 'ena ta'ahine ko Nilinā ki 'Afilika Tonga, koe'uhí ke lava 'o sila'i honau fāmilí 'i he temipalé. Na'e pehē 'e Nilina, 'a ia na'e ta'u 14 he taimi ko iá, na'e faingata'a ke fakamatala'i e me'a na'á ne ongo'í.

Na'á ne pehē, "Na'á ne fakamālohia 'eku tuí mo tokoni'i au ke u ongo'í ofi ange ki he 'Otuá."

'Oku ngāue 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí he 'ahó ni ke langa mo fakamālohia kinautolu 'oku nau feohí. 'Oku hoko 'a Lousa ko e pīsope 'o hono uōtí. 'Oku ngāue 'a 'Alelina 'i he Palaimelí mo e polokalama Tui ki he 'Otuá. Ko Setinilinā ko e kalake fakasiteiki. Ko Lenitilianitilí ko e tokoni kalake fakauooti. Ko Nilinā ko e faihiva ia 'a e uōtí.

Kuo hoko e ongoongoleleí ko e tali ki he ngaahi lotu he 'api Lenitilianalisoní. Kuó ne fakamo'ui e ngaahi mamahi motu'á, 'omi ke nau vāofi ange, mo 'oange kiate kinautolu ha faingamālie ke fakataha 'o ta'engata. Kuó ne ako'i 'a Lousa ke 'ofa. Na'á ne pehē, "Ko e mo'ui fakafāmilí, ko ha mo'ui 'oku fonu 'ofa." ■

Na'e fakamālohia 'a e fāmilí Lenitilianalisoní 'e he'enu fononga ki Afilika Tonga ke sila 'i he Temipale Sohānisipeki.

KO E PA'ANGA TOKONI FAKALŪKUFUA KI HE PATALONI 'O E TEMIPALÉ

“Oku kei 'i ai pē ha ngaahi feitu'u he māmaní 'oku kei mama'o ai hotau kāingalotú mei he temipalé pea 'ikai ke nau lava 'o fononga ki ai. 'Oku 'ikai ke nau lava ai 'o ma'u e ngaahi tāpuaki toputapu mo ta'engata 'o e temipalé. Ke tokoni heni, kuo mau fokotu'u ai e Pa'anga Tokoni Fakalūkufua ki he Pataloni 'o e Temipalé. 'E lava 'e he pa'anga ko 'ení 'o fakapa'anga ha fo'i 'a'ahi pē 'e taha ki he temipalé mā'anutolu he 'ikai ke nau lava ki ai ka kuo fuoloa 'enau faka'amua e faingamālie ko iá. Ka 'i ai ha taha 'oku fie tokoni ki he sino'i pa'anga ko 'ení, 'e lava ke ke tohi'i ia 'i he la'i tohi 'okú ke fakafonu ai ho'o foaki 'o 'oange ki he pīsopé.”

Vakai, Thomas S. Monson, "I He'etau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Nōvema 2011, 5.

'E FOKI MAI 'A MĀTIU?

Ne mau ma'u ha kulupu 'o ha kau talavou mālohi 'i homau uōtí, ka na'e maheni 'ema tamasi'i ko Mā-tiú mo ha taha na'e 'ikai Siasi na'e manako tatau mo ia 'i he kaá mo ha fa'ahinga me'a fakamakēniki pē. Me'apango, he na'e ha'u 'a e talavou ni mei ha fāmilī na'e 'ikai ke nau fakamahu'inga 'i 'a e me'a fakalotú. Na'e fakangofua ia he'ene ongomātu'á ke inu mo ifi 'i honau 'apí pea na'e 'ikai ke na tui 'oku mahu'inga 'a e mo'ui angama'á.

Na'e 'osi ngāue'i 'e Mātiu 'a e tu'unga mā'olunga taha 'i he Sikautí, ka na'e 'ikai ke kau 'i he fakataha foaki palé koe'uhí he na'e 'ikai ke ne toe mo'ui'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Sikautí. Na'á ku tēnaki kotoa hono ngaahi fakalāngilangi 'i he Sikautí mo fa'u ha puha ke faka'ali'ali ai. Hili ia peá u fa'o leva, mo 'amanaki 'e 'i ai ha 'aho 'e mahu'inga ai ki ai. 'I he hoko hono ta'u 16, na'e ifi, inu, mo ngāue'aki 'e Mātiu e faito'o kona tapú. Na'e nofo leva mei he akó pea

hiki 'o nofo mo hono kaume'a fefiné. Na'e tātātaha ke mau toe sio ki ai 'i ha ta'u 'e ua.

Na'á ma lotomamahi. Na'e 'ikai ke ma 'ilo pe 'e toe foki mai ki hono fāmilí mo e tuí, ka na'á ma pehē ke ma muimui he sipinga 'a 'Alamaá 'i he'ene me'a na'e fai ki hono foha na'e heé. Na'e kei 'ofa pē 'a 'Alamā 'i hono fohá mo lotu 'i he tui ke "lava nai 'o ma'u ha 'ilo ki he mo'oni?" (Mōsaia 27:14).

Na'a mau lotu ma'u pē ke tokoni 'a e 'Eikí ki he mo'ui 'a Mātiu, pea na'á ma ngāue'aki e faingamālie kotoa pē ke fakahaa 'i ai 'i he leá mo e tō'ongá e lahi 'ema 'ofa aí. Ko e taimi na'e ha'u ai ki 'apí, na'e 'ikai ke ma lea'aki ha fa'ahinga me'a te ne ala faka'uhinga 'i ko ha fakaanga pe fakamāu'i. Na'á ma fakahaa 'i pē 'ema fiefia ke sio ki aí.

Na'e foki mai 'a Mātiu 'i ha 'aho 'e taha 'o talamai 'oku fie talanoa. Na'á ne pehē kuo fetaulaki mo ha ta'ahine 'i ha paati na'e 'i ai ha'ane ngaahi fehu'i fekau'aki mo e Siasí. Kimu'a peá ne talaange ki ai 'oku 'ikai ke

ne toe 'ilo e talí, kuo kamata ke ha'u e ngaahi leá ia mei hono ngutú. Na'á ne fakatokanga 'i na'á ne tali 'ene ngaahi fehu'í 'o vave tatau pē mo 'ene 'eke maí. Na'e pehē 'e Mātiu na'e 'ikai ke ne manatu 'i 'e ia ha'ane ako e ngaahi me'a na'á ne lea'akí, ka na'á ne 'ilo ko 'ene leá na'e mo'oni. Na'e fakakaukau ai pe ko e hā 'oku mo'ui pehē ai kae lolotonga iá na'á ne kei tui ki he ongoongoleí.

Hili ha 'aho 'e tolu mo 'ene fekuki mo hono lotó, na'e fakakaukau leva ke si'aki 'a e fa'ahinga mo'ui na'e 'i aí. Kuo foki mai ai ki 'api ke kole tokoni ke toe kamata fo'ou.

Na'e telefoni leva 'a Mātiu ki ha taha na'á ne tokoua 'aki 'i ha siteiti 'e taha ka kuó ne lava 'i ha ngaahi faingata'a tatau, 'o kole pe 'e lava ke na nofo. Na'e loto ki ai e tokotahá ni, pea kamata 'alu leva 'a Mātiu ki he ngaahi houalotu 'a e Siasí mo ia pea talanoa mo e pīsopé ke ma'u ha tokoni 'i he fakatomalá. Na'á ne ongo 'i ha 'ofa mo ha poupu pea na'e mālohi leva 'i he Siasí.

Ne a'u ki ha taimi ne fetaulaki ai mo ha finemui hoihoifua mo angatonu. Na'á na fe'ofa'aki pea na mali 'i he tempalé.

Ko e taimi na'e fā'ele 'i ai 'ena 'ulu-aki pēpeé, na'á ku ha'u 'o 'a'ahi peá u 'omai 'a e ki'i puha faka'ali'ali na'á ku fa'u ki hono ngaahi pale he Sikautí. Na'e fiefia peá ne tautau fiefia ia 'i ha feitu'u na'e 'ilongofua 'i hono 'apí.

Na'e 'ikai ke hā ha 'āngelo ki he'ema tamasi'í, 'o hangē ko ia na'e hoko kia 'Alamā ko e Sísí. Ka ko e foki mai 'a Mātiu ki he mo'oni na'e fakafo tatau pē. ■ 'I'ikai fakahā e hingoá

Na'á ku tēnaki kotoa hono ngaahi fakalāngilangi 'i he Sikautí mo fa'u ha puha ke faka'ali'ali ai. Hili ia peá u fa'o leva, mo 'amanaki 'e 'i ai ha 'aho 'e mahu'inga ai ki ai.

KUÓ U A'U KI 'API

Na'á ku folau ki Luanitā (Rwanda), fakataha mo ha kau toketā tokosi'i kehe ke tokoni 'i he ngaahi fie ma'u fakafaito'ó, ko ha kongá 'o ha ngāue tokoni. 'Osi ha uike 'e ua, kuo kamata ke ha'u māmālie 'a e ta'elatá, 'i he ofi ki he ngata'anga 'o 'eku folau. Na'á ku 'ofa ki hoku fāmīlī, mohenga moluú, pea mo hoku 'apí.

Na'á ku lava 'i hoku Sāpate faka'osi 'i 'Afiliká ke fakafekau'aki ha taimi tēpile ke u lava 'o 'alu ki he lotú. Ne-ongo na'e te'eki fokotu'u fakalelei 'a e Siasí 'i Luanitā, ka na'á ku lava 'o ma'u e taimi fakatahá mo e ngaahi faka-hinohinó 'i he uepisaiti 'a e Siasí.

He toki fakahinohino faingata'a mo'oni: "Lue atu he hala tanumakamaká mei he fale Fakapule'angá. Kumi e matapā 'o ha 'ā 'oku ava. Pea hifo atu 'i he ngaahi sitepú."

'I he'eku muimui ki he ngaahi faka-hinohinó, na'á ku kamata ke fanongo ki ha ongo 'o ha himi na'á ku 'ilo'i lelei. Na'á ku hifo atu he sitepú, pea ongona 'e hoku telingá 'a e ngaahi lea 'o e "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'ungá" (*Ngaahi Himi*, fika 37). Na'e ngata e sitepú 'i ha ki'i fale, na'e tu'u ha kakai fofonga malimali toko lahi he hū'angá. Neongo ko e muli au ki he ha'ofangá,

ka na'á ku ongo'i ko hanau taha au. Na'e laka mai ha kakai Luanitā toko lahi ke lulululu mo au, pea 'i he'enu fai iá, ne mōlia atu e mafasia 'o e ta'elatá meiate au—na'á ku 'i 'api!

'I he'eku hū ki he falé, na'á ku kau ai 'i ha lotu houa 'e tolu na'e 'ikai toe kehe mei hoku uooti tononu 'i Kalefōniá. Na'e tufa 'a e sākalamēnití 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki

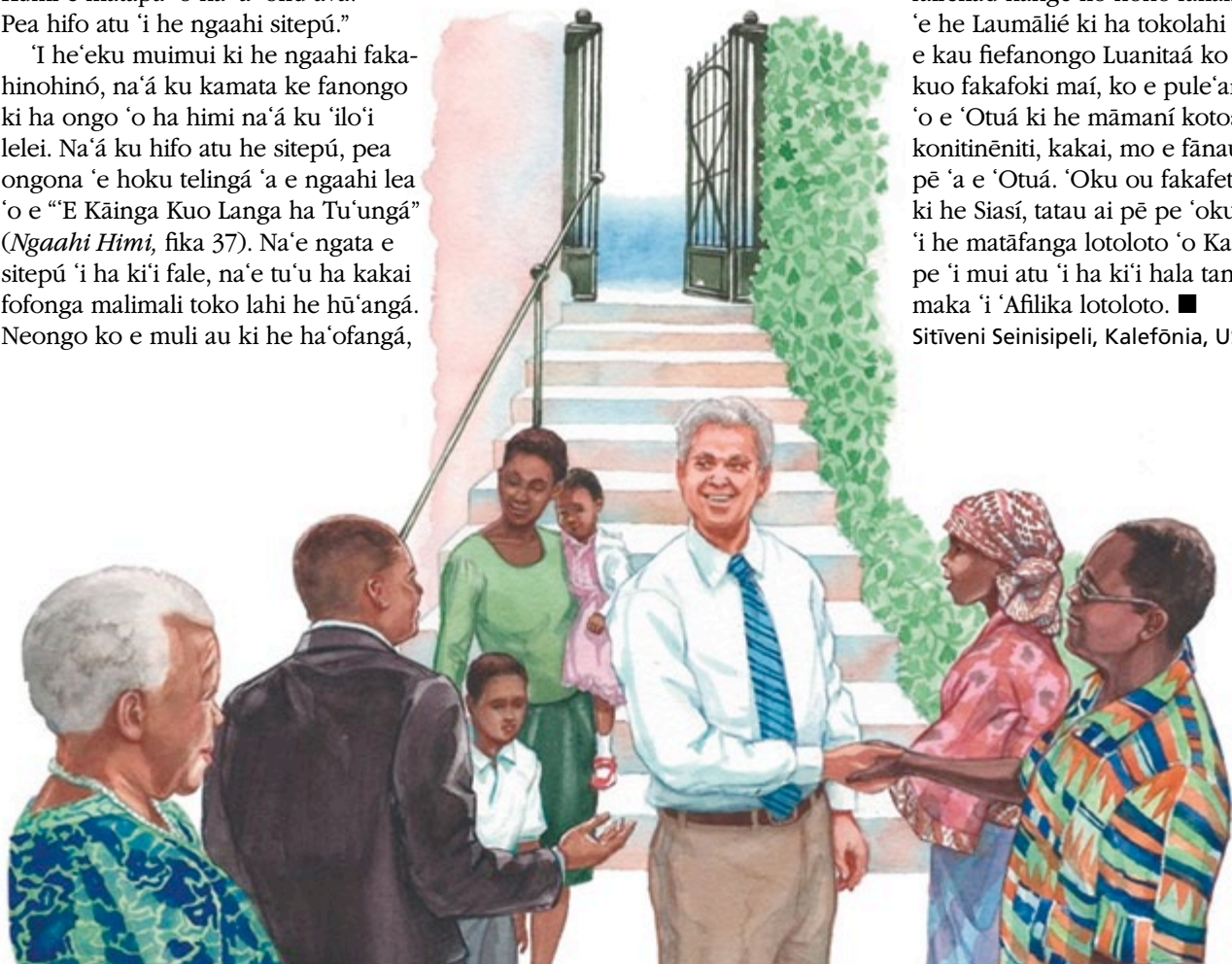
Neongo 'oku mo'oni ko ha muli au ki he ha'ofanga lotú, ka ne vave 'eku ongo'i ko hanau taha mo'oni pē au. Na'e laka mai ha hou'eiki tangata mo fafine tokolahi ke lulululu mo au.

Faka-'Ēloné, na'e fakatefito 'a e ngaahi malangá 'i he Fakamo'uí, pea na'a mo e lēsoni Lautohi Faka-Sāpaté, ko e lēsoni tatau pē ia na'e ako'i 'i hoku uooti tononú he uike ko iá.

Ko e me'a mahu'inga tahá, na'á ku ongo'i mo'oni e Laumālie 'o e 'Eikí he lolotonga 'o e ngaahi houa lotú. 'Oku mahino, na'e hōifua 'a e 'Eikí ki he kakai lelei ko 'eni 'oku fai honau lelei tahá ke tauhi kiате Iá. Na'á ku toki 'ilo ko ha ni'ihī tokosi'i pē 'o e kakai Luanitā na'e ma'u lotu heni 'i he ta'u ki mu'á. Ka, na'á ku lau ha kakai 'e toko 100 tupu, ko hanau vaeua ko e fānau fofonga malimali.

Ko 'eni kuo fakaava 'a Luanitā ki he ngāue fakafaifekau, pea 'oku ou 'amanaki 'e ola lelei e ngāue 'a e kau faifekau hangē ko hono fakamo'oni 'i 'e he Laumālie ki ha tokolahi ange 'o e kau fiefanongo Luanitā ko e Siasí kuo fakafoki maí, ko e pule'anga ia 'o e 'Otuá ki he māmaní kotoa—ki he konitinēniti, kakai, mo e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakafeta'i lahi ki he Siasí, tatau ai pē pe 'oku tu'u 'i he matāfanga lotoloto 'o Kalefōniá pe 'i mui atu 'i ha ki'i hala tanu makamaka 'i 'Afilika lotoloto. ■

Sitiveni Seinispeli, Kalefōnia, USA

KO E HĀ 'OKU MOU 'I LĒKISIPEKI AÍ?

Na'a ku hiki mo hoku husepānití, hili ha ngaahi ta'u lahi 'o 'ema nofo 'i ha feitu'u na'e tokosi'i ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí, ki ha tukui'api 'i Lekisipeki 'i 'Aitahō, USA, na'e 'i ai ha ongo fāmili ta'e siasi pē 'e ua. Ko hamau monū ke nofo he tafa'aki 'o e taha 'o kinaua.

Na'e lolotonga kosi 'e he tangata-'eikí 'a e musié 'i he fuofua taimi na'a mau afe atu ai ki homau 'apí. Na'a ku lue atu leva he musié mo hoku husepānití ke mau maheni. Na'a ku 'eke ange 'i he ala atu hoku nimá ke ma lulululú, "Ko e hā ne hiki mai ai homou fāmili ki Lekisipeki?"

Tali mai 'e ia, "Ko 'eku ngāué—pea na'a ma kumi pē ha kolo na'e fie ma'u ke fakafe'iloaki kia Kalaisí."

Na'a ku ongo'i 'o hangē na'e pii'i 'aki au ha kane vaimomokó, ka na'a ku malimali pē. Na'a ku fakapapau he momeniti pē ko iá, 'e tatau ai pē pe ko e hā e lau pe me'a 'e fai 'e homau

kaungā'apí, te mau hoko ko e kaungā'apí *lelei taha* kuo faifaiangé pea ma'u 'e he fāmili ni. Te mau feinga ke anga'ofa, 'ofa pea mo fai 'i ha founa lelei e me'a kotoa, hangē ko ia ne mei fai 'e he Fakamo'uí.

Ne hoko 'i he ngaahi ta'u 'e valu hono hokó ha ngaahi 'ekitiviti fakataha 'i homau ongo fāmili. Na'e fakaafe'i 'a e fine'eikí ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Fine'ofá pea na'e 'alu ange. Na'a ne fakaafe'i tu'o lahi au mo ha tokolahi homau ngaahi kaungā'apí Siasí ki ha polokalama (retreat) 'a e hou'eiki fefine Kalisitiané na'e fakalele honau siasí. Na'e fakaafe'i au mo hoku husepānití ki he ngaahi faka'ali'ali hulohula mo e tāpiano 'ena fānaú. Na'e fakakau honau fāmili 'i he ngaahi feime'atokoni mo e ngaahi fakafiefia 'a e tukui'apí. Pea na'a ma ma'u ha ngaahi telefoni mei he'ena fānau lalahi angé 'i he taimi na'a nau fie ma'u ai ha me'alele ke

foki mai ai mei he ngāué pea 'ikai ke nau lava 'o ma'u 'enau mātu'á.

Na'e hoha'a 'enau mātu'á telia na'a fu'u sai'ia 'ena fānaú he Siasí, pea 'ikai leva ke na fakangofua 'ena fānau tangatá ke nau kau he polokalama Sikauti homau uōtí. Ka na'e lau pē homau 'apí ko ha feitu'u malu, na'a na fakangofua ke va'inga ai 'ena fānaú 'i he taimi na'e 'a'ahi mai ai homa ngaahi makapuná.

Ko e taimi kotoa pē ne feinga ai homau kaungā'apí ke tokoni mai ke ma fakatokanga'i e "fehālaaki 'etau ngaahi founá," na'a ma fakamanatu ange 'oku mau faka'apa'apa 'i 'aupito 'enau tui fakalotú mo e anga 'enau nofó mo lehilehi'i 'enau fānaú. Peá ma toe talaange 'okú ma fie ma'u ha faka'apa'apa tatau ki he'etau tui fakalotú, he 'oku toe fakatefito foki mo ia 'i he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí.

Ko e taimi na'e feinga ai 'a e fine-'eikí ke fakamama'o meiate kimaautolu koe'uhí ko homau faikehekehé, 'o pehē 'oku tui 'a e Kau Mā'oni'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ia ki ha "Sisū kehé," na'a ku fakamanatu ange 'okú ma fakatou tui ki Hono fakalangí pea ko e 'Alo 'ofa'anga ia 'o e 'Otuá. Na'e faifai peá ma ma'u ha feohi fiefia mo anga fakakaume'a.

Na'e hiki honau fāmili 'o 'ikai kau ki he Siasí. Ka, kapau te nau lava 'o pehē, "Ne mau nofo he lolotonga 'o e Kau Māmongá; ko ha kakai lelei mo faka'apa'apa pea mo loto tōnunga," te u ongo'i kuó u lavame'a 'i he'eku hoko ko e kaungā'apí lelei pea mo tokoni ke tau'atāina mo totonu ange 'enau vakavakai'i 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. ■

Senitulā Lasa, 'Aitahō, USA

Na'a ku fakapapau, 'e tatau ai pē pe ko e hā e lau pe me'a 'e fai 'e homau kaungā'apí, te mau hoko ko e kaungā'apí lelei taha kuo faifaiangé pea ma'u 'e he fāmili ni.

KO HA PUHA 'O HA NGAAHI TĀ

Na'á ku lolotonga fakahifo 'i he ngaahi ta'u kuo hilí ha uta ki ha lingi'anga veve fakafeitu'u fe'unga mo 'eku fakatokanga'i atu hono to'o hake 'e ha taha 'o e kau fefine na'e ngāue a'í ha puha ke fa'o ki he loto misini tutú. Na'e fakafokifā pē kuo mahae 'a e puhá pea ngangana mei ai ha ngaahi tā.

Na'á ku ma'u ha ongo mālohi 'i he'eku sio atú, ke u 'alu 'o 'omi 'a e puha taá. Na'á ku hopo leva ki tu'a mei he kaá 'o tokoni ke tufi 'a e ngaahi taá. Na'á ku fakatou ongo'i mo e fefiné na'e fehālaaki hono laku 'o e ngaahi taá, peá u fakaloto'i ai ia ke ne tuku ke u 'ave 'a e ngaahi taá mo feinga ke 'ilo ha taha te ne fie ma'u.

Na'á ku ma'u 'i he'eku vakili 'a e ngaahi tā 'e laungeau he loto puhá, ha sila na'e fakatu'asila ki ha taha 'i Uoapeki, 'Alapeta 'i Kānata. Na'á ku fai ha ngaahi tohi 'i he ngaahi ta'u hono hokó ki ha kakai na'e hingoa fakafāmilī tatau, ka na'e 'ikai ke u ma'u ha tali.

Na'á ku 'ilo 'i he hili e ma'u 'e hoku fāmilī 'a e 'Initanetī, na'e 'i ai ha sōsaieti hisitōlia 'i Uoapeki. Na'á ku 'eke pe 'oku 'i ai ha taha na'e ngāue ai 'okú ne fakatokanga'i 'a e ngaahi hingoa na'á ku 'ilo he tu'a 'o e ngaahi taá.

'Osi ha māhina 'e taha mei ai kuo mau ma'u ha telefoni mei ha tangata na'e fetu'utaki ki ai 'a e sōsaieti hisitōliá. Na'á ne pehē 'oku nofo hono tuofefiné 'o ofi mai kiate kimautilu, pea kole mai pē 'e lava hono tuofefiné 'o vakai'i e ngaahi taá. Na'á ma talaange 'io.

'I he 'aho hono hokó, ne ō mai 'a Foloiti mo Pefi Hoafoni (Floyd & Beth Hawthorn), 'okú na fakatou

Siasí fakatou'osi, ke mamata 'i he ngaahi taá. 'I he taimi ne u fakaava ai 'a e puhá, ne pehē mai leva 'a Misa Hoafoni, "Si'i, ko 'ena," mo tuhu ki he tā 'i 'olungá. Ko ha tā 'o e kuitangata 'a Sisitā Hoafoní.

Na'e fakamatala mai 'e Misa mo Misi Hoafoni ha ngaahi talanoa 'i he'ena to'o fakalautelau hake 'a e ngaahi taá, fekau'aki mo e kakai 'i he taá takitaha. Na'e 'ikai tui 'a e fāmilī Hoafoní 'oku nau kāinga mo e taha na'á ne laku 'a

e ngaahi taá, pea na'e 'ikai ke na 'ilo pe ko e hā e 'uhinga na'e iku ai 'a e ngaahi taá ki he laku'anga vevé.

'Oku ou ongo'i mo'oni na'e tokoni'i au 'e he Tamai Hēvaní ke u fakafoki 'a e 'ū taá ki he fāmilī Hoafoní. 'Oku ou fakamo'oni ko e ngāue hisitōlia fakafāmilī ko e taha ia 'o e ngaahi ngāue mahu'inga taha ke fakahoko. Kapau 'oku tau fie ngāue, 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau fakahoko ia. ■ Sinitī Heki, 'Alapeta, Kānata

Na'e fakafokifā pē kuo mahae 'a e puhá pea ngangana mei ai ha ngaahi tā. Na'á ku ma'u ha ongo mālohi 'i he'eku sio atú, ke u 'alu 'o 'omi 'a e puha taá.

Te u Lava Fēfe ‘o Hoko ko ha Faifekau **LAVAME‘A?**

*Neongo pe ko e hā e lahi ‘eku ngāue mālohi mo hoku hoá,
ka ne fakasītu‘a‘i ‘e he taha kotoa ‘ema pōpoakí. Ko e hā ha
me‘a te ma fai ke ma hoko ai ko ha ongo faifekau lavame‘a?*

Fai ‘e Lauren Bangerter Wilde

Na‘á ku ‘i he ngāue fakafaifekau ‘i ha ta‘u ‘e taha mo e konga nai peá u tofanga ai he taimi mātu‘aki faingata‘á ni. Ne ma tofanga ‘i ha taimi lotosi‘i mo veiveiua—toki ‘osi pē ia ‘o e fa‘ahita‘u momoko ‘i‘i pea hoko mai e fa‘ahita‘u failaú. Pea ne tatau ai pē pe ko e hā e lahi ‘eku ngāue mo hoku hoá, na‘e fakasītu‘a‘i hangatonu ‘e he taha kotoa na‘á ma fakalea ki ai, ‘a ‘ema pōpoakí. Na‘á ma ‘ilo ‘i he taimi na‘á ma fakataha ai mo e kau faifekau na‘e lele lelei ‘enu ngāué. Na‘e ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau‘i ha toe ‘uhinga na‘e ‘ikai ke ma lavame‘a aí. Kuó u ngāue fuoloa fe‘unga ke u lea lelei ‘aki e lea fakafonua, na‘á ku vālele mo hoku hoá, kuó ma ‘osi fokotu‘u ha vā-fefalala‘aki mo e kāingalotú, pea ne ma feinga ke muimui ki he Laumālié ‘o talangofua pau ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘o e ngāue fakafaifekau.

Ka ne tatau ai pē pe ko e hā ne ma fai, na‘e fakasītu‘a‘i kimaua ‘i he tuliki kotoa. Na‘á ku tuku e loto mamahí ni ke ne ikuna‘i au ‘i he hili ha ngaahi uike lahi ‘o e me‘á ni. Na‘á ku kaila ‘i he lolotonga ha taha ‘o ‘ema houa palaní, “Ko e hā hano ‘aonga? He ‘ikai pē fanongo mai ha taha ia.” Ka na‘e pehē mai hoku hoá, ‘i he‘ene fakakaukau

lelei ange ‘iate aú, “Okú ta fokotu‘u e ngaahi taumu‘á ke fakahaa‘i ‘eta tuí. ‘Okú ta fakahoko ‘eta ngaahi taumu‘á ke lau hota ngaahi tāpuakí.”

Ko e taimi na‘á ku fakakaukau ai ki he‘ene ‘iló, na‘á ku fakatokanga‘i ta ne u faka‘aonga‘i ha me‘afua hala ke fua‘aki ‘eku lavame‘a ‘i he‘eku hoko ko e faifekau. ‘Oku ‘omi ‘e he *Malanga‘aki Eku Ongoongolelé: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau* ha lisi ‘o ha ngaahi ‘ulungaanga ‘o e kau faifekau lavame‘á,¹ pea na‘á ku fakatokanga‘i ai ‘oku mapule‘i ‘a e ngaahi ‘ulungaanga kotoa ko iá ‘e he faifekau. He ‘ikai ke u lava ‘o pule‘i ‘a hono tali pe ‘ikai tali ‘e he kakai ‘i hoku misioná ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongolelé, ka teu lava ‘o pule‘i ‘a e fa‘ahinga faifekau te u fili ke u hoko ki aí. Na‘e fakahaa‘i mai ‘e hoku hoá ‘e hanga ‘e ha tui lahi ange kia Sisū Kalaisi mo e fakahounga‘i ‘o ‘Ene ngaahi tāpuakí ‘o ‘ai ke u fakatokanga‘i ‘a e ngaahi founa kuó u ‘osi hoko ai ko ha faifekau lavame‘á.

‘Oku Fakamaamangia ‘e he Tuí ‘a e Ngaahi Maná

Na‘e fakatupu loto fakatōkilalo ke u fakatokanga‘i ‘a e tōnounou ‘eku

tuí. Na‘á ku kumi ha ngaahi tafa‘aki te u lava ai ‘o fakamālohia ‘eku tuí, peá u ‘ilo ko e taimi ‘oku ‘ikai hoko ai e ngaahi me‘á fakatatau mo e palaní, na‘á ku tuku ke u lotosi‘i. ‘Oku pehē ‘e he *Malanga‘aki Eku Ongoongolelé*: “E hanga ‘e he lotofi‘i ‘o fakavaivai‘i ho‘o tuí. Kapau te ke ‘ai ke toe tōlalo ange ai ‘a ho‘o ‘amanakí, ‘e hōloa ‘a e ola lelei ho‘o ngāué, ‘e vaivai ho lotó, pea ‘e toe faingata‘a ange ke ke muimui ki he Laumālié.”² Na‘á ku fakatokanga‘i ta neu tuku homa ngaahi faingata‘a‘iá ke ne fakavaivai‘i ‘eku tuí.

Na‘á ku kamata lotua leva ha liliu ‘i he lotó mo ha tui lahi ange. Na‘á ku toe fakafalala foki ki he tala‘ofa ‘oku fai he Molomona 9:21: “Ko ia ia ‘oku tui kia Kalaisí, ‘o ‘ikai fakata‘eta‘etui ‘i ha me‘a ‘e tahá, ko e me‘a kotoa pē te ne kole ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Kalaisí, ‘e foaki ia kiate ia; pea ko e tala‘ofa ‘eni ki he kakai fulipē, ‘io, ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní.” Na‘e taki au ‘e he tala‘ofá ni ke u lotua tāuma‘u ange ‘a e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi mana na‘á ku ongo‘i mo hoku hoá ne ma fie ma‘ú, pea tānaki ma‘u atu ai pē, “Ke fai pē ho finangaló.” Na‘e tokoni‘i au ‘e he ngaahi lotú ni ke u tali e liliu ‘i he ngaahi

KO E HOKO KO E FAIFEKAU LAVAME'Á

Te ke lava 'o 'ilo kuó ke hoko ko ha faifekau lavame'a 'i he taimi 'oku ke:

- Ongó'i ai 'a e fakamo'oni 'a e Laumálié ki he kakai 'o fakafou 'iate koé.
- 'Ofa 'i he kakai mo loto ke fakamo'ui kinautolu.
- Talangofua kakato.
- Fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisi.
- Fakatokanga ki he kakai 'o fekau'aki mo e ngaahi nunu'a 'o e angahalá. Fakaafe'i kinautolu ke nau fai ha ngaahi tukupā pea tauhi ki ai.
- Fe'āluaki 'o fai lelei mo tokoni ki he kakai 'i he faingamālie kotoa pē, 'o tatau ai pē pe te nau tali ho'o pōpoaki pe 'ikai.

Mei he *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahohino ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 12.

FEINGA KE TALI 'E HE 'EIKÍ

“'Oku ou fakaafe'i kimoutolu 'aki hoku lotó kotoa, ke mou

feinga ke tali kimoutolu 'e he 'Eikí mo ma'u 'Ene ngaahi tāpuaki kuo 'osi tala'ofa maí. . . . Te tau 'ilo kuo tali kinautolu 'e he 'Eikí, neongo pe ko e hā hotau fatongiá, tu'ungá, pe ngaahi fakangatangata fakamatelié. 'E fakalotolahi'i kinautolu 'e He'ene tali 'ofá, fakalahi 'etau tuí, mo tokoni'i ke tau mafeia e me'a kotoa 'oku tau fehangaangai mo ia he mo'uí. Neongo 'a e ngaahi faingata'á, ka te tau ikuna, tupulaki [vakai, Mōsaia 2:22], mo ongo'i ha nonga [vakai, Mōsaia 2:41].”

'Eletā Erich W. Kopischke 'o e Kau Fitungofulú, “Ko Hono Tali Kita 'e he 'Eikí,” *Liahona*, Mē 2013, 104.

palaní mo e ngaahi faingata'á 'aki ha tui lahi ange, 'o 'ilo'i 'oku tali ma'u pē 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi lotu 'o e tuí—'o a'u ai pē ki he taimi 'oku fai mai ai e talí 'i ha ngaahi founa 'oku 'ikai ke tau 'amanaki ki ai. Na'á ku malava lahi ange ke fakatokanga'i e ngaahi founa 'oku tataki ai kinautolu 'e he 'Eikí 'i hotau kuongá.

'I he'eku ngāue ke fakamālohia 'eku tuí, na'á ku ma'u ha fakamatala lelei mei he *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* 'oku mo'oni: kapau te ke hiki ho'o ngaahi faka'amú, 'e hiki hake e tu'unga lelei ho'o ngāué, 'e tupulaki ho'o holí, pea te ke lava 'o muimui lelei ange 'i he Laumálié. 'Ikai ngata ai, na'á ku toe fakatu'amelie lelei ange ki he ngāue fakafaifekau mo 'eku ngāue fakafaifekau 'i he taimi na'á ku lava ai 'o fakatokanga'i mo fakahounga'i 'a e ngaahi mana na'e hoko faka'ahó.

'Oku Fakafepaki'i 'e he Hounga'ia 'a e Meheká

Na'e kamata ke fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au 'okú Ne fakahoko ha ngaahi mana ma'a kimaua he 'aho takitaha—ka na'e 'ikai ke u lava 'o fakatokanga'i kae 'oua kuó u feinga lahi ke fakahounga'i mo'oni. Ko hono fakahaa 'i 'o e hounga'ia 'oku 'ikai ko ha 'ulungaanga pe ngaahi tō'onga lelei 'ata'ata pē. Ko e taimi na'á ku fakahaa 'i ai 'eku fakahounga'i 'o e 'Eikí mo e ni'ihī kehé, na'e fakaivia au. Na'á ku fakatokanga'i na'á ku loto vēkeveke 'i he kau faifekau kehé 'i he taimi ne nau lavame'a a'í kae 'ikai meheka (vakai, Alamā 29:14, 16). Na'á ku lava 'o nofotaha ange 'i he me'a ne u ma'ú mo e me'a na'e hokó kae 'ikai ko e me'a na'e 'ikai ke u ma'ú mo ia na'e fehalāki.

Na'á ku 'ilo 'oku tokoni'i kinautolu 'e he hounga'ia ke 'oua te tau fakatauhoa ki he kakai kehé. Ko e ngaahi taimi ko ia na'e 'ikai ke u ongo'i ai ko ha faifekau lavame'á, na'e meimei ke

hoko ia koe'uhí he na'á ku pehē pē kiate au, “'Oku 'ikai ke u ngāue lelei hangē ko kinautolú,” pe, “'Oku nau lelei ange kinautolu he me'á ni 'iate au.” Na'á ku toe ako foki neongo ko e founa 'a e 'Eikí ke 'omai ha ngaahi sīpinga mā'oni'oni ke tau fa'ifa'itaki mo muimui ai, ko e founa 'a Sētané ke 'ahi'ahi'i kinautolu ke tau fakafehoanaki mo e ni'ihī kehé ke fakafuofua'i hotau mahu'ingá pe lavame'á. Ka 'oku mahino 'a e *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* 'i he me'á ni: “Faka'ehi'ehi mei hono fakafehoanaki koe ki he kau faifekau kehé pea mo hono fakafehoanaki e ngaahi ola 'o ho'o ngaahi ngāue 'oku hā ki tu'á, ki he ola 'o 'enua ngaahi ngāué.”³ Ko hono faka'osí, na'e tokoni'i au 'e he lotohounga'ia ke tuku 'a e hīkisiá mo fakamanatu'i mai ko e 'Eikí 'oku pule 'i He'ene ngāué. Na'e 'ikai fie ma'u ia ke u meheka koe'uhí he na'e hangē na'e lavame'a ange hoku kaungā faifekau.⁴

Ko e Fua Totonu 'o e Lavame'á

Ki mu'a pea liliu ko 'eni 'eku fakakaukau, na'á ku fu'u tokanga ki ha fa'ahinga tāpuaki pau pea ngalo ai 'iate au ke 'ā'ā hoku matá 'i he ngaahi founa kehe na'e tali ai 'e he 'Eikí 'eku ngaahi lotú mo tāpuekina 'ema ngāue fakafaifekau. Fāifai, pea kamata tāpuekina 'e he 'Eikí e ngāue fakafaifekau 'i homa feitu'ú 'i ha ngaahi founa lelei mo ta'e 'amanekina. Na'á ma ma'u ha kakai na'a nau fie tali 'ema pōpoaki, ka ne u 'osi ako he taimi ko iá ke 'oua 'e fua 'eku lavame'á 'aki e ngaahi fili 'a e kakai kehé.

Na'e fakamatala 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ha fale'i ha palesiteni fakamisiona 'e taha kau ki he ngāue fakafaifekau: “Fai pe homou lelei tahá, 'a homou lelei taupotutahá. Fai ho'omou ngaahi lotú mo mou ngāue mālohi pea tuku 'a e ututa'ú ki he 'Eikí.”⁵ 'Oku ako'i 'e he *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* ha

Ko e fua 'o 'eku lavame'a ko e faifekau, 'i ha ngaahi me'a lahi, 'e lava pē ke 'ilo'i 'i he'eku loto fie fakatomala mo loto ke kei ngāue

me'a meimei tatau fekau'aki mo e kau faifekau lavame'a: "[Fai homou lelei taupotu tahá ke 'omi e ngaahi laumālié kia Kalaisi, pea feinga faivelenga ke ako mo fakalakalaka]"⁶

Kapau te u loto fie fakatomala, kapau te u lava 'o fakahā ki he 'Eikí 'oku ou fai 'eku lelei tahá, te u ongo'i lotolahi ne u hoko ko ha faifekau lavame'a—tatau ai pē pe 'e tali 'e he kakaí 'ema pōpoakí. Ko e fua 'o 'eku lavame'a 'i ha ngaahi founa lahi, 'e lava pē ke 'ilo 'i he'eku loto fie fakatomala mo loto ke kei ngāue.

'Oku lahi ha'aku ngaahi mana mei he taimi 'o 'eku ngāue fakafaifekau, kuo 'osi lekooti he'eku tohinoá. Ko e taimi na'á ku feinga ai ke faivelenga mo loto houna'ia angé, na'á ku ma'u ha fakakaukau lelei ange, na'á ku faka'ehi'ehi mei he lotofo'í, pea na'á ku ongo'i lahi ange 'a e Laumālié 'i he ngāue. Na'á ku fakatokanga'i ko e me'a 'oku ako'i 'e he *Malanga'aki*

'Eku Ongoongolelei 'oku mo'oni: "Ko e taimi koē kuó ke 'osi fai ai 'a ho lelei tahá, te ke kei fetaulaki pē mo ha ngaahi me'a fakalotomamahi, ka he'ikai ke ke lotomamahi 'i he ngāue 'okú ke faí. 'E lava ke ke ongo'i fakapapau 'oku hōifua mai 'a e 'Eikí 'i he taimi ko ia 'okú ke ongo'i ai e ngāue 'a e Laumālié 'o fakafou mai 'iate koé."⁷ Pea ko e taimi na'á ku ongo'i ai 'oku hōifua 'a e 'Eikí ki ate aú, na'á ku malava ke kátekina ha fa'ahinga 'ahi'ahi pē. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Meimi, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 12.
2. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 12.
3. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 12.
4. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé," *Liahona*, Mē 2012, 31.
5. Gordon B. Hinckley, "Kumi 'a e Fanga Lamí, Fafanga 'a e Fanga Sipí," *Liahona*, Stulai 1999, 118.
6. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 12.
7. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 12.

VAHEVAHE HO'O A'USIÁ

"Na'á ku toki fokí ni mai mei he'eku ngāue fakafaifekau, pea 'oku ou ongo'i 'o hangē kuó u hē mei he'eku taumu'á. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke u fai?"

Kau 'osi ngāue fakafaifekau, kātaki 'o fakamatala mai e founa ho'omou hiki mei ho'omou ngāue fakafaifekau ki he foki ki 'apí mo e hū ki he akó, ngāue, pe ngaahi 'ekitiviti' kehé. 'Īmeili mai ho' o a'usiá ki he liahona@ldschurch.org pe fakahū mai 'i he 'Initanetí 'i he liahona.lds.org. Kātaki 'o fakakau mai ai ho hingoa kakató, 'aho fā-'ele'í, mo e hingoa ho uotí pe koló.

Hoko ko ha Faifekau *Malanga'aki 'Eku* *Ongoongolelei*

**Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar**
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

*Te ke lava 'o fai 'eni. 'Oku 'afiōi
'e he 'Eiki 'okú ke fakafongai
mo tauhi te ke lava 'o fai 'eni.
'Oku ou 'ilo te ke lava 'o fai 'eni.*

Ko e 'Aposetoló, 'oku fuofua hoko, pea mo 'uluaki hoko ma'u pē ko ha faifekau. 'I he 'uhinga ko iá, 'oku ou mātu'aki fiefia ke lau kimoutolu ko ha kau kaungā tamaio-'eiki he ngāue mahu'inga 'o e ngaahi 'aho kimui ní.

KO E HĀ 'A E FAIFEKAU MALANGA'AKI 'EKU ONGOONGOLELEI?

Ko ha faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* ko ha tamaio'eiki ia 'a e 'Eiki, na'e uiui'i 'i he kikite mo 'osi fakamafai'i 'i he hilifaki 'o e ngaahi nimá, 'okú ne malanga'i e ongoongolelei ta'engata 'a e Fakamo'uí kuo fakafoki maí 'i He'ene fougá (vakai, T&F 50:13–14, 17–24; T&F 68:1).

Ko e taumu'a fakalūkufua 'a ha faifekau 'oku fakamatala'i 'i he *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* ke "fakaafe'i ha ni'ihiki kehe ke nau ha'u kia Kalaisi 'aki hono tokoni'i kinautolu ke nau tali 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, 'o fakafou 'i he tui kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei, fakatomalá, papitaisó, ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní, pea kātaki 'o a'u ki he ngata'angá."¹

Ko e fatongia toputapu ke malanga'i 'i he mafai, 'a e ongoongolelei mo fakahoko hono ngaahi ouau fakamo'uí ne 'osi ngāue'aki pē ia talu mei he taimi na'e kapusi ai 'a 'Ātama mei he Ngoue ko 'Itēni pea 'e kei hoko atu pē kae 'oua "kuo folofola 'a Sihova Ma'ongo'onga kuo lava 'a e ngāue."²

NGAAHI FIE MA'U KE HOKO KO HA KAU FAIFEKAU MALANGA'AKI 'EKU ONGOONGOLELEI

'Oku ou fie fakamatala'i ha tefito'i fie ma'u 'e nima ki he hoko ko e kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei*.

Fie ma'u #1: 'Oku mahino ki he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 'oku nau ngāue mo fakafofonga'i 'a Sisū Kalaisi.

'Oku 'ilo mo mahino ki he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 'a e taha 'oku nau fakafofonga'i, 'uhinga 'oku nau ngāue aī, mo e me'a ke nau faī. 'Oku ui 'a e kau faifekau taimi kakatō ke nau ngāue mo vahe'i fakalelei ko e kau tamaio'eiki mo e kau fakafofonga 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisi. 'Oku tau fakamo'oni ki Hono huafā pea mo e mo'oni, fakalangi, mo e misiona 'o Sisū Kalaisi ki he pule'anga, fa'ahinga, lea, mo e kakai kotoa pē (vakai, T&F 133:37).

'Oku tau 'ofa he 'Eiki. 'Oku tau tauhi kiate Ia. 'Oku tau muimui 'iate Ia. 'Oku tau fakafofonga'i Ia.

Kuo pau ke hoko 'Ene ngaahi tau-mu'ā ko 'etau ngaahi tau-mu'ā. 'Oku totonu ke hoko e me'a 'oku mahu'inga'ia aī ko e me'a 'oku tau mahu'inga'ia ai. 'Oku totonu ke hoko 'Ene ngāue ko 'etau ngāue. 'Oku totonu ke hoko 'Ene ngaahi fongā ko 'etau ngaahi fongā. 'Oku totonu ke fakautuutu ange 'a e hoko Hono finangalo ko hotau loto.

'I he 'etau hoko ko e kau fakafofonga 'o e Huhu'i, 'oku tau malanga'i leva e ngaahi tefito'i tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'Ene ongoongolelei kuo fakafoki ma'i 'i he faingofua mo e mahinongofua. 'Oku 'ikai ke tau 'oatu ha ngaahi fakakaukau fakafoki'ituitui pe fakamahamahalo. 'Oku tau fakahā mo fakamo'oni'i e mo'oni mahinongofua kuo fakafoki

ma'i 'i he fongā 'a e 'Eiki pea 'i he mālohi 'o Hono Laumālié.

'Oku mahino ki he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* ko e fatongia ke fakafofonga'i 'a e Fakamo'ui pea mo fakamo'oni kiate Iá 'oku 'ikai toe ngata. Kātaki 'o manatu'i ia 'i he me'a kotoa 'okú ke fakakaukau'i, 'i he me'a kotoa 'okú ke faī, pea mo e me'a kotoa 'okú ke fāifeinga ke a'usía, mo fakafofonga'i lelei ia 'i he fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní 'oku mou fengāue-'aki he taimi ní pea fai ma'u ai pē.

Fie ma'u #2: Ko e kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 'oku nau mo'ui taau.

Ko ha fie ma'u mahu'inga pea te toki hoko ko ha faifekau *Malanga'aki*

'Eku Ongoongolelei ke mo'ui taau fakafoki'ituitui 'i he 'ao 'o e Fakamo'ui.

Tuku mu'a ke u lau atu ha fanga ki'i mo'oni mahinongofua 'oku mahino tatau pē mo e anga 'o 'eku 'ilo e fongā.

- Ko e kau fakafofonga kitautolu kuo 'osi fakamafai'i 'o e Huhu'i mo e Fakamo'ui 'o e māmaní.
- Kuo ui kitautolu ke tau fakahā 'Ene ongoongolelei kuo fakafoki mai mo ta'engatā.
- He 'ikai lava 'o 'uli'i kitautolu 'aki e ngaahi me'a 'o e māmaní mo tau kei fakafofonga'i Ia mo ngāue 'aki e mālohí 'i Hono huafā mā'oni'oni.
- He 'ikai ke tau lava 'o tokoni'i e kakai kehé ke nau ikuna'i e nofopōpula 'i he angahalá kapau 'oku tau fihia mo kitautolu 'i he angahalá (vakai, T&F 88:86).
- He 'ikai ke tau lava 'o tokoni'i e kakai kehé ke nau ako ke fakatomala kapau kuo te'eki ai ke tau ako kitautolu ke fakatomala fakalelei mo kakato.
- Te tau toki lava pē 'o fakahā mo malanga 'aki e mālohí, 'i he ngaahi me'a pē 'oku tau fāifeinga ke a'usía.
- Te tau ha'isia 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he 'etau ngaahi holi mā'oni'oni pea mo 'etau mo'ui taau ke hoko ko hano kau fakafofongā.

'Oku 'ikai fie ma'u kitautolu he lolotongā ni ke tau haohaoa. Ka kuo fekau ke tau ma'a mo 'a'eva angatonu he 'ao 'o e Huhu'i 'o 'Isilelí. "Ke ma'a 'a kimoutolu 'oku fua e ipu 'a e 'Eiki" (T&F 38:42).

Ko e fakatomalá ko ha tefito'i mo'oni 'o e 'amanaki lelei mo e fakamo'ui—kae 'ikai ko e fakalotofo'i mo e mole 'o e 'amanakí. 'Oku fakatupu loto-fakatōkilalo mo'oni 'a e fakatomalá—ka 'oku 'ikai fakailifia. Ko e fakatomalá 'oku fie ma'u ma'u pē mo fakafiemālie, lahi mo fakanonga. Ko

e fakatomalá ko ha me'afuaki mahu-
'inga fau 'oku ma'u tu'unga he Faka-
lelei 'a Ia 'oku tau 'ofa, ngāue, mo
muimui Aí.

Tatau ai pē kapau kuó ke fai ha
angahala mamafa, ka kuo pau 'e
lava ke toe fakama'a koe mo ke taau
tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

'Oku 'i ai ha to'u tupu 'oku fie
ma'u ke nau fakatomala kakato. Ko
e taimí 'eni. Kātaki, kātaki, kātaki
'oua te ke fakatoloi 'a e 'aho ho'o
fakatomalá.

'Oku 'i ai ha to'u tupu kuo nau
'osi fakatomala pea 'oku nau hoko
atu ke fakatomala pea 'oku nau fifili
pe kuo nau fai kotoa 'a e ngaahi
me'a 'oku fie ma'u ke tali ai 'e he
'Eikí (vakai, T&F 97:8). Kātaki 'o
manatu 'i, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke
ke ma'a kae 'ikai ke e haohaoa. Ko
e toe ngāue 'a e Laumālie Mā'oni-
'oní 'i ho'o mo'uí ko ha faka'ilonga
mahino ia e fakamolemole 'a e 'Eikí
koe'uhí "'oku 'ikai ke 'afio 'a e Lau-
mālie 'o e 'Eikí 'i he ngaahi tempale
'oku ta'emā'oni'oni'" (Hilamani 4:24).

Pea fakatokanga'i ko ha fatongia ke
"fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē"
(T&F 64:10) kau ai hono fakamole-
mole'i koé.

Ko e kau faifekau *Malanga'aki*
'Eku Ongongolelei ko ha kau ākongā
kinautolu 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí
'oku tauhi fuakava mo talangofua ki
he fekaú. Kātaki 'o manatu ma'u ai
pē kiate Ia pea ke ma'a mo taau ke
fakafofonga 'i Ia.

Fiema'u #3: Ko e kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* 'oku nau mata'ikoloa 'aki e ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá.

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke
mou "mata'ikoloa'aki ma'u ai pē 'i
homou 'atamaí 'a e ngaahi folofola 'o
e mo'uí" (T&F 84:85). Ko hono mata'i-
koloa 'aki e ngaahi folofola 'o e mo'ui
ta'engatá 'oku mahulu hake ia 'i he
ako mo e ako-ma'uloto peé, 'o hangē
ko e "keinanga 'i he [ngaahi] folofola
'a Kalaisí" (2 Nifai 31:20; vakai foki,
2 Nifai 32:3) 'oku mahulu hake ia 'i
he ki'i 'ahi'ahi'i moe ki'i kai ma'ama'á.
'Oku fokotu'u mai 'e he mata'ikoloa-
'akí kiate au ke tokanga mo ngāue,
fekumi mo fakatōkakano, fifili pea
mo lotu, faka'aonga 'i pea mo ako,
fakamahu'inga 'i pea mo fakahounga 'i,
ma'u pea mo fiefia ai.

Manatu ki he ngaahi foha 'o Mō-
saiá—ko ha kau faifekau lelei 'e toko
fā na'e ui ko 'Āmoni, 'Ēlone, 'Ominea,

pea mo Himinai—"kuo nau tupulaki
'o mālohi 'i he 'ilo'i 'o e mo'oní; he
ko e kau tangata fa'a fakakaukau
lelei 'a kinautolu pea kuo nau faka-
totolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá"
('Alamā 17:2).

Na'e mata'ikoloa'aki mo'oni ma'u
ai pē 'e he kau faifekau lototo'á ni 'a
e ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá.
Na'e 'ikai ke nau ta'etokanga pe faka-
hoko 'ata'atā pē ke lava 'a e ako faka-
fo'ituitui mo fakahoa e folofolá. Na'e
tōkakano e 'ilo mo e mahino faka-
laumālié ki honau laumālié, pea na'e
fakapapau 'i e ngaahi tokāteline mo e
ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongo-
lelei 'i honau lotó 'oku mo'oni 'e he
mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'I he'etau hoko ko e kau fakafon-
fonga 'o e Fakamo'uí, 'okú ta ma'u
ai ha fatongia ta'e tuku ke ngāue
faivelenga mo fakatō ki hotau ngaahi
lotó mo 'etau fakakaukau 'a e ngaahi
tefito 'i tokāteline mo e ngaahi tefi-
to 'i mo'oni 'o e ongoongolelei kuo
fakafoki maí, tautautefito mei he Tohi
'a Molomoná. 'I he'etau fai iá, ko e
tāpuaki kuo tala'ofá, 'e hanga 'e he
Laumālie Mā'oni'oni 'o "fakamana-
tu 'i ['akitautolu] 'i he me'a kotoa pē"
(Sione 14:26) mo fakaivia kitautolu
'i he'etau faiako mo fakamo'oní. Ka
'e toki lava pē Laumālié 'o ngāue mo
fou 'iate kitautolu kapau te tau 'oange
ki Ai ha me'a ke ngāue ai. He 'ikai
lava ia 'o tokoni maí ke tau manatu 'i

ha ngaahi me'a kuo te'eki ke tau ako (vakai, 'Alamā 31:5).

'Oku mata'ikoloa 'aki ma'u ai pē 'e he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* 'a e ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engata, 'oku nau falala ki he mālohi 'o e folofolá, pea 'oku nau ma'u 'a e mālohi 'o e folofolá mo kinautolu. Kātaki 'o manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo'ui taau ma'u pē ke fakafongā'i Ia, pea mata'ikoloa 'aki mo falala ki he mālohi 'o e folofolá.

Fiema'u #4: 'Oku mahino ki he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e faiako tu'ukimu'a taha mo mo'oni.

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e mē-mipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá, pea ko e fakamo'oni ia ki he mo'oni kotoa pē mo e faiako tu'ukimu'a mo mo'oni tahá. Ko e ngaahi lēsoni 'oku tau ako'i mo e ngaahi fakamo'oni 'oku tau fai ko hono teuteu'i ia e fiefanongo ke ngāue mo ako 'iate ia pē.

'I ho'omou hoko ko e kau faifekau, ko e taha homou fatongia mahu'inga tahá ke fakaafe'i 'a e kau fiefanongó ke ngāue'aki 'enau tau'atāina totonu ke filí pea ngāue fakatatau mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. Ko hono fakahoko mo tauhi e ngaahi tukupā fakalaumālié, hangē ko e lotua ha fakamo'oni ki he mo'oni, ako mo lotua e Tohi 'a Molomoná, ma'u e ngaahi houalotu 'a e Siasí, mo e tauhi 'o e ngaahi fekaú, 'oku fie ma'u ai e fiefanongó ke tui, mo ngāue, pea mo liliu.

Tatau ai pē pe ko e hā hano lahi 'etau ngāue fakamātoato, he 'ikai ke ta lava 'e kitaua 'o teke pe fakamālohi'i 'a e mo'oni ki he lotu 'o e kau fiefanongó. Ko e me'a pē 'e lava 'e he'etau ngaahi ngāue lelei tahá ko hono 'omi 'a e pōpoaki 'o e mo'oni *ki he* lotó (vakai, 2 Nifai 33:1). Ko e taupotutahá, 'oku fie ma'u 'a e fiefanongó ke ngāue 'i he mā'oni'oni pea

fakaafe'i ai 'a e mo'oni *ki* hono lotó. Ko e founga pē 'eni 'e taha 'e lava ai 'a e kau fekumi mo'oni ki he mo'oni mo e kau ului fo'ou 'o fakatupulaki ha ivi fakalaumālie ke ma'u e talí 'iate kinautolu.

Koe'uhí ko hotau fatongiá ke tokoni'i e kau fiefanongó ke nau ako 'i he tui pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku 'ikai teitei fakataumu'a ai 'a e ngāue ni kia au pea 'oku 'ikai teitei fakataumu'a kia koe. 'Oku fie ma'u ke tau fai e me'a kotoa 'i hotau mālohí ke fakahoko hotau fatongia fakafaipekaú pea mo "unu hake mei he halá" 'i he taimi tatau kae lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o fakahoko hono fatongia toputapú mo ngāue. Ko hono mo'oni, 'i he'eta hoko ko e fakafongā 'o Fakamo'uí ko e hā pē ha me'a 'okú ke fai pe teu fai 'i he 'ilo pau pe fakataumu'a ke tohoaki'i mai e tokangá kiate kita—'i he ngaahi pōpoaki 'oku tau fakahokó, 'i he ngaahi founga 'oku tau faka'aonga'i, pe 'i hotau 'ulungāngá pe fōtungá—ko ha fa'ahinga fōtungā ia 'o e ngāue

fakatēvoló 'okú ne ta'ofi e faiako lelei 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

"Okú ne malanga'aki ia 'i he Laumālie 'o e mo'oni pe 'i he founga kehe? "Pea kapau 'oku fai ia 'i ha founga kehe 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia" (T&F 50:17–18).

Kātaki 'o manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo'ui taau ke fakafongā'i Ia, mata'ikoloa 'aki 'Ene folofolá, pea mo tuku ki he faiako tu'ukimu'a mo mo'oni tahá, ki he Laumālie Mā'oni'oni, ke ne fakamo'oni'i e mo'oni kotoa pē.

Fiema'u #5: 'Oku mahino ki he kau faifekau *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei* 'oku mahulu hake 'a e faiakó 'i he leá mo e fakamatalá.

'I he nofo 'a e Fakamo'uí 'i he Mo'unga 'Ōlivé, na'á Ne fakahā: "Oua na'a mou tomu'a fifili pe fakakaukau ki he me'a te mou lea'akí: ka ko ia 'e foaki kiate kimoutolu 'i he feitu'u la'ā ko iá, ko ia pē te mou lea'akí: he 'oku 'ikai ko kimoutolu 'oku leá, ka ko e Laumālie Mā'oni'oni" (Ma'ake 13:11).

Na'e fakahinohino'i 'e he Fakamo'u'i 'i he ngaahi 'uluaki 'aho 'o e kuonga fakakosipelí ni 'a e kau faifekau ke "fakaava homo ngutu' pea 'e fakafonu ia" (T&F 33:8, 10) pea mo "hiki hake homo le'ó ki he kaka'i ni; lea'aki 'a e ngaahi fakakaukau te u fakahū ki homo lotó, pea 'e 'ikai veuveuki 'a kimoua 'i he 'ao 'o e kaka'i; he 'e foaki kiate kimoua 'i he houa ko iá, 'io, 'i he mōmeniti ko iá, 'a e me'a ke mo lea'aki" (T&F 100:5–6).

'Oku fakamamafa'i 'e he ngaahi folofolá ni ha sīpinga mātu'aki fie ma'u mo mahino ki hono malanga'i mo tokoni'i 'o e kau fiefanongó ke nau 'ilo e mo'oní. 'Oku 'ilo 'e he kau faifekau *Malanga'aki Eku Ongogolelei* 'oku 'ikai ke tau ako'i 'a e ngaahi lesoní; 'oku tau ako'i 'a e kaka'i. 'Oku 'ikai ko ha'atau lau ma'uloto pē pe fakamatala'i e ngaahi pōpoaki ki he ngaahi tefito 'o e ongoongolelei. 'Oku tau fakaafe'i 'a e kau fekumi ki he mo'oní ke nau a'usia tonu e fu'u liliu lahi 'i he lotó. 'Oku mahino kiate kitautolu ko e lea mo e fakamatala 'ata'atā peé 'oku 'ikai ko ha faiako ia.

'Oku kau 'i hono ako'i 'o e ongoongolelei 'i he founa 'a e 'Eiki 'a e mamatá, mo e fakafanongó pea mo e 'iló; ko e ngaahi me'a ia 'oku tomu'a fie ma'u ki ha talanoa. Ko hono fakahokohoko 'o e ngaahi me'a fekau'aki ko 'ení 'oku mahu'inga. Kātaki 'o fakatokanga'i 'oku mu'omu'a 'a e tokanga mo'oní mo e fakafanongó 'i he 'iló pea ko e mamatá, fakafanongó, mo e 'iló 'oku mu'omu'a ia 'i he leá. 'Oku 'ai 'e he'etau faka'aonga'i e ngaahi sīpinga ko 'ení 'a e kau faifekau ke nau 'ilo'i mo ako'i fakatatau mo e ngaahi fiema'u 'a e kau fiefanongó.

'I he'etau mamata, fakafanongo, mo 'iló, 'e lava ke "foaki mai ai kiate [kitautolu] 'i he houa pē ko iá 'a e kongakoa ko ia 'e tufaki atu ki he tangata takitaha" (T&F 84:85)—'a e ngaahi mo'oní

ke fakamamafa'i mo e tali ke 'oange 'a ia te ne feau ha ngaahi fiema'u pau 'a ha fiefanongo. 'E toki lava pe 'i he'etau mamatá, fakafanongó, mo e 'iló, ke tatakí kitautolu 'e he Laumālie ke tau lea'aki mo fai e ngaahi me'a 'e 'aonga taha kiate kinautolu 'oku tau tokoni'i.

Ko e mamatá ko ha teuteu mahu'inga ia ke ma'u e me'afuaki fakalaumālie 'o e 'ilo'iló. Ko e 'ilo'iló ko e sio 'aki ia e mata fakalaumālie mo ongo'i 'aki e lotó—mamata mo ongo'i 'a e loi 'o ha fo'i fakakaukau, ha lelei 'i ha taha kehe, pe tefito'i mo'oní hono hoko 'oku fie ma'u ke tokoni ki he fiefanongó. Ko e 'ilo'iló ko e fanongo'aki ia e telinga fakalaumālie mo ongo'i 'aki e lotó—ke fanongo mo ongo'i e hoha'a 'oku 'ikai lea'aki 'i ha fakamatala pe fehu'i, ha mo'oní 'o ha fakamo'oní pe tokāteline, pe ko e fakamahino mo e nonga 'oku ma'u 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oní'oní.

'Oku ngāue 'a e kau faifekau *Malanga'aki Eku Ongogolelei* 'i he tui pea 'oku fakahinohino 'e he Laumālie ke tokoni ke 'ilo 'e he kau fiefanongó 'a e mo'oní. Kātaki 'o manatu'i ma'u pē Ia; mo'ui taau ke fakafongonga'i Ia; mata'ikolooa 'aki 'Ene folofolá; tuku ke fakamo'oní 'i 'e he Laumālie Mā'oní'oní e mo'oní kotoa pē; pea mamata, fakafanongo, mo 'ilo 'i ho'o fakamo'oní 'i 'a Sīsū Kalaisi ki he kau fekumi mo'oní ki he mo'oní.

TE KE LAVA 'O FAI 'ENI!

Te ke lava 'o lau 'eku pōpoaki mo tui 'e lava e toenga 'o e to'u tupú 'o fai ia pea mo fakahoko e me'a kuó u fakamatala'i. Kae mahalo te ke fakakaukau pe te ke lava 'o fai ia. Kātaki 'o fakafanongo. Te ke lava 'o fai 'eni.

Kapau 'e fai hoku lotó, te u tuku ha ki'i taimi nounou fakafo'ituitui mo kimoutolu takitaha. Te u lululu mo koe, 'omi koe ke ofi ange, vakai ki ho fofongá, mo pehe atu, "Te ke lava 'o fai 'eni! 'Oku 'afio'i 'e he 'Eiki 'okú ke fakafongonga'i mo tauhí, te ke lava 'o fai 'eni. 'Oku ou 'ilo te ke lava 'o fai 'eni. Pea 'i he'eku hoko ko 'Ene tamai-o'eikí, 'oku ou palōmesi atu te ke ma'u 'Ene tokoní. Kātaki 'o manatu'i ma'u pē te ke lava 'o fai 'eni tu'unga He'ene tokoní mo Hono iví!"

'Oku ou 'ofa atu mo lotua 'i ho'o feinga ke a'usia e tu'unga 'oku fie ma'u ke ke a'usí, te ke fakatokanga'i mo tali 'i he tui ki he le'o 'o e 'Eiki mo 'ene fakahinohinó. Te ke toki hoko mo'oní leva ko ha fakafongonga ma'ongonga mo lelei 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu na'e fai 'i he Senitá Ako'anga Fakafaijekau 'i Polovó he 'aho 24 'o Sume 2011.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Malanga'aki Eku Ongogolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaijekau* (2004), 1.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 151.

MALIMALI

pē mo TALAANGE 'IKAI

Fai 'e Hazel Marie Tibule

Na'á ku kau 'i ha ako ngāue 'i ha fa'ahita'u māfana 'e taha 'i ha motu 'i Pikolo (Bicol) he 'Otu Filipainí. Na'e faka'ofa'ofa e hā mai 'a e tahí, pea na'á ku nofo'amanaki ki he pongipongi kotoa pē.

Neongo ia, na'á ku fakatōtōmui 'i he ngaahi efiáfí. Ko e taimi ia 'oku kamata inu ai 'a e kakai 'i he nofo'angá mo fakafiefiá. Na'e lahi e ngaahi fakaafe ki he fa'ahinga fakafiefia peheé, pea na'e pau ke u 'i ai mo hoku kaungā ako ngāué, he 'e ta'efaka'apa'apa ha 'ikai ke te 'i ai.

Ko e 'uluaki fakafiefiá ko ha fakafiefia talitali ia 'o e kau ako ngāue fo'ou. Na'á ku ilifia au ke 'alu ki ai, koe'uhí he na'á ku fakapapau'i te nau 'omi ha inu pea na'e 'ikai ke u fakapapau'i e founa ke fakasítu'a'i aí. Na'á ku telefoni leva ki haku kaungāme'a 'i hoku uooti totonú, peá ne 'omai ha ngaahi fale'i faka'ofa'ofa na'á ne pouaki 'eku lotolahí.

Ko e taimi na'e kamata ai 'a e fakafiefiá, na'a nau 'omai hamau inu, kae, me'amālie, na'e 'ikai ke nau fakamālohi'i kimautolu ke mau inu. Koe'uhí na'e tali 'e hoku kaungā ako ngāué hoku tu'unga ta'e inú, na'e faingofua ange ke u fakafisinga e inu ne foaki hoko maí—kae tālunga ha pō 'e taha. Na'e ha'u 'a e palesiteni 'o e kautahá 'i he lolotonga 'o e taha 'o e ngaahi fakafiefiá. Na'á ne to'oto'o ha fo'i hina *lambanog*

(ko ha inu fakalotofonua na'e ngaohi mei he niú). Taimi nounou pē mei he'ene ha'ú, kuó u fakatokanga'i 'okú ne lingi ha uaine. Hili ia pea pehē mai, "Kuo pau ke ke ako e founa ke inú" peá ne 'oange 'a e ipú ki ha taha 'o e kau ako ngāué. Na'á ne inu vave leva ia.

Na'e kamata ke tā le'o lahi hoku mafú. 'E vavé ni pē ha'aku hoko.

Na'á ku fakasítu'a'i ha ngaahi fakaafe inu, ka ko e palesiteni 'eni ia 'o e kautahá 'okú ne foaki mai ha ipu uaine sióata.

Na'á ku fanafana le'o si'i pē kiate au, "He 'ikai ke u inu ia 'e au." Peá u fakatokanga'i atu 'a e palesiteni 'okú ne mono mai 'a e ipú kiate au. Na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au e me'a ke faí. Na'e sio mai hoku kaungā ako ngāué kiate au, mo tatali ke sio pe ko e hā teu faí. Na'á ku malimali ki he palesiteni peá u pehē le'o si'i ange, "Kātaki, 'oku 'ikai ke u inu."

Na'á ku 'ilo na'e loto mamahi. Na'á ne 'eke pe ko e hā 'oku 'ikai ke u inu aí. Peá u talaange, "Ko e Māmonga au."

Talamai 'e ia, "Kuo te'eki ke u fanongo he tui fakalotu ko iá. 'Oku ongo hangē ha fa'ahinga me'akai." Ne kata e taha kotoa.

Na'á ku malimali mo au, 'o 'ikai koe'uhí ko 'ene fakakatá ka koe'uhí he na'á ku 'ilo na'á ku fai e me'a totonú.

Na'e 'ikai toe 'omi 'e ha taha ha inu kiate au. Ka na'e 'ikai tuku ai 'a e manukí, pea na'a mo hoku ngaahi kaungāme'a 'o'okú. Na'e a'u 'o pehē 'e ha taha 'oku ou loi pea 'oku 'ikai tui ia 'oku 'ikai inu 'a e kāingalotu 'o e Siasí. Na'á ku ongo'i e mafasia 'oku hoko ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he lolotonga 'o e taimi ko 'ení.

Na'e ako'i au 'e he'eku nofo he motu ko iá ha ngaahi lēsoni lahi, 'o 'ikai faka'atamai pē kae toe fakalau-mālie foki. Na'á ku ako ai he 'ikai toe teitei ngata 'a e manukí ia, ka 'e tatakí ma'u pē 'e he Laumālie 'o e 'Eikí koe ke ke fai 'a e me'a 'oku totonú. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Loto Manila, 'Otu Filipainí

Fai 'e 'Eletā
Adrián Ochoa
'O e Kau Fitungofulú

'Okú ke fie ongo'i lelei ange mo lotolahi fakaesino mo fakaeloto? 'E tokoni e fakamālohisino ma'u peé.

Na'á ku lau ki muí ni ha fakakaukau mālie ki he fakamālohisinó. Na'á ku lau ai kapau te ke 'ā hengihengi hake he pongipongí, tui ho vala fakamālohisinó, pea fakakaukau, "Te u tui 'eni, hū ki tu'a 'o luelue, pea kapau te u ongo'i lelei, te u lele," 'oku ngalingali te ke fai ha fakamālohisino lelei ki mu'a peá ke toki fakatokanga'i. 'E lava ha'o ma'u ha palani faingofua hangē ko 'ení ke ke fakatupulaki ai ha 'ulungaanga fakamālohisino lelei ki ho sinó. Ko ha kakai tokolahi, ko e kongā faingata'a tahá ko e kamatá mo e fakahoko ma'u peé. Kapau teke manatu'i, 'oku 'ikai ngata pē 'i hono tāpuaki'i 'e he fakamālohisinó ho sinó ka ko ho 'atamaí mo ho'o fakakaukau foki, 'e tokoni ia ke ke ma'u ai ha holi ke ke mo'ui lelei fakaesino ange. 'I ho'o fakamālohisinó, te ke hoko ko ha taha ivi'ia lahi ange pea ongo'i mālohi, lotolahi, tokanga, pea mo malu.

'Oku ou manatu'i ha talanoa 'o ha ki'i manupuna na'e kamata ke ne fetongi 'aki hono fulufulú ha ngaahi fo'i unufe. Na'e faingofua ke ma'u ha me'akai he founda ko iá, pea na'e fakakaukau 'a e fo'i manupuná 'oku lahi hono fulufulú. Ka 'i he'ene kei hoko atu hono fakafetongi hono fulufulú, na'e kamata ke fiefia 'a e fo'i manupuná 'i he 'ikai fie ma'u ke toe 'ā hengihengi 'o kumi ha ngaahi fo'i unufé. Na'e hekeheka pē 'i hono

punungá he 'ahó kotoa 'o 'ikai ngaue hano uoua. Neongo ia, ne fāifai, kuo anga 'a e fo'i manupuná 'i he me'á ni ka ne fakatokanga'i kuo 'ikai toe lava ia 'o puna koe'uhí kuo 'osi kotoa hono fulufulú.

'E lava ke hoko 'eni ki ha taha pē 'oku tō ki he tauhele 'o e tō'onga mo'ui koví, fakapikopikó pe faka'aonga'i 'o e ngaahi me'a 'okú ne ma'unimaá. 'Oku tau lau 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ko e ngaahi me'á ni 'oku nau "maumau'i. . . 'a ho'o lelei fakatu'asinó, faka'atamaí, fakaelotó, mo fakalaumālié. 'Oku nau maumau'i ho ngaahi vā-fetu'utaki mo e fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á pea holoki ho'o ongo'i 'oku 'i ai ho mahu'ingá. 'Oku nau fakangatangata ho'o malava ke fai pē 'e koe ho'o ngaahi filí."¹ 'Oku tokoni 'a e longomo'uí mo e kai e me'akai totonú ke tau ta'ofi ai e ngaahi 'ulungaanga kovi ko 'ení. Kapau na'e hoko atu pē fo'i manupuná ke puna mo kumi, ne mei 'ikai mole kotoa hono fulufulú. Ko e me'a tatau pē, kapau te tau "ue'i hotau ngaahi uouá" mo fakamālohisino ma'u pē, te tau fakatupulaki ha ivi ke ta'ofi e fakahema 'okú ne uesia mo tukuhifo kitautolú.

Hangē ko e fefa'uhi 'a ha ni'ihí mo e mo'ui lelei fakaesinó, 'oku fefa'uhi mo ha ni'ihí kehe mo e mo'ui lelei fakaelotó. 'E lava ke faingata'a 'a e mo'uí, pea ko ha taimi 'e ni'ihí te

tau ongo'i hoha'a, mafasia, pe ta'e falala ai kiate kita. Ka ke manatu'i 'oku tokoni 'a e fakamālohisinó mo e ngāue mālohí ke tau pukepuke ha tafa'aki 'oku lelei fakatu'asino mo fakaeloto fakatou'osi. 'Oku toe tāpuaki'i foki 'e he tokanga'i ho sinó 'a ho 'atamaí mo tokoni ke ke manatu'i ko e fānau koe 'a e 'Otuá pea te ke lava 'o loto lahi mo fiefia. 'Oku fehokotaki kotoa 'etau ngaahi tafa'aki fakaelotó, fakatu'asinó, mo fakalaumālié. 'Oku ako'i 'e he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*: "Oku mahu'inga foki mo ho'o mo'ui lelei fakaelotó pea te ne ala uesia ho'o lelei fakalaumālie mo fakatu'asinó. Ko e siva e 'amanaki mo e loto mamahí ko e kongā pē ia 'o e mo'ui fakamatelié. Neongo ia, kapau kuo fuoloa mai ha'o ongo'i lotomamahi, 'ikai ha toe 'amanaki, loto mo'ua, pe ongo'i mafasia, talanoa mo kumi tokoni mei ho'o mātu'á pea mo ho'o pīsopé."²

Ko e hā 'oku tau ma'u ai ha kakai 'oku tau feohi 'oku hangē 'oku nau iviivi mo fiefia angé? Ko e taha e ngaahi tefito'i 'uhingá ko e ngaahi 'ulungāngá. Kapau te tau vakai ki hotau sinó mei ha tafa'aki fakalaumālie mo mahino ko "ha tempale, ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá," te tau 'ofa ai mo tauhi ia ke toputapu.³

'Oku 'uhinga kiate au 'a e *toputapú* ko e ma'a, fafanga'i, mo mālohi. Ko e taha e ngaahi founda 'oku tokoni

ai e Tamai Hēvaní ke tau tauhi hotau sinó ke toputapú ko hono foaki mai 'e Lea 'o e Potó. 'Oku fakamatala 'e he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*: "I ho'ó talangofua ki he [Lea 'o e Potó], te ke tau'atāina ai mei he ngaahi ma'unimā fakatu'utāmakí peá ke mapule'i ho'ó mo'uí. 'Okú ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o ha sino mo'ui lelei, 'atamai 'ā'ā, pea mo e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Te ke mateuteu ke ngāue ma'á e 'Eikí. 'Oua na'á ke teitei tuku 'a Sētane pe ko e ni'ihī kehé ke nau kākaa'i koe ke ke fakakaukau ai te ke fiefia ange 'i hono maumau'i e Lea 'o e Potó, 'e manakoa ange koe, pe hā faka'ofó'ofa ange."⁴ 'I ho'ó muimui 'i he Lea 'o e Potó, manatu'i ko ho'ó tauhi fakatou'osi ho sinó mo ho 'atamai pea 'okú ne fakatā ai koe ke ke "ma'u 'a e potó mo e

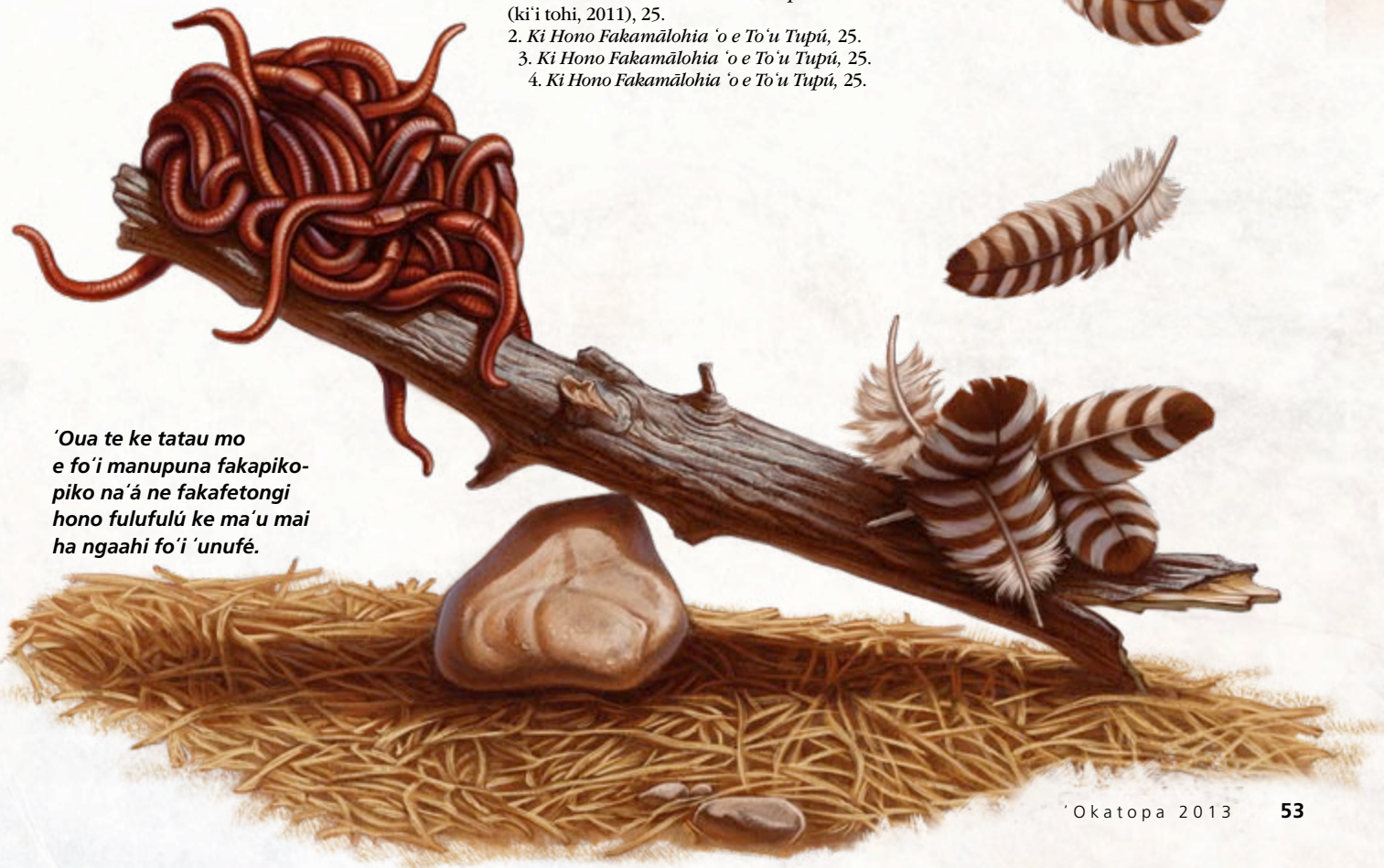
ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e 'iló" (T&F 89:19).

Tui ho sū tenisí pea ngāue kae 'oua te ke hoko ko ha fo'i manupuna fakapikopiko 'oku fakafetongi hono fulufulú. Fakamālohisino ma'u pē. Kau 'i he sipoti 'okú ke manako taha aí pe fakakaungāme'a mo kinautolu te ke lava 'o lele pe fai ha ngaahi 'ekitivití fakatupulaki fakatahá. 'I ho'ó fai e ngaahi me'a fakatu'asinó, 'oku 'ikai ngata pē 'i ho'ó fakamālohisino'i ho sinó ka ko ho 'atamai foki. 'Oku toe fakamālohia 'e he fakamālohisino 'a e mo'ui lelei fakaelotó. Manatu'i ko e me'a mahu'inga tahá 'oku 'ikai ko e vavé pe ko ho natula sipotí—ko ho'ó fakahoko ma'u peé. 'I ho'ó fakamālohisino ma'u peé, he 'ikai ngata pē 'i ho'ó fiefiá ka te ke mālohi, mo'ui lelei, mo poto ange foki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (ki'i tohi, 2011), 25.
2. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 25.
3. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 25.
4. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 25.

'Oua te ke tatau mo e fo'i manupuna fakapikopiko na'á ne fakafetongi hono fulufulú ke ma'u mai ha ngaahi fo'i 'unufé.

MOLOMOLO Muiva'e 'IATE IA

Ko e hoko 'o tatau mo e Fakamo'uí ko ha ngāue māmālie, 'i he mo'uí kotoa, pea te ke lava 'o kamata 'aki ha'ó fai ha fanga ki'i sitepu iiki 'i he 'aho kotoa pē.

Fai 'e Melissa Zenteno

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘O ku pou pou i kitautolu 'e he folofolá ke tau hoko 'o tatau mo Sisū Kalaisi mo “eve'eva 'o hangē ko 'ene 'eve'eva 'a'aná” (1 Sione 2:6). Ka ko hono fai 'o e 'uluaki sitepú 'e lava 'o faingata'a—tautaufito ki he taimi 'oku 'ikai ke ke 'ilo ai e founga ke kamata aí.

Te ke ma'u ha tokoni 'i he *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleléi*: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafai'ekau. Mahalo te ke fakakaukau ko ha tohi fakahinohino pē ia ki he kau faifekau taimi kakató, ka ko ha me'angāue lelei mo'oni ia 'e lava 'o tokoni atu ke ke kamata 'i ho'o taumu'a ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí. 'Oku fokotu'utu'u 'a e vahe 6 ke tokoni atu ke mahino mo ke faka'aonga 'i ha ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisi mahino 'e hiva.

Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni ki he anga hono ngāue'aki 'o e *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleléi* mo e ngaahi folofolá 'i ho'o feinga ke fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisi:

- Ke kamata, 'alu ki he 'Ekitiviti ki he 'Ulu-ngāngá 'i he ngata'anga 'o e vahe 6 he *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleléi* (peesí 150). 'E lava 'a e 'ekitiviti ni 'o tokoni ke ke fakafuofua 'i pe ko e fē 'a e ngaahi

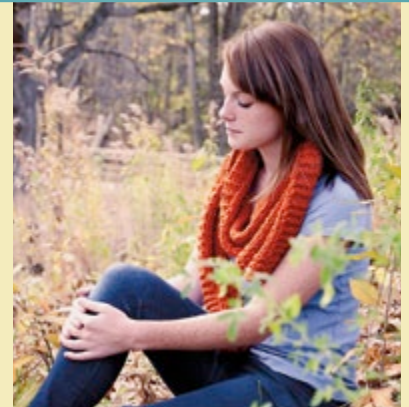

NGAAHI LĒSONI 'O E SĀPATĒ

Tefito 'o e Māhina Nī:
Hoko 'o Anga Faka-
Kalaisi Lahi Ange

KAU 'I HE TALANOÁ

“Okatopá, te mou ako ai ki he founa ke mou anga faka-Kalaisi ange aí (kapau 'oku ma'u 'e homou uóti pe koló 'a e ngaahi lēsoni fo'ou 'i ho'omou lea fakafonuá). Hili ho'o lau e fakamatala ko 'ení, fili 'i he fa'a lotu e 'ulungaanga ke ke ngāue ai he uike pe māhina ko 'ení. Te ke lava 'o fokotu'u ha taumu'a pea toki fakafuofua 'i ho'o fakalalakaká. Hangē ko 'ení, na'á ke anga'ofa lahi talangofua, pe fa'a kātaki lahi ange? Na'e tokoni fēfē ho'o taumu'a ke anga faka-Kalaisi lahi angé ke ke ikuna 'i e ngaahi faingata'á? Fakakaukau ke vahevahe ho'o a'usiá mo e to'u tupu kehé pe mo homou fāmilí.

'ulungaanga 'oku lolotonga hoko ko ho mālohinga fakalaumālié mo ia 'oku fie ma'u ke ke ngāue ki aí.

- 'I he 'osi 'a e 'ekitivitií, fili 'i he fa'a lotu ha 'ulungaanga ke ke tokanga taha ki ai. Fakakaukau ke ke lau e kongá 'i he vahe 6 fekau'aki mo e 'ulungāngá.
- Fokotu'u ha ngaahi taumu'a pau mo lava ke fuatautau, 'e tokoni atu ke ke fakatupulaki 'a e 'ulungaanga ko 'ení. Tuku hao taimi ke ke ngāue 'i ai ho'o taumu'á. Hili ia pea vakai 'i ho'o fakalalakaká. Hangē ko 'ení, kapau 'okú ke feinga ke 'ofa lahi ange, te ke lava 'o fokotu'u ha taumu'a ke fai ha ngaahi lea lelei fekau'aki mo ho tokouá pe tuofefiné, tu'o tolu i he 'aho takitaha 'o e uiké. 'I he 'osi 'a e uiké, te ke vakai 'i e ola e me'a ne ke fai mo ho'o taumu'á pea fai ha liliu 'e tokoni ke hoko atu ho'o fakalalakaká.
- 'Oku 'omai 'e he *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleléi* ha ngaahi potufolofola ke ako fakataha mo e 'ulungaanga takitaha. Te ke ako 'i he fa'a lotu 'a e ngaahi potufolofola kuo lisi atú mo hiki e ngaahi ongo 'okú ke ma'u 'i ho'o lau.

- Kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni 'i hono fakatupulaki ha anga faka-Kalaisi. Kole ha tokoni mahino hangē ko e, “Alo'ofa 'o foaki mai ha ivi ke u ikuna 'i 'eku lotu 'itá 'i he taimi 'oku 'ave ai 'e hoku ngaahi tokouá 'eku 'ū me'á.” Ko e mahino ange ho'o ngaahi lotú, ko e faingofua ange ia ke ke fakatokanga 'i e ngaahi tali 'a e 'Eikí.

Ko e hoko 'o tatau mo hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, ko ha ngāue ia 'oku māmālie mo ha me'a 'oku fai 'i he mo'uí kotoa. 'I he taimi 'e ni'ihí 'oku ngali faingata'a ange ia 'i he kalasi fisiki he akó. 'Oua na'a siva ho 'amanakí. 'Oku tala'ofa mai e 'Eikí: “Pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko íá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohoa'” (T&F 50:24). Ko e taimi 'oku tau ma'u ai, ako, mo faka'aonga 'i e māmá mo e mo'oní mo hokohoko atu ke muimui he 'Otuá 'i he 'ahó takitahá, 'e lava 'o fakapapau 'i mai te tau hoko 'o tatau ange mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. ■

NGAAHI NGĀUE FAKA'AHÓ

Ko e fanga ki'i ngāue iiki faka'ahó ko e ngaahi tu'unga ia 'i he halá ke tatau ange ai mo hotau Fakamo'ui. Fakakaukau 'i e ngaahi 'ekitivitií makehe ko 'ení ke tokoni atu 'i ho'o fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisí:

- Lau e ngaahi potufolofola 'oku hiki atu he Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi tefitó pe Fakahinohino ki he Folofolá 'oku fekau'aki mo e 'ulungaanga 'okú ke feinga ke fakatupulakí.
- Lotua faka'aho ha lotu holi ke liliu pea mo ha ivi ke fakalalakaka.
- Hiki ha tohinoa ke lekooti ai ho'o fakalalakaká.
- Talanoa ki ho'o mātu'á. 'Ai ke na 'ilo ho'o ngaahi taumu'á ke na lava 'o tokoni.

“Ko e hā te u lea ‘aki ki he kakai te‘eki siasi ‘oku nau fehu‘i mai pe ko e hā e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke mo‘ui ‘aki ai ‘e he kāingalotu ‘e ni‘ihi ‘o e Siasí ‘a ‘etau ngaahi tu‘unga mo‘ui totonú?”

Elelei ka mo‘ui kakato ‘aki ‘e he mē-mipa kotoa ‘o e Siasí e ongoongoleléi. He ‘ikai ngata pē ‘i ha‘anau ma‘u ha ngaahi tāpuaki lahi ange ‘i he‘enau mo‘uí ka te nau toe hoko foki ko ha sī-pinga ma‘ongo‘onga kiate kinautolu ‘oku nau feohí. Ka ‘oku tau kei matelie pē, pea ‘oku tau tōnounou kotoa ‘i ha ngaahi me‘a. Ko e tefito‘i ‘uhinga ‘oku mo‘ui kakato ‘aki ai ‘e ha ni‘ihi ‘a e ongoongoleléi ‘i he toengá he ‘oku tau ‘i ha ngaahi tu‘unga kehekehe ‘i he‘etau uluí pea ‘i he mālohi ‘o ‘etau ngaahi fakamo‘oní. ‘Oku kehekehe hotau ngaahi ‘ahi‘ahí mo ‘etau ngaahi ma‘u‘anga tokoní pea mo e kakai ke tokoni maí.

Mahalo he ‘ikai mahino ki he kakai te‘eki Siasí ‘a e ngaahi fo‘i lea hangē ko e “uluí” mo e “fakamo‘oní,” ka ‘e mahino kiate kinautolu ‘e lava ‘a e tangata takitaha ‘o fili e founa ke mo‘ui aí. Te ke lava ‘o fakamatala ange na‘e fakataumu‘a e Tamai Hēvaní ke pehē. Na‘á Ne foaki mai ‘etau tau‘atāina ke filí ke tau lava ‘o tupulaki fakalaumālie ‘i he‘etau fili e totonú. Ka na‘e toe ‘afio‘i foki ‘e he Tamai Hēvaní ko e taha kotoa pē—tuku kehe pē ‘a Sisū Kalaisi—te ne fai ha ngaahi fehālaaki, ko ia na‘á Ne ‘omi ai ha Fakamo‘ui ma‘atautolu. Koe‘uhí ko e Fakaleléi, te tau lava leva ‘o fakatomala, fakamole-mole‘i, ako mei he‘etau ngaahi fehālákí, pea mo hoko atu ‘i he mo‘uí.

Te ke lava foki ‘o fakamatala ‘oku ‘ikai ke tau fakamāu‘i kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau muimui ki he ngaahi tu‘unga mo‘ui totonu ‘o e Siasí. Ka, ‘oku tau feinga ke tokoni‘i kinautolu, ma‘u ha mahino kiate kinautolu, pea mo kātékina kinautolu. Neongo ‘oku ‘ikai ke tau fakaoleole‘i ‘a e angahalá, ‘oku ‘ikai ke tau tukuaki‘i ‘a e taha faiangahalá (vakai, Sione 8:11). ‘Oku kei ‘atā pē ‘a e fakatomalá kiate kitautolu kotoa.

Fekumi ‘i he Ngaahi Folofolá

‘E lava ke ma‘u ‘a e tali ki he fehu‘i ‘i he ngaahi potufolofolá. Ko e taimi ‘oku ‘ikai tauhi ai ‘e he kakai ‘a e ngaahi fekaú, ‘oku totonu ke tau faka‘ehi‘ehi mei he loto fakamāu (vakai, Mātiu 7:1). ‘Oku pehē ‘e he Loma 3:23, “He kuo faiangahala kotoa pē, pea tōmui ‘i he fakamālō mei he ‘Otuá.” Neongo ia, ‘oku mo‘oni, ‘oku totonu ke feinga ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ke nau talangofua.

Metisoni M., ta‘u 13, Tekisisí, USA

Ako‘i fekau‘aki mo e Fakaleléi

Ko e taimi ‘oku lea ‘aki ai ‘e he kakai ha ngaahi me‘a hangē ko íá, ‘oku ‘ikai ke u fakamāu‘i e mēmipa ‘oku ‘ikai muimui he ngaahi tu‘utu-uní, ka ‘oku ou faka‘aonga‘i ia ko ha faingamālie ke ako‘i fekau‘aki mo e Fakaleléi. ‘Oku ou talaange kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘etau hoko ko e Kau Māmongá ‘oku tau haohaoa pea ‘oku tau ma‘u ‘a e Fakaleléi koe‘uhí ke tau lava ‘o fakatomala mei he‘etau ngaahi angahalá mo fakaleléi‘i e ngaahi fehālaaki ko íá. ‘Oku fa‘a fakaava ‘e he me‘á ni ha matapā ki ha ngaahi fehu‘i lahi ange.

Seiti, ta‘u 16, ‘Olikoni, USA

‘Oku Ako‘i Kitautolu ‘e he Siasí ke Tau Failelei

‘Oku tatau e kāingalotu ‘o e Siasí mo e taha kehe kotoa pē ‘o foua e ngaahi faingata‘á mo e ngaahi ‘ahi‘ahí. ‘Oku tau ma‘u kotoa ha ngaahi vaivai‘anga, ka ‘oku ‘ikai ‘uhinga ai ia ‘oku ‘ikai mo‘oni e Siasí ko ‘eni. Ko e Siasí ‘eni ‘o Sisū Kalaisí, ‘okú ne tokoni‘i ‘a e kakai ke nau ‘ilo ‘a e ongoongolelei mo‘oní mo ma‘u ‘a e hakeaki‘i. Ko e tangata fakakakanó

'oku talangata'a ki he ngaahi fekaú (vakai, Mōsaia 3:19), pea 'oku 'ikai ko ha fo'ui ia 'o e Siasí. 'Oku ako'i kitautolu 'e he Siasí ke tau fai e ngaahi ngāue lelei. Ka 'oku tau takitaha fai kotoa pē ha fili.

Lavinia S., ta'u 19, Pulakani, 'Otu Filipaini

Ko e Ngaahi Tu'unga Mo'uí ke Tau Lelei Ai

Na'e ongo mo'oni kiate au e fehu'í ni koe'uhí he 'oku ou 'ilo ha ni'ihí ne nau fai ha ngaahi fili na'á ne 'ave ai kinautolu mei he ongoongolelei.

'Oku foaki mai 'e he 'Eikí e ngaahi fekaú ke tau fiefia pea mo "fakahoko 'a e mo'ui ta'efa'amate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39). 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tau toe foki ange kiate Ia; neongo ia, 'oku finangalo ke tau fai 'e kitautolu 'a 'etau filí. Ko e 'uhinga ia 'oku 'i ai ai ha ni'ihí 'oku 'ikai ke nau mo'ui 'aki 'etau ngaahi tu'unga mo'ui totonú. 'Oku tokoni'i fakafo'ituitui au 'e he ngaahi tu'unga mo'ui totonú koe'uhí he 'oku ou 'ilo kuo 'osi foaki mai 'e he Tamai Hēvaní kinautolu kiate au ke u lava 'o toe foki 'o nofo mo Ia mo fiefia. Ko e fakamo'oni kinautolu 'o 'Ene 'ofa kiate aú.

Mōkeini D., ta'u 18, Languitou-Lusiloni, Falanisē

Lotua Kinautolu mo 'A'ahi Kiate Kinautolu

Mahalo 'oku 'ikai ke ma'u 'e he kā-ingalotu 'oku 'ikai ke nau mo'ui 'aki 'etau ngaahi tu'unga mo'ui totonú ha fakamo'oni 'oku fakatefito 'ia Sisū Kalaisi. 'Oku totonu ke tau lotua kinautolu, mo feinga ke ma'u e fakahinohino 'a e Laumālié pea te nau lava leva 'o ma'u ha'anau fakamo'oni. 'Oku totonu ke tau 'a'ahi ki he kakai ko 'ení mo tokoni'i kinautolu ke nau omi kia Kalaisi.

'Onitulei C., ta'u 13, Lima, Pelū

Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga

'Oku mātu'aki mahu-'inga 'a e Siasí ni ke ne tokoni'i ke tau fakahoko e ngaahi fekau 'a 'etau Tamai Hēvaní pea toe nofo fakataha mo Ia. Ka 'oku 'ikai 'uhinga e 'osi kau 'a ha taha ia ki he Siasí 'e hoko ma'u ai pē ko ha taha lelei.

Vakai ki hotau māmaní he 'ahó ni, fonu 'i he angahalá mo e ngaahi angahala palakuú, neongo 'oku fakafonu 'aki e māmaní ha kakai ne nau fili 'i he mo'ui ki mu'a 'i he māmaní ke muimui 'ia Sisū Kalaisi. Te u pehē ko e me'a lelei taha te tau lava 'o faí ke tā ha sīpinga ma'a hotau ngaahi kaungāme'á.

Kāteni S., ta'u 15, 'Iutā, USA

Mo'ui'aki 'Etau Ngaahi Tu'unga Mo'ui Totonú

'Oku 'i ai ha kakai 'oku lí'oa pe si'i ange 'enau lí'oa, 'o tatau mo ha toe fa'ahinga kautaha pe tui fakalotu kehe pē. Kuo pau pē ke tau mo'ui'aki 'etau ngaahi tu'unga mo'ui totonú ki he lelei taha te tau lavá pea faka'ā-naua mo lotu 'e pehē mo e toengá.

Māleni S., ta'u 16, 'Alesona, USA

VAKAI KI HE NI'IHI KEHÉ 'I HE TU'UNGA TE NAU A'USIÁ

"'Oku 'i ai hotau fatongia ke 'oua na'a

tau vakai ki he kakai 'i he tu'unga 'oku nau 'i aí, ka 'i he tu'unga te nau ala a'usiá. 'Oku ou kōlenga atu ke mou fakakaukau kiate kinautolu he foungá ni."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Vakai ki he Ni'ihí Kehé 'i he Tu'unga Te Nau A'usiá," Liahona, Nōvema 2012, 70.

FEHU' I KA HOKO MAÍ

"'Oku ou feinga ke mapule'i 'eku fakakaukau, ka 'oku lahi fau e ngaahi 'ahi'ahí. 'E anga fēfē ha'aku ma'u ha ngaahi fakakaukau 'oku ma'a ange?"

'Omai ho'o talí ki mu'a he 'aho 15 'o Nōvemá pea, kapau te ke fie ma'u, 'omi mo ha tā 'oku 'ata lelei ki he liahona@ldschurch.org pe meili ki he tu'asila he peesi 3.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeili pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakatō, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeili) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

Fai 'e 'Eletā
C. Scott Grow
'O e Kau
Fitungofulú

Ko hono tokoni'i koe ke ke fakatomalá ko ha kongā mahú'inga ia 'o e fatongia 'o e pīsopé. 'E fakahā atu ho konisēnisí 'a e taimi 'oku fie ma'u ai ke ke talanoa mo iá.

Mahalo te ke fifili pe ko e hā 'oku ako'i ai koe ke ke vetehia ki ho'o pīsopé pe palesitēni fakakoló 'i he taimi kuó ke fai ai ha ngaahi angahala mamafá. Mahalo te ke pehē pē loto pē, "Oku 'ikai koā ko e fakatomalá ko ha me'a fakafō'ituitui pē 'iate au mo e 'Eiki? Kapau 'e tuku hoku 'ulungaanga 'oku halá mo vete ia ki he 'Otuá, ko e hā e 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke u toe talanoa mo 'eku pīsopé?"

Ko e hā ko e Pīsopé ai pē Kae 'ikai ko ha Toe Taha Kehé?

'Oku ongo'i fiamālie ange ha to'u tupu tokolahi ke vete 'enau ngaahi fehālāki ki he'enau mātu'á pe kau taki 'o e to'u tupú. Neongo 'e lava ke fai atu 'e ho'omou mātu'á mo e kau takí e poupu mo e fale'i 'oku fie ma'u, ka kuo 'osi fakahā 'e he 'Eiki ko e pīsopé ko e fakamaau totonu ia 'i 'Isilelí (vakai, T&F 107:72, 74). 'Oku 'a'ana 'a e fatongia ke fakafuofua 'i 'a e tu'unga mo'ui taau 'a e kāingalotu hono uōtí. 'Oku 'i ai e totonu 'a e pīsopé tu'unga 'i hono fakanofó mo 'ene mo'ui mā'oní'oní, ki ha fakahā mei he Laumālie Mā'oní'oní fekau'aki mo e kāingalotu hono uōtí, kau ai koe.

'E lava 'a e pīsopé 'o tokoni'i koe he lolotonga ho'o fakatomalá, 'i ha ngaahi founda he 'ikai ke lava

KO E HĀ HONO 'UHINGA PE KO E HĀ 'OKU FIE MA'U AI KE U **VETEHIA** KI HE 'EKU PĪSOPÉ?

'e ho'o mātu'á pe kau taki kehé ke 'oatu. Kapau 'oku mamafa fe'unga 'a e angahalá, te ne ala fakafuofua 'i ho ngaahi faingamālie 'i he Siasí 'e fakangatangatá. Hangē ko 'ení, te ne lava 'o kole atu ke 'oua te ke toe ma'u 'a e sākalamēnití pe faka'aonga 'i e lakanga fakataula'eiki 'i ha vaha'a taimi, ko ha kongā ia ho'o fakatomalá. 'E ngāue mo koe mo fakafuofua 'i e taimi kuó ke mo'ui taau ai ke toe fakahoko e ngaahi ngāue toputapu ko iá.

'E fale'i koe 'e ho'o pīsopé 'i he me'a ke ke fai ke fakamālohia ai ho'o malava ke teke'i e 'ahi'ahi. Te ne ala poupu 'i koe ke ke ako ha tefito'i tokāteline, hangē ko e fakatomalá,

pea vahevahe mo ia e me'a ne ke akó. Te ne ala kole atu ke ke talanoa mo ia he uike kotoa pē ke lipooti e anga ho'o feinga ke mavahe mei he ngaahi tu'unga fakatauelé.

Ko e Fē Taimi 'Oku Totonu ke u Talanoa ai Mo Iá?

Mahalo te ke fakakaukau, "'Oku ongo tonu kotoa ia, ka te u lava fēfē 'o 'ilo 'oku mamafa fe'unga e me'a na'á ku faí pea 'oku fie ma'u ke u talanoa mo e pīsopé?" Ko e tali nounou ki ai: "'E fakahā atu ho konisēnisí kiate koe." Ko e taimi te ke ongo'i ai e mamahi 'o e konisēnisí, ngāue leva he taimi pē ko iá (vakai, 'Alamā 34:31-34).

Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimani fekau'aki mo e fakatomalá, "Oku 'ikai te u lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku mou lava ai 'o fai-angahalá; he 'oku lahi ha ngaahi hala mo ha ngaahi founa kehekehe, 'io, 'oku pehē fau honau lahí, 'oku 'ikai te u fa'a lau ia" (Mōsaia 4:29). Ko ia, tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e tokoni atu 'i ho'o fai e fili ko iá, kae 'ikai ke 'oatu ha lisi fakaikiiki 'o e ngaahi me'a kuo pau ke ke vete ki ho'o pīsopé.

Ko e hā 'Oku Fie Ma'u ke u Veté?

'Oku ou 'ilo ne ke feinga ke talangofua, kae mahalo ne ke fai ha ngaahi fehālaaki—'o a'u ki ha ngaahi fehālaaki lalahi. Ko e lahi taha 'o e ngaahi fehālaaki 'oku fai 'e he kakaí 'e lava pe ke fakalelei'i 'i he lotu fakafo'i-tuituí mo e fakatomala fakamātoató. Ka 'oku 'i ai ha ngaahi fehālaaki 'e ni'ihí, tautautefito ki he ngaahi me'a fekau'aki mo e anga'ulí, 'oku fie ma'u ke fai ai ha vetehia ki he pīsopé ki mu'a peá ke toki ma'u e fakamolemole 'a e 'Eikí.

'I ho'o fakakaukau ki he ngaahi fehālaaki kuó ke faí, mahalo te ke ongo'i halaia, lotu hoha'a, 'ikai fiefia, pea mo lotomamahi. Kapau 'okú ke foua ha taha 'o e ngaahi ongo ko 'ení, pea mahalo 'oku fie ma'u ke ke tala-noa mo ho'o pīsopé kau ki he ngaahi fehālaaki ko iá.

'Oua te ke feinga ke kumi tuli tonuhia pe kumi 'uhinga. Mahalo 'okú ke fakakaukau, "E fu'u fakamā ke fakahā ki he pīsopé 'a e me'a ne u faí. 'Oku fakakaukau ia ko ha taha lelei ange au he tu'unga ko iá. 'E 'ohovale kapau te u talaange e me'a na'á ku faí. He 'ikai toe sai'ia ia 'iate au."

'Oku ou palōmesi atu he 'ikai te ne tukuhifo koe. 'I he'ene hoko ko e tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'e anga'ofa mo lotu mahino 'i he'ene fakafanongo kiate koé. Pea te ne toki tokoni'i koe 'i he founa 'o e fakatomalá. Ko e talafekau ia 'a e 'Eikí ke tokoni'i koe ke ke ma'a tu'unga he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

Kuo folofola 'a e 'Eikí, "Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia pea ko au ko e 'Eikí 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai."

"Te mou 'ilo 'i he me'á ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li'aki ia" (T&F 58:42–43).

Ko e taimi 'okú ke vete ai mo si'aki ho'o ngaahi angahalá, 'e fakamolemole'i koe 'e he 'Eikí. He 'ikai ke ke toe ha 'isia kiate Ia 'i he ngaahi angahala ko iá 'i he hokosia e taimi ke fakamāu'i ai koé.

Fēfē Kapau He 'Ikai ke u Vetehia?

Taimi 'e ni'ihí 'e hanga 'e ha taha 'o ta'ofi 'ene faihalá kae 'ikai pē vetehia ia ki he'ene pīsopé, 'i he taimi 'oku fie ma'u aí. Ko hono nunu'á, 'e kei fuesia tokotaha pē 'e he taha ko iá e mafasia 'o e angahalá, kae 'ikai tuku ki he Fakamo'uí ke Ne to'o atu e kavengá.

Tuku ke u 'oatu ha sīpinga. 'I ha efiafi 'e taha he ngaahi ta'u si'i kuo hili, na'á ku 'initaviu ai ha kakai lalahi ke fakafo'ou 'enau lekomeni tempalé. Na'e hū mai ha fefine ta'u tolungofulu tupu ke 'initaviu. Na'e 'osi mali 'i he tempalé mo mālohi he Siasí 'i he'ene mo'uí kotoa.

Na'á ku ongo'i ha mamahi lahi 'i hono laumālie. 'I he hoko atu 'o e 'initaviu, na'á ku ma'u ha ongo

fakalaumālie. Na'á ku pehē ange ki ai, "Fefine, 'oku ou ma'u ha ongo na'á ke fai ha fehālaaki lahi 'i ho'o kei ta'u hongofulu tupú 'oku te'eki ke ke vete ki ha taki lakanga fakataula'eiki. Te ke fie fakamatala mai ia kiate au?"

Na'e kamata leva ke tangi. Na'á ne talamai 'oku mo'oni, ka na'á ne ongo'i ma'u pē 'oku fu'u mā ke ne vete ki ha pīsope. 'I he'ene vete 'a e me'a na'á ne fakahokó, na'á ne fakamatala mai ha fakaikiiki fe'unga ke u lava ai 'o fakafuofua 'i 'ene mo'ui tāú.

Na'e faka'ilonga 'i he'ene vete 'o 'ene angahalá ki he taki lakanga fakataula'eiki 'a e ngata'anga 'o 'ene fakatomalá kae 'ikai ko ha kamata'anga. Kuó ne fuesia ta'e totonu 'a e kavenga mo e mamahi 'o e angahala ko iá 'i ha ta'u 'e 30 tupu.

Ka koe'uhí kuó ne fakakakato 'a e sitepu faka'osi 'o e fakatomalá, na'e tafi'i atu leva 'ene ongo'i halaia. 'Oku ou fa'a sio ki ai 'i he hili 'o e pō ko ia 'o e 'initaviu. Na'e malama hono fofongá, pea na'e fiefia.

'Oku ou fie ma'u ke mou 'ilo 'oku 'ikai ke u toe manatu 'i hono hingoa. 'E lava ke to'o 'e he 'Eikí 'a e fa'ahinga manatu peheé mei he kau pīsopé. Ko e me'a pē 'oku ou manatu 'i na'e hu'i atu 'a e ongo'i halaia na'e fuesia 'e ha fefine ta'u tolungofulu tupu 'i ha ngaahi ta'u lahi 'aupito tu'unga he'ene vetehia ki he taki lakanga fakataula'eiki.

Kātaki 'o 'oua na'á ke fai e fehālaaki ko iá. Kapau 'okú ke ongo'i halaia ka 'oku 'ikai ke ke fakapapau 'i pe 'oku fie ma'u ke ke vete ia ki ho'o pīsopé, 'alu ke mo talanoa. Tuku ke tokoni atu. 'Oua te ke tuku ke ke fuesia ha kavenga ta'e totonu pehē 'i ho'o mo'uí, 'a ia te ne 'ai ke ke ongo'i

mamahí. 'E to'o atu 'e he 'Eikí 'a e kavenga ko iá mei ho laumálié 'i ho'o vete ki he pīsopé pea mo ho'o fakatomalá (vakai, 'Īsaia 1:18).

Ko e Hā 'Oku Fie Ma'u ai Ke u Fakatomalá?

Na'e totongi 'e Sīsū Kalaisi ki he ngaahi angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'i He'ene feilaulau fakaleleí. 'Okú Ne fakaafe'i koe ke ke fakatomala pea ta'ofi ha toe mamahi mo ha faingata'a ia kehe. "Fakatomala, telia . . . na'a lahi 'aupito 'a ho'o ngaahi mamahí—'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u fakamamahi faú, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u lahi fakamanavaheé, 'io, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono faingata'a ke kātaki'í.

"He vakai, ko au, ko e 'Otuá, kuó u kātaki'i 'a e ngaahi me'á ni ma'á e kakai kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala;

"Ka 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi 'o hangē pē ko au. . . .

"Ko ia, 'oku ou toe fekau kiate koe

ke ke fakatomala, . . . pea ke ke vete 'a ho'o ngaahi angahalá, telia na'á ke mamahi'ia 'i he ngaahi tau-tea ko 'eni 'a ia kuó u lau ki aí" (T&F 19:15–17, 20).

'Oku ou fakamo'oni kuo 'osi totongi 'e Sīsū Kalaisi 'i He'ene mamahí, 'a 'etau ngaahi angahalá. 'E lava 'o fakamolemole'i koe kapau te ke fakatomala. 'Oua te ke feinga ke totongi ho'o ngaahi angahalá 'iate koe pē. He 'ikai lava 'e ha fa'ahinga lahi 'o ho'o mamahí 'o huhu'i koe; 'oku toki tu'unga pē he Fakaleleí ha'o ma'u ha fakamolemole.

'Ofa te mou tui kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakaleleí. 'Oku ou fakamo'oni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi te ke ma'a tu'unga 'i he fakatomalá, kau ai mo e vetehia ki ho'o pīsopé 'o ka fie ma'u. 'Ikai ngata ai, te ke lava 'i he 'alo-'ofa 'a e Fakamo'uí—'i Hono mālohi fakatau'atāinā—ke fakamālohia ho ivi ke teke'i e 'ahi'ahí 'i he kaha'ú. Pea te ke ma'u ai ha nonga 'i ho 'atamaí mo ha fiefia 'i he mo'uí ni, pea te ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka ha'ú. ■

KO 'ETAU TOKETĀ MA-'ONGO'ONGĀ

"'Oku fa'a ui 'a e Fakamo'uí ko e

Toketā Ma'ongō'onga. . . . 'Oku tatau e ongo'i halaiá [ki] hotau laumálié mo e mamahí [ki] hotau sinó—ko e fakatokanga . . . ki ha fakatamaki mo ha malu'i mei ha maumau lahi ange. 'Oku ma'u e faito'ó mei he Fakaleleí 'a e Fakamo'uí 'a ia te ne lava 'o faito'o hotau ngaahi kafo fakalaumálié mo to'o atu e ongo'i halaiá. Neongo ia, ko e faito'o ko 'ení 'e toki lava pē ke faka'onga'i 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, fakatomalá, mo e talangofua ma'u peé. Ko e ola 'o e fakatomala fakamātoatō ko e nonga 'a e konisēnisí, fiemālie, fakamo'ui fakalaumālie mo [e] fanau'i fo'ou.

"Na'e fakamafai'i ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló ke ne tokoni'i koe ke fakatomala mo fakamo'ui."

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Oku Mau Tui ki he Angama'á," *Liahona*, Mē 2013, 44.

Fai 'e 'Eletā O. Vincent Haleck
'O e Kau Fitungofulū

Ko Hono Fakaafe'i Mai ki Loto 'a e Fakamo'uí

“Vakai, 'oku ou tu'u 'i he matapaá, mo tukituki: kapau 'e fanongo 'e ha taha ki hoku le'ó, mo to'o 'a e matapaá, te u hū atu kiate ia” (Fakahā 3:20).

Na'e fokotu'u he'eku fine'eikí ha fakatātā 'o e Fakamo'uí 'oku tukituki 'i ha matapā he taimi Kilisimasí, 'i he'eku kei síí. Na'e te'eki ai ke mau kau 'i he Siasí he taimi ko iá, pea na'á ku fa'a 'eke ma'u pē, “Ko e hā 'oku tukituki ai 'a Sīsū 'i he matapaá?

Ko hai 'oku 'i he tafa'aki 'e tahá?”

Na'á ku 'ilo 'i ha ngaahi ta'u síi mei ai na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a to'o 'o e matapaá he tafa'aki ki tu'a na'e tukituki ai 'a e Fakamo'uí. Na'e fie ma'u 'a e taha 'i lotó ke ne fakaava 'a e matapaá. Kuó u 'ilo 'eni 'a e taha 'oku 'i he tafa'aki 'e taha 'o e matapaá. Ko kitautolu! 'Oku tukituki 'a e Fakamo'uí, pea kuo pau ke tau fakaava kotoa 'a e matapaá mo fakaafe'i mai Ia ki he'etau mo'uí.

Ko e taimi na'á ku ta'u hongofulu tupu aí, na'á ku pehē leva ke u fakaafe'i 'a e Fakamo'uí ki he'eku mo'uí 'aki ha'aku papi-taiso mo hoko ko ha mēmipa 'o e

Siasí. Na'e hoko hoku ngaahi kau-ngāme'á ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei kiate au. Pehē mo 'eku kui fefiné. Ko ha taha ngāue temipale ia 'i he Temipale Losi 'Enisilisi Kalefōniá. Na'e mavahe mei homau 'apí he taimi 4 pongipongi ke ngāue ma'á e 'Eikí 'i he temipalé.

Hili ha ta'u 'e ua mei he'eku papitaisó, na'á ku fakakaukau leva 'oku ou fie ngāue ma'á e 'Eikí ko ha faifekau taimi kakato. Na'á ku tokoni ki ha kakai tokolahi 'i he'eku ngāue fakafaifekau ke nau ako kau ki he Fakamo'uí ke nau lava 'o fakaafe'i Ia ki he'enu mo'uí.

Na'á ku ngāue ki mui ko ha palesiteni fakamisiona 'i Ha'amoá. Na'á ku 'eke ma'u pē ki he kau faifekau fo'ou pe ko e fē taimi ne nau fakakaukau ai ke ngāue fakafaifekau. Na'e pehē 'e ha tokolahi na'a nau 'i he Palaimelí 'i he taimi na'a nau fakakaukau ai ke ngāue fakafaifekau!

'E tokoni atu 'a e Palaimelí ke ke teuteu ki he ngāue fakafaifekau. Ako 'a e lahi taha te ke lavá. Fokotu'u ha taumu'a ke ngāue fakafaifekau. Pea te ke lava mo koe 'o tokoni ke fakaafe'i 'e he kakaí 'a e Fakamo'uí ki he'enu mo'uí. 'E liliu 'e he hoko ko ha faifekau ho'o mo'uí—na'á ne liliu ha'akú. ■

Tikoni Fo'ou

Ko e tufa 'o e sākalamēnitī ko ha fatongia lahi. Fēfē kapau te ne fehalaaki?

Fai 'e Jane McBride Choate

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Pea ko kinautolu kotoa pē foki 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki ko 'eni 'oku nau ma'u au, 'oku folofola 'e he 'Eiki’” (T&F 84:35).

Na'e tu'u 'a Penisī 'i mu'a he sio'atá, fakatonotonu hono hēkesí. Na'e hao lelei hono sote hinehiná mo hono talausese lanu pulū fakapōpō'ulí. Na'e 'osi helu hono lou'ulú. Na'e 'asi mateuteu mo'oni ke fakanofu ko ha tikoni. Ko e hā leva 'oku ongo'i tailiili ai?

Na'e to'o 'e Penisī 'ene ngaahi folofolá pea mavahe mei he lokí. Na'e feinga ke 'oua 'e fakakaukau ki he kehe 'o e ngaahi me'a 'i he lotú he 'aho ní. Pea 'oku 'i ai mo e fatongia fo'ou he lakanga fakataula'eiki na'e tailiili ai 'i he taimi kotoa pē na'e fakakaukau ai ki aí: ko hono tufa 'o e sākalamēnitī. Fēfē kapau te ne fai ha fehālaaki 'i he'ene fuofua fakahoko ia he uike kaha'ú? Na'e feinga ke ne fakangaloki mo ia foki 'i he'ene mavahe mei falé.

Na'e lele tatau pē houalotu sākalamēnitī 'o hangē ko hono angamahení. Ka 'i he'ene 'osí, na'e lue atu leva 'a Penisī mo hono fāmili ki he 'ōfisi 'o Písope Salasā (Salazar). Na'e mātu'aki kehe 'aupito 'eni. Ko e angamahení, ne tonu ke u 'i he polokalama fakaava 'o e Palaimelí he taimí ni.

'Aupito

"Kapau 'e fakahoko faivelenga 'e kimoutolu. . . kau tikoní homou uuiuí, te mou hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá he taimí ni, he ko e lakanga fakataula'eikí 'i ha kí'i tamasi' 'oku mālohi tatau pē mo e lakanga fakataula'eikí 'i ha tangata 'i he taimi 'oku faka'aonga' ai ia 'i he mā'oní'oní."

'Eletā Tad R. Callister 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí 'i ha Talavou," *Liahona*, Mē 2013, 54.

Na'e tangutu 'a Penisí 'i he hilifaki 'e he Tangata'eikí, pīsopé, palesiteni 'o e Kau Talavou, mo e ongo tokoni 'i he kau pīsopelikí honau nimá ki hono 'ulú. Na'e foaki ki ai 'e he Tangata'eikí 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. 'I he lolotonga 'o e tāpuakí, ne mole atu e manavasi'í 'ia Penisí. Na'á ne ongo'i nonga mo fiefia.

Na'e tu'u hake 'a Penisí 'o lulululu mo e taha kotoa. Pea fā'ofua leva ki he'ene Fine'eikí mo hono tokoua ko Seí, mo hono kí'i tuofefine ko Milasoló.

Hili ia pea 'alu leva ki he Lautohi Faka-Sāpaté. Neongo na'e 'ikai ke tatau 'a e ngaahi kalasi fo'ou mo e Palaimelí, ka na'a nau ongo maheni pē. Ko e lēsoní na'e fekau'aki mo e lotú. Na'á ne 'osi ma'u ha ngaahi lēsoni lahi kau ki he lotú ki mu'a 'i he Palaimelí. Ne fakatau leva 'e Penisí 'ene mānavá. Mahalo he 'ikai fu'u faingata'a fēfē 'ete hoko ko e tikoní.

Ne talaange 'e Sei kia Penisí 'i he tuku 'a e lotú, "E lelei pē ia. Te u tāpuaki'i 'a e sākalamēnití, pea ke tufa 'e koe."

Na'e toe foki kotoa mai 'a e tailiili. Na'á ne talaange le'o sí'i ai, "Io, ta 'oku sai." Ko hono tufa 'o e sākalamēnití 'a e me'a na'e manavasi'i taha 'a Penisí ki aí!

Ne fakatokanga'i 'e Penisí ki mui ange he pō ko iá 'oku lautohi 'a e Tangata'eikí he sea moluú. Na'á ne fehu'i ange leva, "E fēfē kapau teu hiki fakalaka 'i ha taha 'o 'ikai ke ne ma'u 'a e sākalamēnití? Fēfē kapau te u humu?" Na'e sioloto 'i he'ene fakakaukaú, 'o hā mahino hangē ha 'ahó, 'a e ha'ulu 'a e laulaú ki he falikí pea movete 'a e ngaahi ipu vaí ki he tafa'akí.

Ne kuku mai 'e he Tangata'eikí e uma 'o Penisí. "Oku ou manatu'i 'a e fuofua taimi na'á ku tufa ai 'a e sākalamēnití. Mahalo na'á ku tailiili lahi ange au 'ia koe he taimí ni."

Na'e pete 'a Penisí 'i he'ene 'ohovalé. "A koe? 'Oku 'ikai ke ke ilifia koe 'i ha me'á!"

Na'e kata e tangata'eikí. "Kuo tātu'o lahi 'eku ilifía. Ka 'okú ke 'ilo e me'a na'e tokoni ke u ikuna'i 'eku manavasi'í?"

Ne kí'i fakakaukau taimi nounou 'a Penisí. "Ko e lotú?"

Na'e malimali e tangata'eikí. "Oku tonu ia. Ko e lotú. Pea na'e tāpuaki'i au 'e he'eku tamaí. Te ke loto ke u tāpuaki'i koe?"

Na'e kamo vave 'a Penisí. "Io! 'Oku ou fie ma'u lahi ia."

Na'e fakatahataha 'a e fāmilí 'i he loki talitalí. Na'e hili 'e he Tangata'eikí hono ongo nimá ki he 'ulu 'o

Penisí. 'I he taimi na'e kamata ke lea ai 'a e Tangata'eikí, ne ongo'i 'e Penisí 'oku kamata fakatē-lo'i-mata. Na'e pehē 'e he Tangata'eikí 'i he tāpuakí, "Manatu'i, kuó ke 'osi ma'u e lakanga fakataula'eikí 'i ha ouau toputapu. 'Oku foaki mai 'e he Tamai Hēvaní kiate kitautolu e lakanga fakataula'eikí koe'uhí ke tau lava 'o tokoni ki he kakai kehé. Kapau te ke lava 'o fai 'eni 'i he loto tōnunga kakato, 'e tāpuekina koe he me'á ni pea 'i he me'a kotoa pē."

Na'e lotu 'a Penisí 'i he uiké kotoa ke ma'u ha tokoni. 'I he Sāpate hokó, ne kau fakataha mo e kau tikoní 'i mu'a he falelotú. Na'e fakafanongo lelei 'i hono fai 'e Sei e tāpuaki 'o e maá.

Fakafokifā pē kuó ne toe ongo'i loto hoha'a. Te ne lava mo'oni nai 'o fai 'eni? Na'e mātu'aki mahu'inga! Na'á ne manatu'i leva e ngaahi tala'ofa mei he tāpuaki 'a e Tangata'eikí. Na'e mahu'i atu 'ene loto hoha'á 'i hono nofo'ia ia 'e he Laumālié.

Na'á ne to'o 'a e laulaú pea lue lotolahi atu ki he ngaahi 'otu na'e vahe ki aí. Na'á ne mono fakalelei ange 'a e laulaú ki ha fefine 'i he 'otu 'uluakí.

Na'e malimali ange ki ai. Pea malimali atu 'a Penisí ki ai, 'i he'ene 'ilo 'oku ngāue ki he 'Eikí. ■

Ko e **Tatali** 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó

**Nofo'anga
Fakafa'ahita'u
Momokó**

KO E HALANGA 'I 'AIOUÁ

'AIOUÁ

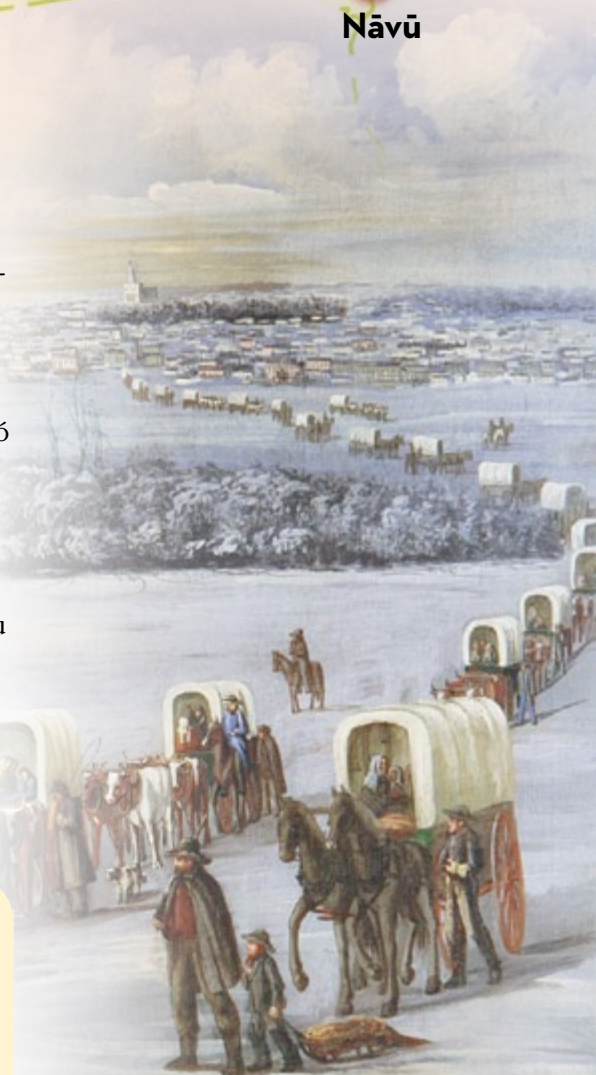
Nāvū

Fai 'e Jennifer Maddy

Ko ha Kolo Fo'ou

Ne hoko 'a Nāvū, 'Ilinoisī 'i he hili hono fakapoongi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko ha feitu'u fakatu'utāmaki. Na'e hola e Kāingalotú mei honau ngaahi 'apí ke kumi ha feitu'u malu ange ke nau nofo ai. Na'e kamata e 'uluaki kulupu 'o e Kāingalotú 'enua fononga fakahihifó 'i Fēpueli 1846, ka na'e fakatuai 'i kinautolu 'e he kovi 'a e matangi mo e mahakí. 'I he taimi na'a nau kolosi ai 'i 'Aiouaá, na'e fu'u tōmui 'i he ta'ú, ke fakalaka atu 'i he 'Otu Mo'unga Maká, ki mu'a he fa'ahita'u momokó. Ko ia ne fili ai 'e he kau taki 'o e Siasí ha feitu'u 'e lava ke nofo ai 'a e Kāingalotú he fa'ahita'u momokó. Na'a nau ui ia ko e Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó.

'Oku fakataipe 'e he faka'ali'ali ko 'eni 'i he loto Senitā Fononga'anga 'o e Kau Māmongá 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó ha nofo'anga he halanga 'i 'Aiouaá 'a ē na'e fa'u ai 'e Uiliami Keleitoni 'a e himi "Ha'u Kāinga 'Oua 'e Manavahē" (Ngaahi Himi, fika 18).

Ngāue Fakataha

Na'e langa 'e ha kakai 'e ni'ihī ha ngaahi fale mei he sino'i 'akau pe mohukú. Ko ha ni'ihī na'e nofo 'i ha ngaahi tēniti mo ha ngaahi 'ana. Na'e feinga 'a e Kāingalotú ke nau fiefia he lolotonga 'o e fa'ahita'u momoko mo lōloá. Na'a nau fetokoni'aki. Na'a nau ō ki ha ngaahi koniseti mo hiva pea mo hulohula. Na'a nau langa ha ngaahi momosi'anga mahoa'a, ha fale fakataha'anga fakakolo, pea mo ha falengāue ngaohi'anga kato.

Ko e Hoko Atú

Na'e faingata'a 'a e taimi na'e nofo ai 'a e Kāingalotú 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó. Na'e mate ha kakai tokolahi. Ka ne ma'u 'e he kau paioniá ha tui 'e tāpuaki'i kinautolu 'e he 'Eikí mo tokoni ke nau a'u ki Saione. 'I he fāifai pea a'u mai 'a e fa'ahita'u failaú, ne mavahe leva 'a e 'uluaki kulupu paioniá mei he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó ke fononga ki he Tele'a Sōlekí.

Te mou lava he 'ahó ni 'o mamata ki he Temipale faka'ofó'ofa 'o e Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó mo 'eva ki he Senita Fononga'anga 'o e Kau Māmongá 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó ke 'ilo lahi ange ki he kau paioniá. ■

Te ke lava 'o sio 'i he Senitā Fononga'anga 'o e Kau Māmongá ki he fa'ahinga me'a na'e 'ave 'e he Kāingalotú 'i he 'enau fononga fakahihifó. Na'e talaange 'e he kau taki 'o e Siasí ke nau 'ave ha mahoa'a, sipaisi, laise, piini, pea mo ha fanga pulu hu'akau.

Na'e langa 'e ha Kāingalotu 'e ni'ihī ha ngaahi fale sino'i 'akau ke nau nofo ai he lolotonga 'o 'enau 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó.

KO E KOLOSI 'A E KĀINGALOTU HE VATI'AFE MISISIPĪ, 'Ā 'E GRANT ROMNEY CLAWSON © IRI, FATI'AA 'I 'E JENNIFER MADDY MO WELDEN C. ANDERSEN

Na'e Afe 'a e Kāingalotú he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó

Fai 'e Arie Van De Graaff

Na'e nofo 'a e kau paioniá 'i ha vaha'a taimi he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó ke tatali ke 'osi 'a e fa'ahita'u momokó ki mu'a pea nau toki hoko atu he'enua fononga fakahihifó. Vakai pe te ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi me'a kuo fufuu'i 'i he fakatātā ko 'ení.

penivahevahe

Konga pai

Kulo

Sēpuni

Sēpuni lafalafa

Tohi

Me'angāue

lpu

Tupenu Ha'i Lavea

Pini Poulingi

Kālotti

Lole kau

Fo'i hui

Uasi

Pea

'Oku folofola fēfē 'a Sīsū Kalaisi ki he palōfitá?

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ko e kau fakamo'oni makehe 'o Sīsū Kalaisi.

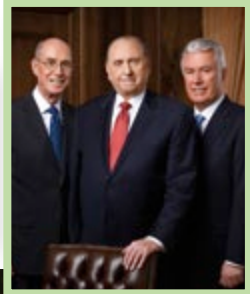
Te ne lava 'o fekau'i mai ha talafekau pe hā faka-hangatonu mai pē la.

Te Ne lava 'o folofola 'aki Hono le'ó pe 'i he le'ó 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'E lava 'o folofola ki He'ene kau tamaio'eiki fakafo'ituitui, pe 'e folofola kiate kinautolu 'i he'enau fealēlea'aki.

Mei he "Ko e Tokāteline 'o Kalaisi," *Liahona*, Mē 2012, 86–90.

TAKAI FAKATO'OMATAU MEI 'OLUNGA, 'I TOOHEMĀ; KO E 'ULUAKI MATA MEA-HĀ-MĀ, TĀ 'E JOHN SCOTT © IRI; KO HONO MAU 'E SOSEFA SĀMĪTA 'A F'NGAAHI LAU/PELETI, TĀ 'E KENNETH RILEY © IRI; FAITĀA'I 'E DAVID WILLIAM NEWMAN © IRI; FAITĀA'I 'E HE BUSATH PHOTOGRAPHY; KO E LOTU 'A 'ĪNOSI, TĀ 'E ROBERT T. BARRETT, © IRI

'Oku anga fēfē
e angalelei 'a 'Ema
kae angakovi 'aupito
'a Vāleti?

Ko Hono

Fai 'e Charlotte Mae Sheppard

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apī 'o hangē pē ko koē" (Ma'ake 12:31).

Na'e puke ma'u 'e 'Ema 'ene kato ne tui hono tu'ā 'i he'ene lue atu ki he'ene lokiako fo'ou. Ko e 'uluaki 'aho 'eni 'o e akó. Na'á ne tui hono kofu na'e sai'ia taha aí, peá ne 'osi fa'o 'e he Fine'eikí ha me'atokoni makehe mo 'ene kai ho'ataá—ko ha pisikete.

Na'e fakakaukau pē 'a 'Ema 'iate ia, "Ko e 'aho ní 'e lelei. "Kehe pē ke—"

Ne tu'u 'a 'Ema 'o sio atu ki he loki akó. Ko ia 'ena. 'A Vāleti.

'I he ta'u kuo 'osí, ne ma'u 'e Vāleti ia 'a e palālelí (monkey bars) 'i he mālōlō sí'i kotoa pē. Na'á ne 'osi lea kovi'i 'a 'Ema. Na'e a'u 'o ne kai-ha'asi e kaungāme'a mamae 'o 'Emá!

Na'e sio atu pē 'a Vāleti kia 'Emá pea fakate'elelo atu. Na'e sio fakamama'u mai 'a 'Ema, mo pukema'u ange 'ene kato āfeí. Na'e anga ta'e-'ofa 'a Vāleti he ta'u kuo 'osí kakato, pea 'oku ngali he 'ikai toe kehe 'a e ta'ú ni.

Ne pehē mai 'a Misi Kalatiuelo mei mu'a he lokí, "'Oku talitali lelei kimoutolu ki he ta'u fo'ou ni kalasi! Tau vahe pau e ngaahi nofo'angá."

Na'e fokotu'u taki ua 'a e 'ū tesí 'i he lokí. Ne sio 'a Misi Kalatiuelo ki he tohi tali-uí; pea tuhu ki ha ongo tesí 'i mui he lokí. "'Ema. Te ke nofo koe 'i mui 'i hē."

Na'e nofo leva ki lalo 'a 'Ema 'i he taha 'o e ongo tesí 'i muí. Na'e faka'amu 'e tangatu 'a Liseli 'i hono tafa'akí. Pe ko Seimí. Pe—

"Vāleti."

Hanga hake 'ulu 'o 'Emá. Na'e tonu 'ene fanongó?

'Io. Na'e kei tuhu pē 'a Misi Kalatiuelo ki he tesí 'i hono tafa'akí. Na'á ne talaange, "Te ke hoko ko e kaungā'apī kia 'Ema."

Taupātū hangatonu atu 'a Vāleti kia 'Ema mo mata fakafufulu. Punou pē 'ulu ia 'o 'Emá hono funga tesí 'o sio fakamama'u ki he holisí. Ko ha ta'u 'eni 'e palopalema'ia.

'I he taimi fiká, ne hiki 'e Misi Kalatiuelo ha ngaahi fika he palaki-poé ke fai 'e he kalasí. Na'á ne talaange, "Te ke lava 'o ngāue tokotaha pē pe ngāue mo ho kaungā'apí."

Na'e punou fakavavevave leva 'a 'Ema 'i he'ene pepá, 'o fakangalingali 'oku femo'uekina. Na'e mātu-'aki faingofua pē ngaahi fiká. Ka na'e feinga pē ke 'oua 'e fesiofaki mo Vāleti. Kuo te'eki tu'o taha ke sio ki ai he pongi-pongí kakato.

Na'e hoka'i atu hono umá 'e ha me'a. Na'e ongo 'o hangē ha penivahevahé. 'Ikai pē tokanga 'a 'Ema ia ki ai.

Toe hoka'i atu. Ko Vāleti 'eni 'okú ne hoka'i iá! Hoko atu pē ngāue ia 'a 'Emá.

Na'e fu'u lahi hono hoka'i hono tolu 'e Vāletí 'o mamahi. Ongó 'i 'e 'Ema 'oku faka'au ke 'ita hono lotó. 'E peheni 'a e ta'ú kakato? Na'e fakakaukau ke hiki hono nimá ke fakahā kia Misi Kalatiuelo. Pe mahalo 'oku tonu ke ne 'ai hano fu'u siofi 'o Vāleti.

Fe'uga mo hono ongo'i 'e 'Ema ha ki'i mihimihi. 'Oku 'i ai ha taha 'oku tangi? Na'e toe hoka'i atu ia 'e

Tokoni‘i ‘o Vāletí

he penivahevahé. Na‘e tafoki hake ‘o fakatokanga‘i ‘oku sio fakamama‘u atu ‘a Vāletí ki ai. Na‘e ‘i hono nimá ‘ene penivahevahé, pea na‘e ‘i ai ha lo‘imata ‘i hono matá. Na‘e fonu ‘ene ki‘i pepá ‘i ha ngaahi ‘uli ‘i hono olo tamate‘í.

Ne fulihi ‘e Vāletí ‘a e penivahevahé ‘i hono nimá. Peá ne kole le‘o si‘i ange, “Te ke lava ‘o tokoni mai kia au?”

Na‘e sio taimi nounou atu ‘a ‘Ema ki ai, mo ‘ohovale. Na‘e fie ma‘u ia ‘e Vāletí ke tokoni? Hili ia ‘ene anga ta‘e‘ofa ma‘u peé? Tafoki pē ‘a ‘Ema ia ki he‘ene pepá. ‘E lava pē ‘a Vāletí ‘o ngāue tokotaha. Na‘e ‘ikai taau ia mo e tokoni ‘a ‘Emá, ‘o tatau ai pē kapau. . .

. . . ko hono kaungā‘apí?

Na‘e sio fakalongolongo pē ‘a ‘Ema ki mu‘a. Na‘e lava ke ne ongo‘i e tangi le‘osi‘i ‘a Vāletí ‘i hono tafa‘akí. Na‘e pehē ‘e he folofolá ke ‘ofa ‘i ho kaungā‘apí—ka ‘oku kehe ‘a Vāletí ia! Ko e tangutu pē ‘a ‘Ema ia ‘i hono tafa‘akí ‘i he kalasí!

Ne toe foki pē ‘a ‘Ema ki he‘ene ngāué. Pea ki‘i ta‘ofi. Mahalo ‘oku ‘ikai kehe ‘a Vāletí. Mahalo ko e taimi na‘e pehē ai ‘e he folofolá ke ‘ofa ‘i ho kaungā‘apí, na‘e ‘uhinga ki he taha kotoa. ‘O a‘u ki he kau anga ta‘e‘ofá. Neongo ai pē kapau ‘oku faingata‘a.

Ne māfulu lava ‘a ‘Ema pea tuku māmālie hifo ‘ene penivahevahé. Na‘e tafoki lava kia Vāletí mo feinga

hono lelei tahá ke malimali. Na‘á ne ‘eke ange lava, “‘E lava ke u tokoni?”

Na‘e kamo pē ‘a Vāletí, mo holo-holo‘i hono lo‘imatá mei hono nimá.

Na‘e male‘ei atu ‘a ‘Ema ki he pepa ‘a Vāletí ‘o kamata ke tokoni ‘i he fo‘i fika ‘uluakí. Na‘e ‘osi ‘i ai ha ongo māfana ‘i loto ‘iate ia. Na‘e fifili pe ‘oku sai‘ia ‘a Vāletí ‘i he pisiketé (animal crackers). ■

KO E MUIMUI IA SĪSUÚ

‘Oku finangalo ‘a Sīsū ke tau ‘ofa he taha kotoa. ‘Okú Ne ako‘i kitautolu ‘i he folofolá ke tau ‘ofa hotau fāmili mo e ngaahi kaungāme‘á pea anga‘ofa kiate kinautolu. Na‘e ako‘i ‘e Sīsū, “‘Ofa ki homou ngaahi filí, tāpuaki‘i ‘a kinautolu ‘oku kape‘i ‘a kimoutolú, fai lelei kiate kinautolu ‘oku fehi‘a kiate kimoutolú” (Mātiu 5:44). ‘Oku ‘uhinga ‘eni te ke lava ‘o muimui ‘ia Sīsū ‘aki ha‘o anga‘ofa mo feinga ke hoko ko ha kaungāme‘a, ‘o a‘u ai pē ki he taimi ‘oku ‘ikai failelei atu ai ha taha kiate koe.

TĀ FAKATĀTA‘AI E BRAD TEARE, KO E FIKI KO SĪSŪ KALASÍ, TĀ E DEL PARSON © IRI

Te U Vahevahe 'a e Ongoongoleleí mo e Fānau Kotoa 'a e 'Otuá

TO OHĒMĀ: TĀ FAKATĀTĀ 'I E MARK JARMAN; TO OMATĀU: MEI TO OHĒMĀ
'I HE TULUKI TO OHĒMĀ 'I OLUNGA; NGAĀHI TĀ FAKATĀTĀ 'A JIM MADSEN,
JARED BECKSTRAND, ERIC BARCLAY, MO CELESTE SMITH

NGAAHI KAATI KE TUFA

Te ke lava 'o vahevahe 'a e ongoongoleleí 'aki ha'o vahevahe ha kaati tufa. Fakapipiki 'a e ngaahi kaati 'i he peesi hoko māi ki ha pepa fefeka. Hili ia pea kosi 'o to'o 'a e ngaahi kātí pea hiki ha'o pōpoaki pē 'a'au 'i he tafa'aki 'e tahá.

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "'Omi ki Māmani 'Ene Mo'oní,"
Tohi Hiva 'a e Fānau, 92–93
- Mātū 5:16.

TAU TALANOA

Te ke lava 'o 'ai 'a e mēmipa takitaha 'o e fāmilí ke nau tā ha fakatātā 'o e fua'í 'akau 'oku sai'ia taha aí. Pea 'e lava 'a e taha kotoa ke ne hiki 'i he tu'a fakatāta'a 'a e founa hono tāpuaki 'i 'e he ongoongoleleí 'enua mo'uí. Pea te mou lava leva 'o talanoa ki ha ngaahi founa te mou lava ai 'o vahevahe 'a e ongoongoleleí mo e ngaahi kaungā-me'á pea mo e ngaahi kaungā'apí.

Kuó ke kai nai ha me'a 'oku mātu-aki ifo peá ke loto ke vahevahe ia? Na'e misi 'a e palōfita ko Lihai 'i ha me'a 'e taha na'e kai 'i ha kongā 'o ha fua'í 'akau ifo. Na'e fu'u ifo 'o ne "fakafonu [hono] laumālié 'aki ha fu'u fiefia lahi" (1 Nifai 8:12). Na'e fie ma'u foki 'e Lihai ke kai hono fāmilí 'i he fua'í 'akau ifó.

'Oku tatau 'a e fua'í 'akau 'i he misi 'a Lihai mo e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní. Na'e loto 'a Lihai ke ongo 'i 'e hono fāmilí e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní. Na'á ne fie vahevahe 'a e ongoongoleleí mo kinautolu koe'uhí he te ne ngaohi kinautolu ke nau fiefia.

'Oku fa'a lelei ma'u pē 'a e fānau 'i he vahevahe 'o e ongoongoleleí mo e kakai kehé.

Na'e fakatokanga 'i 'e he tokotaha ta'u valu ko Maliá 'a e ongo faifekau

'i he ngaahi hala 'o 'Ekuatoá. Na'á ne kole ange pe te na fie ako 'i ange ki ai 'a e ongoongoleleí. Na'e ō mai 'a e ongo faifekau ki he 'apí 'o Maliá ke ako 'i hono fāmilí. Ko Maliá 'a e fuofua tokotaha 'i hono fāmilí ke papitaisó. Na'e mātu'aki fiefia 'i he taimi na'e faifai pea kau kotoa ai hono fāmilí ki he Siasí.

Na'e fu'u vēkeveke 'a e taha ta'u hiva ko 'Ēlikí ki he polokalama 'a e Palaimelí 'i he houalotu sākalamēniti peá ne fakaafe 'i ai hono ngaahi kaungā'apí ke nau ō mai. Na'a nau omi.

Na'e fakatou vahevahe 'e he ongo tamaikí ni ha fa'ahinga me'a mahu'inga mo e kakai 'okú na 'ofa aí. 'E tupulaki ho'o fakamo'oní 'i ho'o vahevahe 'a e ongoongoleleí. Te ke ongo 'i ha "fu'u fiefia lahi" 'o hangē ko Lihai. ■

“Oua na ‘á ke manavahē,
he ‘oku ou ‘iate koe.”

Sēnesi 26:24

“‘Oku monū ‘ia
‘a e fa ‘a
fakalelei.”

Mātiu 5:9

“Kae feangalelei ‘aki
‘a kimoutolu
kiate kimoutolu,
‘o manava ‘ofa, ‘o
fefakamolemole ‘aki
‘a kimoutolu.”

‘Efesō 4:32

“Fakafeta ‘i
‘i he me ‘a
kotoa pē.”

1 Tesalonaika 5:18

The Statue of Liberty is shown in a light blue color, holding a torch aloft in her right hand. The background is a clear blue sky.

Kamili mei Niu 'Ioke Siti

Oku tokolahi e ngaahi kaungāme'a 'o e tokotaha ta'u hiva ko Kamili. 'Okú ne pehē, "Ko e me'a 'oku ou sai'ia taha ai 'i hoku ngaahi kaungāme'a he 'oku nau kehekehe kotoa. 'Oku nau omi mei ha ngaahi feitu'u kehekehe, pea 'oku kehekehe 'enau ngaahi founa fakahoko 'o e ngaahi me'a." 'Oku sai'ia 'a Kamili ke ako ha ngaahi me'a lelei mei hono ngaahi kaungāme'a, pea 'oku manako ke vahevahe ngaahi me'a mo kinautolu. Ko e me'a lelei taha kuó ne vahevahe mo hano kaungāme'a

ko e ongoongoleléi. Hili 'ene vahevahe 'a e 'uluaki tefito 'o e tuí mo hono kaungāme'a ko Iālini, ne fakaafe'i leva 'e Kamili e fānili hono kaungāme'a ke nau talanoa mo e ongo faifekaú. Na'e toe ako'i foki 'e Kamili 'a Iālini he founa 'o e lotú. Kuo hoko he taimi ni 'a Iālini mo 'ene fa'eé ko ha ongo mēmipa 'o e Siasí.

Na'e papitaiso hoku kaungāme'a ko Iālini 'i he 2011. 'Oku ou sai'ia 'i he lava ke ma ō fakataha ki he lotú. 'Oku ou lolotonga tokoni'i ia ke ne ma'u loto 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí. 'Okú ma ngāue 'eni 'i he tefito 'o e tui fika hiva.

Ko 'eku ongo fo'i hiva manakó ko e "Fānau Au 'a e 'Otuá" mo e "Ko e Fānili ke Ta'engatá." Ko 'eku potufolofola 'oku ou manako taha ai ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:23: "Ako 'iate au, pea fanongo ki he'eku ngaahi leá; 'a'eva 'i he angamalū 'o hoku Laumālié, pea te ke ma'u 'a e melino 'iate au." 'Oku fakafiefia'i ma'u pē au 'e he potufolofolá ni 'i he taimi 'oku ou loto mamahi ai.

Ko 'eku ongomātu'á mei he Lepāpulika Tominikení. Mahalo ko e 'uhinga ia 'oku ou manako taha ai 'i he laisé mo e pīni pea mo e moá. 'Okú ne fakamanatu kiate au 'a e feitu'u 'oku há'u mei ai hoku fāmilí.

'Okú 'i ai ha toko nima 'i hoku fāmilí. Ko hoku tokoua ko 'Emilí, na'e papitaiso mo hilifakinima 'i Tisema. Ko hoku tuonga'ane ko Vikitāá, 'oku fakatauvingoa ki he'eku tangata'eiki. 'Okú te'eki ai ke 'i ai ha kí'i monumanu ke u pusiaki, ka 'oku ou fakakaukau ke 'omai ha'aku kí'i fonu. 'Okú ou saí'ia 'i he fonú he 'oku nau faka'ofó'ofa pea 'oku nau māmālie, pea he 'ikai leva ke nau hola.

'Okú ou saí'ia 'i he talanoa 'o e 'Eikitau ko Molonai he Tohi 'a Molomoná. 'Okú lau ia he'eku tangata'eiki 'i he efiafi fakafāmilí 'i 'apí, pea na'á ne ue'i au ke u fa'u ha'aku fuka pē 'a'aku. 'Okú fakamanatu mai he'eku fuká kiate au pe ko hai au pea 'oku 'iate au má'u pē 'a e Tamai Hēvaní.

KO ENGAHI TĀĀ KO E ANGALELEIA 'A E FAMILI, TUKUKEHE IA KĪLO FAKAMAHINO'I-TĀ 'O E MAKA FAKAMANATU 'O E TĀU ATĀNĀ. © GETTY IMAGES, LAKA MAI, TĀ 'E WALTER RANE, 'I HE ANGALELEI 'A E MŪSIUME HISTŌIA 'O E SIASI

KO 'ETAU PĒSÍ

Kuo ako'i mai kiate au 'a e ongoongolelé 'e he'eku mātu'á pea na hoko ko e fa'ifa'itaki'anga lelei kiate au talu mei he'eku kei sí'i. Na'á ku ke lau e ngaahi talanoa 'o e folofolá ki he fānaú, pea kuó u sai'ia 'eni 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou lau tokotaha ia pea lau fakataha mo hoku fāmilí 'i he 'aho kotoa pē. Ko 'Āmoni 'a e tokotaha 'oku ou sai'ia taha ai 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e hoko ia ko ha faifekau ma'ongo'onga, 'a ia ko e me'a ia 'oku ou fie fai 'i he taimi te u lahi aí. **'Esitipeni M., ta'u 8, Kolomupia**

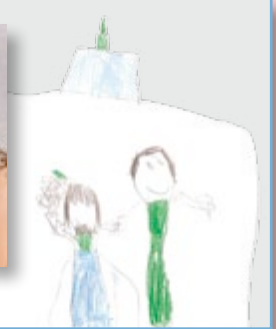

Ko e taimi na'e mālōlō 'eve'eva ai hoku fāmilí 'i Panamaá, ko e fonua tupu'a 'eku fa'éé, na'e 'ave he'eku ongomātu'á hoku ki'i tokoua ko loalipetí mo au ke mau 'eva ki he Temipale Panamā Siti Panamaá. Na'e 'ave kimaua 'e he'ema fa'éé ke ma ala ki he holisi 'o e temipalé. 'I he'eku fakahā ange ki mui ki he'eku fa'éé 'a e lahi e fiefia na'á ku ongo'i 'i he taimi na'a mau 'i he temipalé aí, na'á ne talamai ko 'eku ongo'i ia 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Sēsio B. Jr., ta'u 7, Folōlita, USA

Pasa Z., ta'u 9, 'lūkuleini

Ko e taimi na'e ta'u 3 ai 'a e tokotaha ta'u 6 ko Letisia C., ne 'osi hono langa e Temipale Kulitipa Palāsilá. Na'e manako ke 'alu ki he temipalé, pea 'alu ki ai 'i he 'aho kotoa pē he uike faka'osi 'o e 'oupeni hausí. 'Oku kei manako pē ke 'alu ki he temipalé 'o lue takai 'i he ngoue faka'ofa'ofá. 'Oku toe manako foki 'a Letisia ke tā fakatātā mo kakau.

PALAIMELÍ: MUJIMUI 'IA SÍSŪ

'Oku sai'ia 'a Maulisio D., ta'u 11, 'Itali, 'i he houalotu sākalamēniti koe'uhí he 'oku ako ai ki he Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi. 'Oku sai'ia he 'alu ki he lotú koe'uhí he 'oku fakafiefia mo mālie pea mo mātu'aki faka'ofa'ofá. 'Oku fiefia 'i he Siasí pea 'oku 'i ai hano ngaahi kaungā-me'a tokolahi.

Ko e taimi ne mau teuteu ai ke tāpuaki'i e kelekele 'o e Temipale Tiuana Mekisikou, na'a mau fiefia lahi. Na'a mau fakama'a 'a e kelekele 'o e temipalé. 'Oku ou 'ilo 'e 'a'ahi mai 'a e 'Eiki ki Hono falé 'i he taimi 'e 'osi aí.

Iēsū S., ta'u 6, Mekisikou

Bảng Khắc
Bảng Vàng

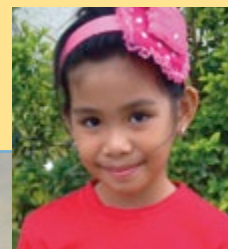
‘Oku tokoni e ako ‘o e folofolá ke u fili ai ‘a e totonú.

“Ko e Ngaahi Lau‘i Peleti Koulá,”
tā ‘e P. Tuyét Hoa, ta‘u 10, Kemipōtia

‘Oku ou fili ‘a e totonú he taimi ‘oku ou muimui ai ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.

N. Ti Linitā, ta‘u 8, Kemipōtia

Ko e konga ‘oku ou sai‘ia taha ai ‘i he Tohi ‘a Molomoná ko e talanoa ‘o Nīfai mo e folau ‘i he tahí.

Keli C., ta‘u 10, ‘Otu Filipainí

‘Oku fie ma‘u ke sila‘i kimautilu ‘i he tempalé koe‘uhi ke mau lava ‘o nofo ko ha fāmilí ‘o ta‘engata.

Sana C., ta‘u 8, ‘Otu Filipainí

‘Oku ou sai‘ia he ‘alu ki he lotú mo hoku fāmilí mo ako kau kia Sīsū Kalaisi. ‘I ‘apí, ‘oku ou manako ke lautohi mo ako e ngaahi talanoa ‘o e folofolá, hiva‘i e ngaahi himí, mo fai ha ngaahi va‘inga he lolotonga ‘o e efiafi fakafāmilí ‘i ‘apí. ‘Oku tāpuekina hoku fāmilí ‘e he ongoongolelé mo ‘ai ke u ongo‘i fiefia. Kuó u ‘osi foaki ha Tohi ‘a Molomona ki ha kau faiako ‘e tokotolu he akó pea ki hoku kaungāme‘a lelei taha ko Maikoló. Ko ‘eku hiva Palaimeli ‘oku ou manako taha aí ko e “‘Omi ki Māmani ‘Ene Mo‘oní” (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 92).

Mātimi P., ta‘u 6, Potukali

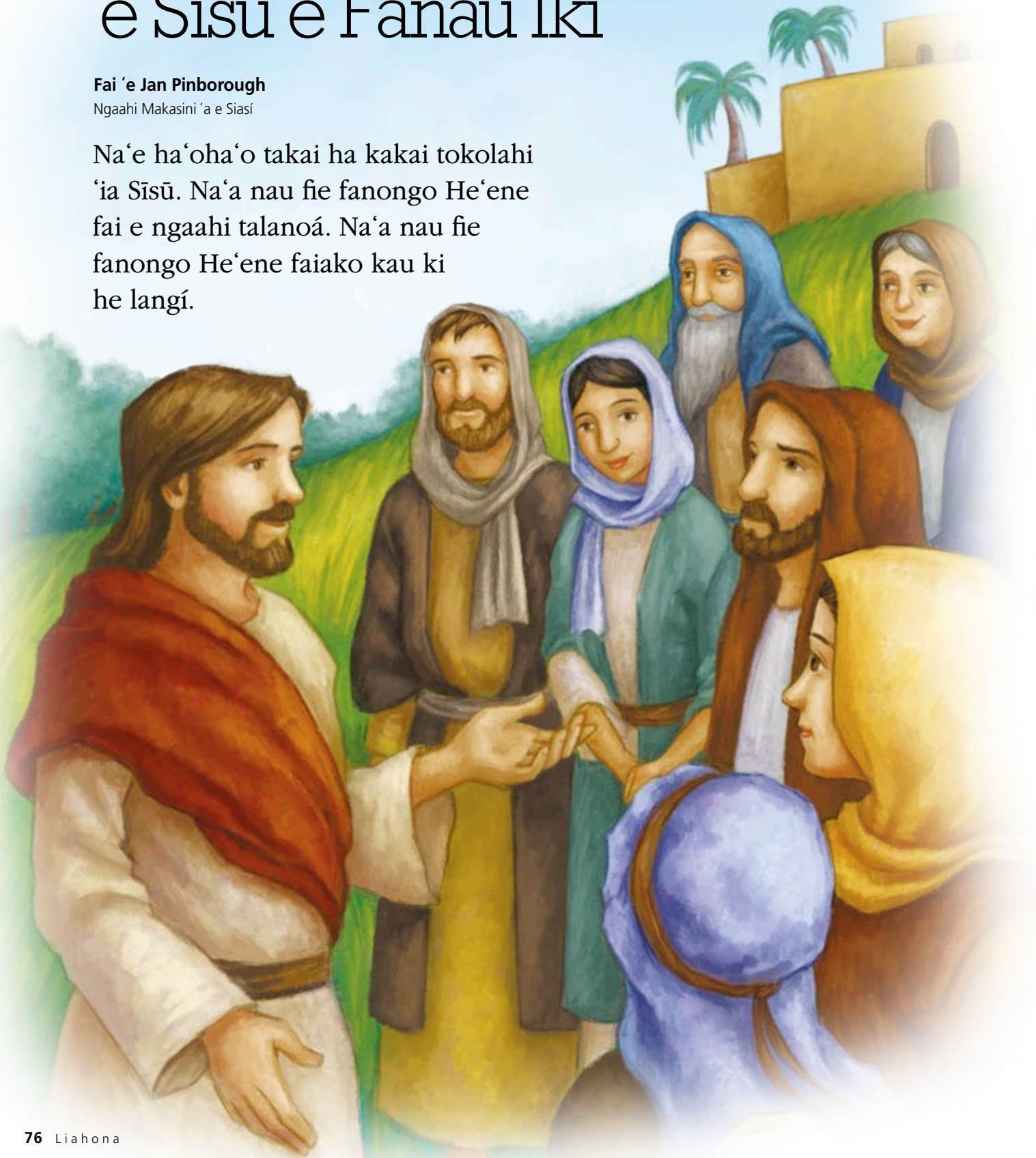
Heniliki S., ta‘u 7, Palāsila

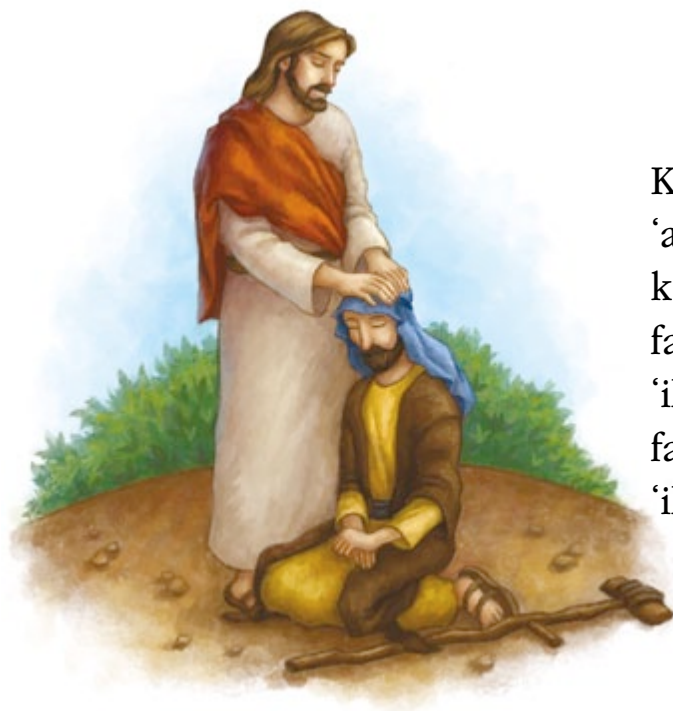
Ko Hono Tāpuaki'i 'e Sīsū e Fānau Īkí

Fai 'e Jan Pinborough

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Na'e ha'oha'o takai ha kakai tokolahi
'ia Sīsū. Na'a nau fie fanongo He'ene
fai e ngaahi talanoá. Na'a nau fie
fanongo He'ene faiako kau ki
he langí.

Ko e taimi na'e puke ai 'a e kakaí, na'e fakamo'ui kinautolu 'e Sīsū. Na'á ne fakamo'ui 'a e kakai na'e 'ikai lava 'o sió. Na'á ne fakamo'ui 'a e kakai na'e 'ikai lava 'o fanongó.

Na'e 'omai 'e ha kakai 'i ha 'aho 'e taha 'enau longá 'i fānaú ke nau sio 'ia Sīsū. Na'a nau fie ma'u ia ke Ne tāpuaki 'i 'enau fānau ikí. Ne talaange 'e he kau ākongá 'a Sīsú ki he kakaí ke 'oua te nau fakahoha'asi 'a Sīsū. Na'a nau fakakaukau na'e fu'u femo'uekina.

Na'e 'ikai ke fu'u
femo'uekina 'a Sīsū.
Na'á ne fakahā ki he
kau ākongá ke tuku 'a e
fānaú ke nau omi kiate
Ia. Na'á Ne pehē ko e
pule'anga 'o e langí
'oku 'a e kakai 'oku
hangē ko e fānau ikí.

'Oku 'ofa 'a Sīsū ki he fānau kotoa pē. 'Oku tatau ai pē ia pe ko hai koe,
fōtunga fēfē, pe ko e fē feitu'u 'okú ke nofo aí. 'Oku 'ofa 'a Sīsū 'iate koe! ■

Mei he Ma'ake 10:13–16.

Ko Hono Tāpuaki'i 'e Sisū e Fānau Īkí

“Pea fua hake 'e ia 'a kinautolu 'i hono nimá, 'o hilifaki hono nimá kiate kinautolu, mo tāpuaki'i 'a kinautolu” (Ma'ake 10:16).

'OKU OU KAPEKAPE . . .

Fai 'e R. Val Johnson

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Na'e mamahi hoku lotó 'i he fōtunga mei he Nfongá 'eku fine'eikí. 'Ohovale. Mamahi. Ta'efiemālie. Ne nau 'asi tahataha mei hono fofongá pea nau toki fakataha ki ha ongo pē taha—ta'efaka'apa'apa.

Neongo 'ene ako'i au 'i hoku ta'u kotoa 'e 15 ke u faka'apa'apa ki he Tamai Hēvaní 'i he leá mo e tō'ongá, ka ne u tu'u kuó u, halaia 'i he'eku tuku e fo'i lea ta'efe'ungá ke tō mei hoku loungutú.

Na'e 'ikai ko 'eku 'uhingá ke u kapekape. Na'e 'ikai ke u teitei faka'aonga'i ha lea kovi ki mu'a he ta'u ko iá. Ka na'á ku ngāue 'i he fa'ahita'u māfana ko iá ki he Potungāue Toutai mo e Tulimanu 'o 'Iutaá peá u ma'u ai e tō'onga ko iá mei he tamaiki tangata kehe na'a mau kaungā ngāué.

Ko 'emau tefito'i ngāué ko e tutu'u e vao matolú (burdock) he ongo kauhala 'o e ngaahi hala lalahí. Na'a mau pehē leva ko e *Arctium minus* ko ha vao 'oku mātu'aki kovi. 'Oku tupu pupupupu 'i he meimei feitu'u kotoa pē, pea 'okú ne kāsia 'a e meimei 'akaú kotoa. 'Oku piki ma'u ki ha fa'ahinga me'a pē 'e ofi mai.

Na'a mau fakafepaki'i e me'á ni 'i he fa'ahita'u māfaná kotoa 'aki ha'amau to'o ha ngaahi huo sāvolo, pea a'u 'o mau fu'u ongosia—pea mo lea kovi. Na'á ku 'uluaki ongo ta'efiemālie ki he ngaahi lea hoku ngaahi kaungā ngāué. Hoko ai mo ha'aku kātaki'i pē. Fāifai, peá u faka'aonga'i ia. 'I he faka'osinga 'o e fa'ahita'u māfaná, kuo hoko e kapekapé ia ko e kongá 'eku tō'onga mo'uí 'o hangē ko e piki ma'u 'a e mohuku matolú (burdock burs) ki he fulufulu 'o e kulii.

Neongo ia, na'e hanga 'e he tali 'eku fa'eé ki he'eku ngutu kapekapé, 'o fakapapau'i mai 'oku fie ma'u ke u liliu.

*Na'e piki ma'u
e kapekapé ki
he'eku ngaahi
leá 'o hangē ha
mohukú ki he
fulufulu 'o e kulii*

Na'e 'ikai faingofua. He ko e kapekapé 'oku 'ikai ko ha lea pē ke fili. Ko ha toe tō'onga ia 'o e fakakaukaú. 'Oku fakafōtunga 'etau ngaahi fakakaukaú 'e he pōtalanóa 'oku tau fakangofua ke fai 'i he'etau mo'uí, ngaahi fo'i lea 'oku tau laú, pea mo e ngaahi 'ata 'oku tau mamata aí. Na'e 'ikai hano taimi kuó u fakatokanga'i 'oku fie ma'u ke u liliu e me'a na'á ku fakaafe'i ki he'eku fakakaukaú kapau 'oku ou fie ma'u ke liliu e fa'ahinga lea 'oku ou faka'aonga'í.

Kae fakamālō, he na'á ku mālohi 'i he 'alu ki he lotú mo e seminelí. Kuo fakakāsia 'i 'e he kapekapé 'a e ngaahi fakakaukaú mā'olunga angé, ka ne hanga 'e he'eku 'i he 'ātakai ne u feohi ai mo e ngaahi fakakaukaú mā'olunga angé, 'o faka'atā ke nau toe aka he'eku mo'uí. Na'á ku tokangataha ki he lau faka'aho e folofolá mo e lotú. Na'á ku fakamama'o mei he hele'uhila mo e ngaahi polokalama televīsona na'á ne 'omi 'a e ngaahi fakakaukaú koví.

Ne u fakatokanga'i māmālie pē 'a e fakalalakalaka 'eku leá. 'I he faka'osinga 'o e ta'ú, kuó u 'ata'atā mei he tō'onga mo'uí'aki e kapekapé.

Kuó u ako ha me'a lahi fekau'aki mo e mālohi 'o e ngaahi leá talu mei he a'usia ko iá. 'E lava 'e he ngaahi leá 'o fakamamahi'i pe fakamo'uí. Te nau lava 'o tuku hifo e kakaí, pe te nau lava 'o tō ha tenga 'o e 'amanaki leleí mo e 'ofá.

'Oku ou mālie'ia 'i hono ui e Fakamo'uí, 'a e Tupu'anga 'o e langí mo e māmaní, ko e Folofolá (Word) (vakai, Sione 1:1–4; T&F 93:6–11).

Kuó u 'ilo ko e fakapapau 'oku 'i ai hano 'uhinga lelei pea mo ha 'uhinga kovi. 'Oku tau fakapapau ke tala 'a e totonú 'i he fakamaau'anga fakalaó. 'Oku tau fakapapau pe palō-mesi, ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'i he taimi 'oku tau papitaiso aí. Ko e me'a tatau pē, 'oku tau fai ha ngaahi palōmesi toputapu ke tauhi 'etau ngaahi fuakava fakatemipalé ka tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'a e Tamai Hēvaní.

Ka ko hono fakalūkufuá 'eni: 'Oku tau hoko 'o tatau ange mo e Folofolá he taimi 'oku hanga ai 'e he'etau leá 'o fakalāngilangi'i Ia mo fakafōtunga mai Hono nāunaú. ■

TĒVITA O. MAKEI

Na'e tupu hake 'a **Tēvita O. Makei** 'i honau **faama fakafāmili** 'i Hanivili 'i 'Iutā. Na'e sai'ia 'i he fanga monumanú mo tauhi e **fanga hōsī** he'ene mo'uí kotoa. Ko e taimi na'e ngāue fakafaipekau ai 'i Pilitānia Lahí, na'á ne ma'u ai ha **lea** ne hoko ko 'ene moto: "Ko e hā pē ho fatongiá, fai ia ki he lelei tahá." Na'e foki tā-tu'o-lahi ki Pilitānia Lahi peá ne fakatapui ai 'a e **Temipale Lonitoni 'Ingilaní** 'i he 1958.

“*he'etau hoko ko e ngaahi mātu 'ā mo e kau takí, 'oku fie mā'u ke tau tokoni ki he to'u tupú ke nau teuteu ke ngāue fakafaipekau taimi kakato, 'a ia 'e māhina si'i pē hono fai, kae pehē ki hono fakahoko mo tauhi 'o e ngaahi fuakava fakatemipalé, 'a ia 'e tu'uloa ki he ta'engatá. 'E lava ke kamata ia he kei tupu haké.*” Vakai, “*To'u tupú mo e Ngaahi Fuakava 'o e Temipalé,*” peesi 18. *'E lava ke tokoni e fakamatala ko 'ení mo ha fakamatala kehe ki he kāingalotú, 'o tatau pē ki he to'u tupu mo e kakai lalahi, ke nau teuteu lelei ange ai ke vahevahe mo mo'ui'aki 'a e ongoongolei.*”

SIASI 'O
SISŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ON'ONI
'I HE NGA'AHĪ 'AHO
KIMUI NĪ